

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜNDE GELENEKSEL KOKULAR VE KOLONYA

Hanife YILDIRIM

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK HALK BİLİMİ BİLİM DALI**

AĞUSTOS 2021

TÜRK KÜLTÜRÜNDE GELENEKSEL KOKULAR VE KOLONYA

Hanife YILDIRIM

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK HALK BİLİMİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2021

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hanife YILDIRIM

26/08/2021

TÜRK KÜLTÜRÜNDE GELENEKSEL KOKULAR VE KOLONYA
(Yüksek Lisans Tezi)

Hanife YILDIRIM

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2021

ÖZET

Koku, nesnelerden yayılan zerreciklerin burun içerisine girerek, burada özel sinirlerde uyandırdığı duydur. Aynı zamanda güzel kokmak için sürülen esans anlamını taşımaktadır. Ateşin keşfiyle başlayan güzel kokulara ulaşma ve güzel kokma arzusu; beraberinde büyük bir koku ticareti başlatmıştır. İlk zamanlarda tanrıları memnun etmek için sunulacak kadar kutsal görülen kokular, zamanla kendi bedenini de hoş kokularla bezemek isteyen insanlarla; gündelik hayatın içine girebilmiş, türlü yeniliklerle günümüze kadar gelmiştir. Bu çalışmada kokunun bu uzun yolculuğu araştırılmış ve Türk kültüründeki yeri irdelenmiştir. Kişisel olarak güzel kokma isteğinin yanı sıra, her toplumun kendine has, kendi kültürünü yaşattığı ve yansıttığı kokuları olmuştur. Özel günlerde, törenlerde ve ritüellerde kendisine yer edinen geleneksel kokular, oluşturduğu aidiyetle, değerli görüldüğü topraklarda varlığını korumuştur. Bu tez çalışmasının bir diğer araştırma alanı Türk kültüründe kendine yer edinen kokulardır. Bu bağlamda yapılan alan araştırmasında Türkiye'nin farklı illerinden, farklı yaşlarda elli kaynak kişiyle görüşülmüş; verilen cevaplardan genellemelere varılmıştır. Koku kullanım kültürünü değerlendirebilmek adına koku satan kişilerle de görüşmeler yapılmıştır. Alan araştırmasında sıklıkla karşılaşılan koku türünün kolonya olmasından; bu kokunun gelenekselleşmiş bir koku olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte kolonyanın güzel kokusu haricinde diğer kullanım alanları değerlendirilmiş; kolonyanın işlevleri belirlenmiştir.

Bilim Kodu : 31003
Anahtar Kelimeler : Koku, Geleneksel koku, Koku kültürü, Parfüm, Kolonya
Sayfa Adedi : 155
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ

TRADITIONAL FRAGRANCES AND COLOGNE IN TURKISH CULTURE

(M. Sc. Thesis)

Hanife YILDIRIM

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

August 2021

ABSTRACT

Smell is the sensation that particles emitted from objects enter the nose and awaken in special nerves. At the same time, it has the meaning of essence applied to smell good. The desire to reach good smells and smell good, which started with the discovery of fire; It started a big fragrance trade with it. The scents, which were considered sacred enough to be offered to please the gods in the early days, were able to enter daily life with people who wanted to adorn their own body with pleasant scents, and have survived to the present day with various innovations. In this study, this long journey of fragrance was investigated and its place in Turkish culture was examined. In addition to the desire to smell good personally, each society has its own unique scents that keep their culture alive and reflect. The traditional scents, which take their place in special days, ceremonies and rituals, have preserved their existence in the lands where they are considered valuable. In this thesis study, odors that have a place in Turkish culture were investigated. In the field research conducted in this context, fifty resource persons of different ages from different provinces of Turkey were interviewed; Generalizations were made from the answers given. In order to evaluate the scent usage culture, interviews were also conducted with the people selling scents. Since the type of odor frequently encountered in the field research is cologne; It was concluded that this scent is a traditional scent. However, other areas of use were evaluated, apart from the fragrance of the cologne; The functions of the cologne were determined.

Science Code : 31003
Key Words : Fragrance, Traditional fragrance, Scent culture, Perfume, Cologne
Page Number : 155
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasındaki destekleri ve yönlendirmeleriyle sevgili danışman hocam Dilek TÜRKYILMAZ'a, kıymetli eleştirileri ve yorumlarıyla jri hocalarım Selcan Grayır TEKE ve Ezgi Metin BASAT hocalarıma, her soruma sabırla cevap verip, aydınlatıcı açıklamalarıyla birçok kez yardımına başvurduğum Kadirhan ÖZDEMİR'e, kaynak kitap bulmamda yardımlarını esirgemeyen Hande TOPAL'a, her zaman manevi desteğıyle yanımda olan bana motivasyon sağılayan kıymetli kardeşim Elif YILDIRIM'a, tez yazımım boyunca her anlamda yanımda olup yardımlarını esirgemeyen ablam Zeynep YILDIRIM'a, kaynak görüşmelerimde bana eşlik eden canım annem İncilay YILDIRIM ve babacığıım Mehmet YILDIRIM'a teşekkür ederim. Alan çalışmasında bilgi ve düşüncelerini paylaşan tüm kaynak kişilere ve kaynak kişilere ulaşımımı kolaylaştıran dostlarıma teşekkür ederim. Son olarak her zaman yanımda olan, maddi manevi desteğini esirgemeyen ve bana olan inancıyla başarılarıma destek olan sevgili eşim Ertuğrul KOÇAR'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	xii
RESİMLERİN LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xv
1. GİRİŞ.....	1
2. TANIMLAR-TERİMLER VE TARİHÇE	9
2.1. Kokunun Tanımı	9
2.2. Koku Türleri.....	10
2.2.1. Esanslar.....	11
2.2.2. Parfüm.....	13
2.2.2.1. Üst-kalp-dip notalar	14
2.2.2.2. Parfüm türleri; EdP, EdT, EdC	15
2.2.3. Kolonya.....	17
2.2.3.1. Dezenfekte eden kolonya.....	18
2.2.3.1.1. Koronavirüs salgını	19
2.2.4. Hayvansal Kokular	20
2.2.4.1. Misk	20
2.2.4.2. Amber	21
2.2.4.3. Civet.....	22
2.2.4.4. Kunduz hayası.....	22
2.2.4.5. Balmumu absolüsünü.....	23

	Sayfa
2.2.5. Bitkisel Kokular	23
2.2.5.1. Gülsuyu	24
2.3. Güzel Kokunun Keşfi: Parfüm	26
2.4. Kokunun Tarihçesi: Uygarlıkların Koku Kullanımı	27
2.4.1. Eski Mısırda Koku Kullanımı.....	28
2.4.1.1. Meşhur Mısır kokusu: Kyphi	29
2.4.1.2. Mısır’da kullanılan diğer kokular	29
2.4.2. Mezopotamya Koku Kullanımı	32
2.4.2.1. Asurlularda koku kullanımı	32
2.4.2.2. Babillerde koku kullanımı	33
2.4.2.3. Perslerde koku kullanımı	34
2.4.2.4. İbranilerde koku kullanımı.....	34
2.4.3. Hintlilerde Koku Kullanımı	34
2.4.4. Yunanlarda Koku Kullanımı.....	35
2.4.5. Roma ve Bizans’ta Koku Kullanımı.....	38
2.4.6. Araplarda Koku Kullanımı	41
2.4.7. Çin’de Koku Kullanımı	43
2.5. Avrupa’da Parfüm Tarihi	44
2.5.1. Parfümcüler ve Eldivenciler Loncası’nın Kuruluşu	51
2.5.2. Zehirleyen Koku	51
2.5.3. Değişmeyen Kötü Kokular	52
2.5.4. Kokunun Devrimi: 18. Yüzyıl Devrim Yıllarında Koku Kullanımı	54
2.5.5. İlk Parfümeriler.....	55
2.5.6. Fransız İhtilali’nde Parfümeri Dünyası	56
2.5.6.1. Ölüme götüren koku aşkı: Devrim ve ölümün kokusu	57

	Sayfa
2.5.7. Değişimin İşaretleri	58
2.5.8. 19.Yüzyıl'da Kolera Salgını	59
2.5.9. Sentetik Kokuların İmali.....	61
2.5.10. Modaevleri ve Parfümün Buluşması.....	62
2.6. Günümüzde İlkel Kabilelerde Koku Kullanımı	66
2.6.1. Osmoloji	68
2.7. Dinde Kokunun Yeri: Ritüellerde Koku Kullanımı	70
2.7.1. Şamanizm ve Koku.....	70
2.7.2. Kitabı Mukaddes ve Koku	72
2.7.3. İslam Dini ve Koku.....	73
2.7.4. Diğer İnançlarda Kokulu İnanışlar	74
3. TÜRK KÜLTÜRÜNDE KOKU	75
3.1. Anadolu'da Kokulu Kalıntılar.....	75
3.2. Türklerin İlk Yazılı Kaynaklarında Koku	77
3.3. Osmanlı Devleti'nde Koku Kullanımı	78
3.3.1. Buhur	79
3.3.2. Gülsuyu.....	81
3.3.3. Gâliye.....	84
3.3.4. Osmanlı Dönemindeki Diğer Kokular	85
3.3.5. Osmanlı'nın Gündelik Yaşamında Kokunun Yeri	86
3.3.6. Osmanlı'nın Avrupa Parfümleriyle Tanışması	88
3.4. Avrupa Tarzı Kokuların Üretimi.....	91
3.4.1. Yerli Kokuların Kurumsallaşması	92
3.4.1.1. Ahmet Faruki markası	92
3.4.1.2. Eczacıbaşı Süleyman Ferit.....	94
3.4.1.3. Eyüp Sabri Tuncer markası.....	95

	Sayfa
3.4.1.4. Rebul markası	96
4. GÜNDELİK YAŞAM VE KOKU	99
4.1. Genel Koku Beğenisi	99
4.2. Koku Kullanım Nedenleri	99
4.3. Koku Alırken Dikkat Edilen Özellikler	101
4.4. Parfüm Kullanımı	102
4.5. Kokuyu Algılama	103
4.5.1. Evlat Kokusu	104
4.6. Koku-Bellek İlişkisi	105
4.6.1. Kokulu Anılar	106
4.7. Dini İncanın Koku Kullanımına Yansımaları	108
4.8. Geçiş Dönemlerinde Koku Kullanımı	110
4.8.1. Doğum ve Koku	110
4.8.2. Evlilik ve Koku	112
4.8.3. Ölüm ve Koku	114
4.9. Mekânın Kokulandırılması	117
4.9.1. Mutfağın Kokusu	118
4.10. Geçmişin Kokuları	119
4.11. Türklerde Kültürel Kokular	121
4.11.1. Geçmişten Gelen Koku: Gülsuyu	123
4.11.2. Kolonyanın Kültürel Bir İmge Olması	124
4.11.2.1. Kolonyanın işlevleri	127
4.11.2.2. Koronavirüs salgınının kolonya kullanımına yansımaları	130
4.12. Koku Sektörünün Bakış Açısı	132
4.12.1. Eyüp Sabri Tuncer Markası	132

	Sayfa
4.12.2. İhya Esans Mekke Medine Kokuları.....	134
4.12.3. Metin İtriya.....	136
4.12.4. Tiyrus Koku Uygarlığı	138
5. SONUÇ.....	141
KAYNAKLAR	147
EKLER.....	151
EK-1. Kaynak kişi listesi.....	151
EK-2. Doğru koku kullanımı.....	153
ÖZGEÇMİŞ	155

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. Koku türlerinin parfüm ve alkol içerikleri.....	17
Tablo 2.2. Kamerun’lu Kapsikiler’in koku alma sınıflandırma sistemi	69
Tablo 2.3. Keçuva’ca koku kelimeleri.....	70

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. Damıtma aygıtı (imbik) gravürü.....	12
Resim 2.2. Parfüm orgu	15
Resim 2.3. Başlarında parfüm konileri olan Mısırlı kadınlar ve erkekler	31
Resim 2.4. Aryballos, alabastron, lekythos koku şişeleri	38
Resim 2.5. Cam koku kapları (Roma) 1.-3.yüzyıl	41
Resim 2.6. El-Kindî'ye göre damıtma aygıtı.....	42
Resim 2.7. Kokuluk örneği.....	46
Resim 2.8. Pomander örneği.....	47
Resim 2.9. Gagalı hekim resmi	54
Resim 2.10. Chanel No. 5	63
Resim 2.11. Ressam Andrea Mantegna 'nın bebek İsa'ya verilen hediyeler tablosu.....	73
Resim 3.1. Cam koku kapları Anadolu 8.-9.yüzyıllar	76
Resim 3.2. Bronz Kuş Figürü Formunda Buhurdan 12.-13.yüzyıl.....	80
Resim 3.3. Buhurdan örnekleri.....	80
Resim 3.4. Gülabdan örnekleri	83
Resim 3.5. İşlemeli buhurdan ve gülabdanlar	84
Resim 3.6. Gâliye kabı, Gâliyedan (kalemis kutusu)	85
Resim 3.7. Seyyar esans satıcısı ve kokucu kutusu	87
Resim 3.8. Osmanlı döneminde ithal edilen kokular Opoponaks	90
Resim 3.9. Ahmet Faruki'nin Sultanhamamı'ndaki mağazası	93
Resim 3.10. Ahmet Faruki'nin Avrupa'da bastırıldığı ıtriya etiketleri.....	94
Resim 3.11. Süleyman Ferit'in ürettiği kokular ve şişeleri.....	94
Resim 3.12. Süleyman Ferit Bey'in parfümleri altın damlası, unutma beni, senin için ve melek parfümleri	95

Resim	Sayfa
Resim 3.13. Eyüp Sabri Tuncer kolonya dükkanı	96
Resim 3.14. Rebul eczanesi	97
Resim 4.1. Gelin Suyu etiketi	113
Resim 4.2. KK20'nin evini kokulandırmada kullandığı üçkül otu.....	118
Resim 4.3. Eyüp Sabri Tuncer markasının kolonya çeşitleri	133
Resim 4.4. Eyüp Sabri Tuncer kolonya kuyruğu.....	134
Resim 4.5. Hacıyağı olarak adlandırılan esanslar.....	135
Resim 4.6. Esansların doldurulduğu şişeler.....	135
Resim 4.7. İhya esans Mekke Medine kokuları dükkânındaki kolonyalar.....	136
Resim 4.8. Metin İtriyyat kokuları ve koku şişeleri	136
Resim 4.9. Doldurma kolonya	137
Resim 4.10. KK53'ün araba kokusuna gül suyu eklerken çekilen fotoğrafı	138
Resim 4.11. Kişiye özel parfüm yapımı	139

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
H.	Hazreti
M.Ö.	Milattan Önce
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
yy.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Koku, nesnelerden yayılan zerreciklerin burun içerisine girerek, burada özel sinirlerde uyandırdığı duyu (TDK 2011: 372) anlamını taşımaktadır. Koku alma duyusu anne karnında başlarken, diğer duyularsa, koku duyusuna nazaran doğduktan sonra, insanoğlu dünyaya geldikten sonra gelişir. “Bebeklerde koku duyusu, görme ve işitme duyularından çok daha hızla gelişir” (Tuncer ve Sönmez 1987: 18). Yeni doğan bir bebek ilk zamanlar bulanık görürken zamanla görme duyusu gelişir. Etrafındaki sesler artıkça ve zamanla sesleri ayırt edebilir. İlk zamanlar anne sütü ve suyun tadını bilirken, altıncı ayından sonra yeni yiyecekleri tatma olanağı bulur. Dokunduğu nesnelerin sayısı arttıkça dokunmayla ilgili becerileri artar. Ancak koku duyusu ise anne karnındayken başlayarak çocuğun ileriki hayatında seveceği veya sevmeyeceği şeyleri belirlemede diğer duyulardan önce göreve atılmaktadır. Koku duyusu her zaman gelişmektedir. İnsanın gelişimi ve doğadaki doğal ve yapay ürünlerin artmasıyla birlikte; bu ürünlerin ortaya çıkarttığı kokular sayesinde, koku hazinesi de gelişmektedir. Ateşin keşfi ile yanan nesnelerin kokusu, bulunan kuyularla petrol kokusu, sanayi inkılâbıyla fabrika kokusu, teknolojik gelişmelerle farklı kimyasalların kokusu ve daha pek çok koku ortaya çıkmış ve bu kokular burnun algıladığı koku hazinesine eklenmiştir; eklenmeye de devam etmektedir.

Her insanın düşük ya da yüksek bir koku algısı vardır. İnsanlar burunları aracılığıyla duyumsadıkları kokuları, içerisinde bulundukları kültürlere göre kategorize ederler. Bu sınıflandırmada toplum tarafından hoş görülen kokular, kullanım için tercih edilir. Bu hoş kokular bedenlerin kokulandırılması, ibadethanelerin kokulandırılması, mekânların kokulandırılması gibi alanlarda kullanılmaktadır. İnsanlar güzel kokmayı, yemek içmek kadar hayatı olmasa da bir ihtiyaç olarak görmekte ve güzel kokmak istemektedirler. Bu istek ilkel insandan modern insana, tüm insanlık için geçerli olmuştur. Sedat V. Örnek, ilkellerle ilgili bilgiler verdiği kitabının süslenme ve tekniklerini anlattığı kısmında; dinsel-büyüsel inançlar gereği törenlerde süslenildiğini ifade etmiş; süslenme biçimlerinden birinin de koku sürünmek olduğunu belirtmiştir. (Örnek 2020: 180). Tıpkı ilkel insanlar gibi modern insanlar da gerek törenlerinde, gerek özel günlerinde koku kullanmaktadır. Koku kullanımı sadece bu alanlarda değil birçok alanda kendisini göstermektedir. Özellikle dışarı çıkarken sürünen kokular, kolay ulaşımı sayesinde istenildiği an,

istenilen mekânda, istenildiği kadar kullanılmaktadır. Ali İhsan Boyvada, kokuların medeni insanların zaruri ihtiyaçları arasına girdiğini vurgulamıştır (Boyvada 1949: 6).

Zaruri ihtiyaçlarımızdan biri olan kokuların fark edilişi ateşin keşfiyle başlamıştır. Ağaçların yanan ve yandıkça hoş kokular çıkartan dallarıyla güzel kokular fark edilmiştir. Yeni fark edilen ve insanları memnun eden bu kokuların tanrıları da memnun edeceği düşünülmüş, böylece kokular tanrıya sunulan hediyeler arasına girmiştir. Zamanla kendilerini de kokulandırmak isteyen insanlar, kokulu merhemler, kokulu sıvılar, kokulu dumanlar ve yağlar yapmışlar ve kullanmışlardır.

Zaman zaman ifrat boyutlara çıkan koku kullanımı uygarlıklar boyu devam etmiş; ticaret yollarıyla yeni coğrafyalarla tanışmış; gittiği her toprakta kendisine yenilikler katmıştır. Kokular tarih sahnesinde salgınlarla mücadelede başvuru olan ilk çare olarak görülmüştür. Hastalıkların sudan bulaşacağına inanılmasıyla sudan kaçınılmış, parfümse yıkanmayan kötü kokulu bedenleri maskeleyen görevi görmüştür. Zeki Tez yıkanmayla, koku kullanımının tarih boyunca bir ilişkisi olduğunu ifade etmiştir. Örneğin Eskiçağ’da erkekler “temiz ve parfümlü”, ‘Karanlık Çağ’da “pis ve parfümsüz”, 19.yüzyılda “temiz ve parfümsüz”, nihayet İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden “temiz ve parfümlü” olmuşlardır” (Tez 2015: 244). Gerek temizlik yerine geçmesi, gerekse güzel koku vermesi amacıyla kullanılan kokular sentetik ürünlerin imalatıyla daha da çeşitlenmiş ve yaygınlaşmış, herkesin ulaşabileceği ürünler haline gelmiştir. Toplumların koku kullanımı zamanla farklı bir boyut kazanmış, törenlerinde, eğlencelerinde ve günlük yaşantılarında ritüellerinin bir parçasına dönüşmüştür.

Koku halk kültüründe dinsel, büyüsel alanlarda ve törenlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Kokunun halk eğlencelerinde önemli bir yerinin olduğunu belirten Nebi Özdemir’e göre Türk insanı bayram düğün, nişan, Hıdırellez, mesire gezintisi gibi zamanlarda, bağlama göre değişmekle birlikte esans, kolonya, gülsuyu, parfüm türünden kokular kullanmaktadır (Özdemir 2005: 281). Kokunun eğlencelerdeki yerini göstermek isteyen Özdemir; Çıkarman Köyü’ndeki Kurban Bayram’ı eğlencelerinde, bayram yerinde salıncakta sallanan kızların kendilerini seyreden erkeklere söylediği kokulu maniyi örnek göstermiştir.

Döneriz döneriz

Olmaz Ali olmaz

Burda döneriz

Bu böyle olmaz

Şuradaki Ali'den	Koku göndermezsen
Koku öneriz (isteriz)	Gönlümüz olmaz.
(Kokunun gönderilmesi üzerine)	(Kokunun gönderilmemesi üzerine)
Oldu Ali oldu	Olmadı Ali olmadı
Bu böyle oldu	Bu böyle olmadı
Gönderdin bize koku	Göndermedin kokuyu
Gönlümüz oldu	Gönlümüz olmadı
(...)	

Koku göndermeyen delikanlılar çeşitli manilerle yerilir;

Evin içinde	Aklıca entarimin
Kahve dolabı	Mor dudakları
Şuradaki Mehmet	Şuradaki Mehmet'in
Gübre Çuvalı,	Kel dudakları.
Karşıdan gelir	O bizim çeşmelerimiz
Mani sesi	Yan yana akar
Şuradaki Mehmet'in	Şuradaki Mehmet
Kirli ensesi	Dana gibi bakar (Elmas 1960 akt: Özdemir

2005).

Bahar aylarında düzenlenen eğlencelerde genç kızların çiçek toplamaları, saçlarına taçlar yapmaları, çiğdem pilavına çiğdem çiçeğinin atılması gibi ritüeller de kokulu eğlencelerdendir (Özdemir 2005: 282-283). Hıdırellez günü dileklerin bir gül dalına bağlanması ve hoş kokularından dolayı Hızır ve İlyas peygamberin bir gül ağacının yanında buluşacakları inancı da kokulu ritüellere örnek olarak gösterilebilir.

Doğru bulsun ya da bulmasın, bilinçli olsun ya da olmasın; insanoğlu içinde yaşadığı toplumun kültürünü benimsemektedir. Bu kültür ona atalarından miras kalmıştır ve kültür kodlarıyla varlığını devam ettirmiştir. “Kabul ettiğimiz üzere kültür, doğum sırasında miras aldığımız yaşamsal bir bütündür. Kültürümüz olduğu şekildedir (ve çok çok yavaş değişir); çünkü, sahip olduğu üyelerin yaşadığı koşullara en iyi biçimde uyum sağlamıştır” (Rapaille 2019: 134). İnsanlar yaşamını, miras aldığı bu yaşamsal bütünle devam ettirmektedir. Geertz bunun nedenini şu şekilde açıklamıştır: “İnsan olmadan kültür de olamaz, burası kesin; ama aynı şekilde ve daha

da önemlisi, kültür olmadan insan olamaz” (Geertz 2010: 68). İnsan olabilmenin koşulu olarak görülen bu yaşamsal bütünün bir parçası da kokulardır.

Her insanın koku hissi farklıdır. Bu nedenle de envai çeşit kokular üretilerek, tüketicinin beğenisine sunulmaktadır. Ancak içinde yaşanan toplumun beğenisi ve inanç sistemi, kişilerin koku hissini etkilemekte ve inancın etkisiyle oluşan; “hoş kokular”- “kötü kokular” ayrımı, bu toplumda yaşayan kişiler tarafından benimsenmektedir. Ozan’ın da belirttiği gibi: “Algımıza gömülmüş estetik kodlarını, içinde bulunduğumuz toplumun kültüründen alıyoruz”(Ozan 2018a: 309). Bu sebeple doğduğumuz andan itibaren bize öğretilen güzel kokulardan biri olan çiçekleri çok severken, burnunu kapatıp “üf be” diyen ebeveynlerimizi hatırlayarak hayvan dışkısından kaçınıyoruz. Kültürlerin, içinde yaşayan kişilere benimsettiği kokular, her kültürde farklılık gösterir. Bu sebeple bazı toplumlarda mide bulandıran sığır kokusu, bazı toplumlarda kutsal sayılmış; sığırın idrarı ve dışkısıyla beden kokulandırılmıştır (Ozan 2018a: 197). Bir başka örneğe; kendi kültürüne ait olmayan komşunun evinden yayılan yemek kokusu, o ev hanesi için çok sevilip iştah açarken; komşusu için mide bulandırıcı olabilir. İçinde yaşanan toplumun kültürü ve kabul gören beğenileri, kültürel bir kod olarak ilerleyen yıllarda nesilden nesile aktararak devam etmektedir. Bazı toplumlarda sadece hoş olan, bazı toplumlardaysa hayatın anlamlandırılmasında yardımcı olan kokular, gündelik hayatın içinde ve ritüellerinde genişçe yer kaplamaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türk kültüründe kokunun yerini belirlemek ve gelenekselleşmiş kokuları tespit etmektir. Bu kapsamda yapılan alan çalışmasında sıklıkla karşılaşılan, defalarca zikredilen iki koku türünün Türk kültürü için değerli olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki gülsuyudur. Genellikle her çiçeğin sevildiği Türk coğrafyasında özellikle gül kokusu tercih edilmiştir. Asırlarca hüküm süren Osmanlı Devleti’nde koku kullanımı önemsenmiş ve çeşitli kokular gerek saray mensupları gerekse halk tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Halifeliliği de elinde bulunduran Osmanlı Devleti’nde gül ve gülsuyu sıklıkla kullanılmıştır. Peygamberin kokusu olduğuna inanılan gül suyu kullanımı geniş alanlarda kendisini göstermiştir.

Sıklıkla adı geçen ikinci koku kolonyadır. “Kimi âdetler oldukça durağan ve sürekliden, kimisi de zamanla değişebilen niteliktedir. Âdetlerden bir bölümü toplumun büyük değişim çalkantısına ayak uydurarak özlerinde ve biçimlerinde sınırlı

değişmelere uğrayarak benliklerini bir dereceye kadar korurken, bir bölümü de tıpkı canlı organizmalar gibi etkinliğini ve diriliğini zamanla yitirerek gün gelir ortadan kalkarlar” (Örnek 2016: 177). Clotaire Rapaille, Örnek’in bu düşüncelerine ek olarak; “Kültürler süreç içinde doğar ve evrim geçirir, ancak değişim oranı buz gibidir” (Rapaille 2019: 33) ifadelerini kullanmıştır. Bu iki tanımlama üzerinden, koku kullanımı değerlendirildiğinde; kendisine bir kültür oluşturmuş olan Osmanlı Dönemi’ndeki gülsuyu dökme âdeti, özünde misafire ikram etme özelliğini korumuş ancak yavaş yavaş ve zamanla evrim geçirmiş; kolonya ikramına dönüşmüştür. Bu dönüşüm hemen olmamıştır. Hâlâ devam etmektedir. Türkiye’de ikram niteliğiyle gülsuyu kullanımı devam etmektedir. Kolonyaysa; II. Abdülhamit döneminde ülkede imali başlayan, gülsuyuna göre daha yeni bir koku türüdür. Çok çeşidi bulunan kolonyalardan özellikle, limon kolonyası sıklıkla kullanılmaktadır. Üretim maliyetinin düşüklüğü ve kolaylığı ile ülkemiz topraklarına girdiği andan itibaren çabuk benimsenip, kullanım alışkanlığına dönüşen kolonya ferahlatıcılık niteliğiyle gülsuyundan üstün olduğu için gülsuyu kullanım alışkanlıklarının yerini almıştır (Diktaş 2012: 25). Ülkeye girdiği andan itibaren sevilen bir koku türü olan kolonyanın tek işlevi güzel kokusu değildir. Kolonya, içerisinde barındırdığı alkol oranıyla gülsuyundan ayrılmaktadır. İçindeki alkol miktarı kolonyaya başka işlevlerde yüklenmesine neden olmuştur.

Bu çalışmanın sınırlarını alan çalışması belirlemiştir. Kaynak kişilerden elde edilen bilgiler çalışmaya yön vermiş, geleneksel olarak atfedilen kokular çalışma konusunu oluşturmuştur. Türk kültüründe kokunun yerini belirlenmesi için; diğer koku türleri gibi parfümlerin kullanım amaçlarına da değinilmiş, bu kokunun kullanım nedenleri incelenmiştir. Ancak tezin kapsamını oluşturan geleneksel kokuların tespiti için, kültürel olarak benimsenmiş, herkes tarafından kullanılan ortak kokular incelenmiştir. Çok çeşit olan ve herkesin farklı beğenilerle tercih ettiği parfümler ortak bir koku olmadığı için tezin ayrıca incelediği bir başlık oluşturmamıştır. İncelenen başlıklar gülsuyu ve kolonyadır.

Koku konusunda yapılan çalışmalar genellikle kimya ve sağlık alanlarındadır. Güzel kokularla ilgili Aybala Yentürk ve Nejat Yentürk türlü çalışmalar yapmış, makaleler yazmışlardır. Bilgi birikimlerini “Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm” adlı sergi için çıkartılan, yine aynı adı taşıyan katalogda yer alan

makalelerinde, okuyucuya sunmuşlardır. Tez çalışmasının içerisinde yer alan çoğu görsel bu kitabın katalog kısmından alınmıştır. Koku konusunda çalışmalar yapan bir diğer isim Vedat Ozan'dır. *Kokular* adıyla çıkarttığı dört serilik kitaplarda koku ve koku kültürüne dair derinlemesine bilgiler vermiştir. Ozan, kitaplarında kabilelerin koku kullanımındaki farklılıklarını da örnekleriyle okuyucuya sunmuştur. Yararlanılan önemli kaynaklardan bir diğeri Andrea Hurton'un *Parfümün Erotizmi* adını taşıyan kitabıdır. 16.ve 17. yy.larda yaygın koku kullanımı ve parfümün maskeleyici görevine dair bilgiler sunmuştur. Alain Corbin, *Kokunun Tarihi* adlı kitabında 18. ve 19. yıllarda dönem hastalıklarına ve suya olan güvensizliğin parfümle kapatılmaya çalışıldığına dair bilgilere yer vermiştir. Georges Vigarello'nun *Temiz ve Kirli* adlı kitabında Ortaçağ'daki kötü kokuların nedenleri ve bu kokuları gidermeye yönelik adımlar anlatılmıştır.

Yüksek lisans tezine başlama, çalışma ve tamamlama süreci “Konunun Tespiti”, “Literatür Taraması” ve “Alan Araştırması” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Konunun tespiti 2019 yılının ilk ayında yapılmıştır. Çalışma konusunu belirlemek için sevgili danışmanım Dilek Türkyılmaz'la yapılan görüşmelerde, birçok konu üzerinden değerlendirmeler yapılmış, son olarak; daha önce halk bilimsel açıdan ele alınmamış olan koku konusunun incelenmesine karar verilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmı olan literatür taramasını yaparken ülkemizde koku konusunda kaynakların kısıtlı olduğu görülmüştür. Sınırlı sayıdaki kaynakların da yeni basımları olmadığı için, var olan kaynaklara ulaşım zordur. Bu bağlamda özellikle onlarca bilgi, kitap, makale ve dergiyi bünyesinde barındıran Millî Kütüphane'den sıklıkla faydalanılmıştır. Farklı şehirlerdeki insanların Millî Kütüphane'ye ulaşımının kolay olamayacağı düşüncesiyle; çalışmada kokunun tarih içindeki yolculuğu kısmına daha ayrıntılı yer verilmiş; bu konuda inceleme yapacak olanlara derli toplu bir bilgi sunulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın son kademesi alan araştırmasıdır. Bu çalışmanın yöntemini oluşturan alan çalışmasını yapmak; ülkemizde ve tüm dünyada etkisini gösteren koronavirüs salgını nedeniyle zorlaşmıştır. Herkesin kendini korumak zorunda olduğu bu süreçte alan çalışması ileri bir tarihe atılmak zorunda kalmıştır. Hastalığın azalmasıyla birlikte hızlandırılan alan çalışmasında, Türk halkıyla ilgili bir

genellemeye varılması adına her yaştan ve farklı şehirlerden kaynak kişileriyle görüşmeler yapılmıştır. Kaynak kişilere sorulacak sorulara, hastalık sonrası koku kullanımıyla ilgili soruların da dâhil edilmesi; salgın sonrası için bir değerlendirme yapabilme olanağı doğurmuştur. Bu tez çalışması için yaş aralığı 17-77 olan; 29 kadın, 26 erkek toplamda 55 kaynak kişiyle görüşülmüştür. Bu kişiler arasında, kokunun dindeki yerini değerlendirmek amacıyla iki imam, tıraş sonrası kolonya kullanımını değerlendirebilmek için bir berber ve koku kullanımını değerlendirebilmek amacıyla dört koku satıcısı vardır. Bu kaynak kişilerle yapılan çalışma sonucunda Türkiye’de koku kültürünü ve gelenekselleşen kokuları değerlendirebilmek amacıyla hazırlanan bu tez; özet, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı, sınırlılığı, karşılaşılan güçlükler, araştırma yöntemi, ilgili çalışmalar gibi başlıklara değinilmiştir. Kokularla ilgili genel bilgiler sunularak, okuyucu teze hazırlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle kokularla ilgili tanımlar ve koku türleri gibi genel bilgiler verilmiştir. Ardından kokunun tarih sahnesine girişi ve tarihi gelişimi; uygarlıkların koku kullanımlarıyla birlikte verilmiştir. Günümüzde kabile hayatında koku kullanımı ve dinde kokunun nasıl değerlendirildiğiyle ilgili bilgiler verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde Türk kültüründe koku kullanımına dair bilgiler, ilk yazılı kaynaklardan itibaren ele alınmış, sırasıyla Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde koku kullanımlarıyla ilgili bilgiler okuyucuya sunulmuştur.

Son bölümdeyse, günümüzde koku kullanım alışkanlıkları ve kolonya kullanımına dair yapılan alan araştırmasından elde edilen veriler okuyucuya sunulmuştur. Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerle kokunun Türk kültüründeki yeri gösterilmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmındaysa alan araştırmasıyla elde edilen sonuçlar açıklanmıştır. Türk kültüründe kokunun yeri ve geleneksel koku türleri tespit edilmiştir.

2. TANIMLAR-TERİMLER VE TARİHÇE

2.1. Kokunun Tanımı

Koku tanım olarak burundaki özel sinirlerde oluşan duyu anlamını taşımaktadır. Burun deliğinin üst tarafında yer alan, 5 cm² büyüklükteki ve yaklaşık 10 koklama hücrelerini içeren koklama dokusu, solunan havanın koku moleküllerini alıcılara taşımasıyla uyarılır. Hurton, kokunun; koku moleküllerinin, burundaki, söz konusu alıcılara çarpmasıyla ortaya çıkarttığı bir duyum etkisi olduğunu ifade etmiştir (Hurton 1995: 17). “İnsanın koku alma bölgesi burun deliği içinde yer alır ve burada 1,5 milyon dolayında koku hücrelerinin, 10 bin farklı kokuyu ayırt edebilecek şekilde yer aldığı kestirilmektedir. Ama hangi çeşit olursa olsun tüm kokular, beyinde tasarlanıp duyumsanır” (Tez 2015: 267). Dean Burnett yapılan araştırmalar sonucu bu sayının –insanların algılayabileceği koku sayısının- 1 trilyon civarında olduğunu ifade etmiştir (Burnett 2016: 137).

Kokular beyne koku siniri aracılığıyla iletilir (Burnett 2016: 138). Koku duyusu beynin ön lobunda, gözlerin altı ile burnun üst kısmı arasındaki bölgede oluşur. Her nefeste solunan koku molekülleri, buradaki sinirleri uyarak kokuyu yaratır (Ozan 2019: 355). Günde yapılan, ortalama 22000-23000 kez nefes alıp verme işlemi sırasında havayla beraber koku molekülleri de burnumuza girerek karmaşık bir süreç içinde beynimizde işlenir. Bu işlemin tümü koklamak olarak tanımlanır (Ozan 2018a: 174). *Scientific American* dergisi 1995 yılı Eylül baskısında kokuyla ilgili olarak, “Beyinde kurulmuş olan karmaşık bir mantıksal düzen sayesinde, beyin burnun aldığı kokuyu tanır; onu öteki kokulardan ayırdeder ve algılanan kokuya duygusal ve davranışsal bir yanıt gösterir” (çev. Alsan 1998: 91) ifadelerini kullanmıştır.

İnsanın beş duyusundan biri olan koklama duyusu, ilkel insandan, medeni insana evrilme sürecinde varlığını korumuş; insanlığın başından itibaren hayati bir öneme sahip olmuştur. İlkel insanın doğayı keşfetmesinde, etrafındaki varlıklara anlam vermesinde ve çevreden gelebilecek tehlikeleri sezebilmesindeki koklama duyusunun önemi, bugünün insanı için de geçerliliğini korumaktadır. “Evrin tarihi açısından bakıldığında, koklama duyusu, görme ve işitme duyusundan daha eskidir. Ve bu duyu, duyularımız arasında en dolaysız olanıdır; koklama duyusunun bir eşi daha yoktur” (Hurton 1995: 17). Koku duyusu insanlar tarafından diğer duyulara

nazaran dışlanmış; hayvansallığı anımsattığı için geri plana atılmıştır. Dean Burnett, duylar arasında kokunun hak ettiğı değeri alamadığını ifade etmiştir (Burnett 2016: 141).

Hayvanlar gibi koklamak, koku almada şaşmazlık sergilemek, ağır hayvansal kokuları sevmek, cinsel kokuların erotik rolünü kabul etmek şüphe yaratmaktadır; vahşi varlığıyla benzerlik gösteren böylesi davranışlar hayvanlara olan yakınlığı, özen eksikliğini, kullanma kurallarının bilinmediğini ortaya koymaktadır; bunlar kısaca toplumsal durumu tanımlayan öğretilerin başarısızlığını ortaya koyar. Koku alma algılar sıralamasında, dokunmayla birlikte en altta yer almaktadır, (...) (Corbin 2007: 16-17).

“Yani koku ilkel, hayvanî, dolayısıyla aşağı düzeyde bir duydur, esas olan görmek ve işitmektir” (Ozan 2018a: 295). Hayvansal bir duyu olarak görülen koku duyusu, işlevselliğı sayesinde önemini korumuş; gerek tehlikeleri sezmede, gerekse kendini güzel kokularla bezemek isteyen insanlara yardımcı olmuştur.

Koku duyusu canlılar arasında farklılıklar göstermektedir. Hurton, yunus balıklarını örnek göstererek; kokuyu hiç alamayan canlıların *Anosmat*, som balığı, tavşan ve köpek gibi hayvanları örnek göstererek; iyi koklama duyusuna sahip olan canlıların *Makrosmat*, insanları örnek göstererek çok iyi koku alamayan canlıların *Mikrosmat* olarak sınıflandırıldığını ifade etmiştir (Hurton 1995: 15-16). Vedat Ozan, çoğu memelileri, kemirgenleri ve güvercini makrosmat türüne örnek göstermiş; diğer kuşlarınsa insanlar gibi mikrosmat olduğunu ifade etmiştir (Ozan 2019;236-240).

2.2. Koku Türleri

Güzel kokmak için kullanılan esanslara da koku denmektedir Kokular temelde doğal kokular ve sentetik kokular olarak iki ana grupta incelenmektedir. Koku sınıflandırmaları ise kokunun türüne, elde edilış yöntemine, içerisinde barındırdığı maddelere vb. gibi sebeplere bağlanarak çeşitli ayrımlara tabi tutulmaktadır.

Kokular doğal ve yapay olmak üzere ikiye ayrılır. Doğal kokular bitkisel ya da hayvansal kökenlidir. Bitkisel kokular, doğal uçucu yağlar olup genellikle antiseptik özellikler taşır. Bitkilerin çeşitli kısımlarından sıkma, damıtma, çözünme, terletme gibi yöntemlerle elde edilir. Hayvansal kokular, kimi hayvanların koku bezlerinin alkole emdirilmesi yöntemiyle elde edilir. Bunlar kalıcı kokulardır. (...) Yapay kokular taşkömürünün damıtılması ve doğal esans özlerinin kimyasal olarak dönüştürülmesi olmak üzere iki türlü elde edilir. Koku elde etme yöntemleri çok eski çağlardan beri bilinmekte ve genellikle dinsel törenlerde kullanılmaktadır (*Milliyet* 1991: 230).

Kokular türleri bakımından birçok şekilde incelenebilir. Koku özelliği çok sayıda niteliklere sahip olabileceği için kuramsal olarak sınıflamak zordur. Bu sebeple geçmişten günümüze çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır.

Aristoteles kokuları; tatlı, ekşi, keskin, yağlı, acı ve pis kokulu olarak 6 gruba ayırmıştır. Yaklaşık iki bin yıl sonra, 18. yüzyılda, İsveçli doğa araştırmacısı Carolus Linnaeus, keskin bir hiyerarşik sınıflandırma yapmış ve en hoş kokudan en berbat olanına dek uzanan bir skala geliştirmiştir: Aromatik (karanfil), hafif (portakal çiçeği), semavi(misk), sarımsak gibi terli itici ve iğrenç (leş) (Hurton 1995: 19-20). Hekim ve fizyolog Albrecht von Haller 3 tür koku belirtmiş, 1910'larda ise Hans Henning, 6 tür koku ayırt etmiştir. Hermann Hager elkitabında 7 temel kokudan bahsetmiştir; kâfur türü, misk türü, çiçek türü, nane türü, eterik tür, batıcı/iğneleyici/keskin tür ve çürüksü/kokuşmuş tür. Crocker ve Henderson; çiçeksi, ekşi kokulu, yanık kokulu ve acılaşmış kokulu şeklinde bir sıralama yapmıştır (Tez 2015: 267-268). "19. yüzyılın ünlü parfümcüsü Eugen Rimmel'in listesi 18 kokuyu kapsıyordu: Gül, Yasemin, Balzam, Vanilya, Curyy Baharatı, Kuru Karanfil, Kâfirun, Limon, Nane..." (Hurton 1995: 20). John Ernest Amoore, 1963 yılında yaptığı sınıflandırmada yedi temel birincil (primer) kokuya yer vermiştir. Bunlar; kâfur kokusu-nane kokusu, misk kokusu, çiçek kokusu, ter kokusu, eter kokusu, yakıcı-batıcı-keskin koku ve çürük kokusudur (Tez 2015: 273).

Nazan Demir, herkesin üzerinde hemfikir olduğu sınıflandırmayı şu şekilde vermiştir: Kokunun elde ediliş kaynağına göre yapılan sınıflandırmada; çiçek, meyveli, yeşil, otsu, woody (ahşap farklı türleri gibi), amber, hayvansal, musk, oryantal kokularını sıralamıştır. "Bazen de parfüm, içeriğindeki güzel kokulu moleküllerden birinin yapısına göre kategorize edilir" diyerek; aldehidik, lactonic ve fenotik kokuları örnek vermiştir (Demir 2017: 35).

Bu tez çalışmasında Türk kültüründe öne çıkan kokular inceleneceği için koku türleri bu ölçüt esas alınarak sınırlandırılmıştır.

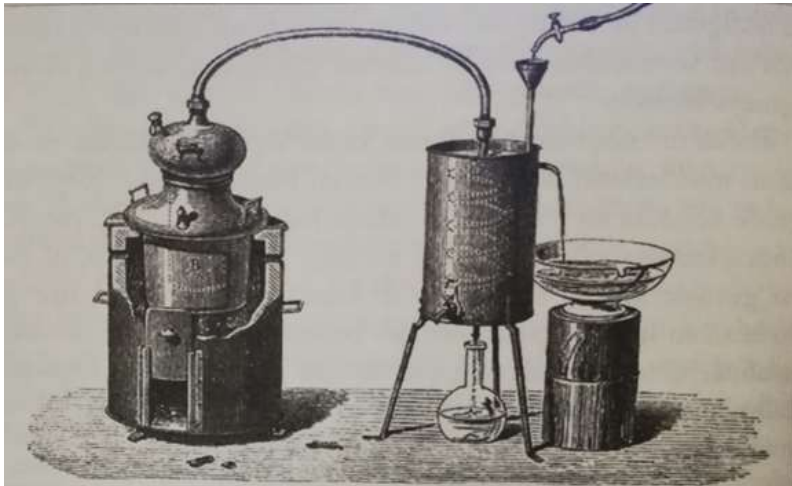
2.2.1. Esanslar

TDK sözlüğünde "Bitkilerden türlü yollarla çıkarılan veya kimyasal yöntemlerle yapılan, kokulu ve uçucu sıvı" (TDK 2011: 186) şeklinde açıklanan

esanslar bazı bitkilerin çiçek, yaprak, kök veya gövdelerinde bazılarının meyve ve meyve kabuklarında bulunurlar. Halk arasında esans olarak adlanan bu kokulu sıvıların bilimsel alandaki karşılığı “esansiyel yağ” veya “eterik yağ”dır. (Seyhan 1975: 1). Nazan Demir esansları, ürünlere koku veren kombinasyonlar olarak tanımlamaktadır (Demir 2017: 36). Bir gülü kokladığımızda, kokladığımız şey gülün çiçeği değil, o çiçeğin içindeki yağdır. Portakalın veya limonun kabuğunu soyduğumuzda burnumuza gelen koku limon veya portakalın yağının kokusudur. Bu yağ, yani o çiçeğe özgü ve ona karakteristik kokusunu veren yağ özyağ veya esans yağı denilmektedir (Ozan 2018b: 145-146).

Esanslar sadece güzel koku olarak görülmemiş; parfümeri dünyasında olduğu gibi gıdalarda, aroma terapi yağlarında, kozmetik ürünlerde (Ozan 2018b: 151) sabun, ilaç ve cila sanayii ile çeşitli tıp, maden ve kimya dallarında (Seyhan 1975: 1) kullanılmaktadır.

Bitkilerden uçucu yağ veya esans yağı elde etmek için imbikle damıtma sistemini yazılı olarak tanımlayan, XI. yüzyılda İbn-i Sina’dır. Esans yağlarının iyileştirici ve sağaltıcı etkisine inanmış, distilasyon yöntemiyle elde edilen yağları aromaterapide kullanmıştır. İmbiğin ucundaki soğutulmuş çıkış olayının mucidi olduğu söylenmektedir (Ozan 2018b: 155). İbn-i Sina’nın bu buluşu modern parfümlülüğe giden yolu kolaylaştırmıştır.

Resim 2.1. Damıtma aygıtı (imbik) gravürü

Kaynak: (Ozan 2018b: 154).

Esans hammaddeleri menşei bakımından; doğal (natürel) hammaddeler ve kimyasal hammaddeler olmak üzere iki grupta toplanır (Demir 2017: 132). Nancy Booth bitkilerden doğal esans hazırlama yöntemini; “Esans yağları damıtma, sıkma, çözücü ayırması ve yağ içinde eritmeyi kapsayan değişik yollarla elde edilir. Kendilerine has özellikleri nedeni ile değişik bitkiler farklı yöntemlere gereksinim duyarlar” (Booth 2001: 21-22) açıklamalarıyla sıralamıştır. Halime Seyhan, çiçek ve yapraklarından kolay yağ çıkan bitkilerde destilasyon metodu, yağlarını güç veren çiçeklerde ekstraksiyon metodu, esans bakımından zengin olan limon ve portakal gibi bitkilerin yağını çıkartmak içinse pres metodu uygulandığını ifade etmiştir (Seyhan 1975: 2). Nazan Demir, esans elde etme yöntemlerini yeni bir yöntem olan ultrasonik dalgayı da eklemiştir. Bu yöntem; ultrasonik dalgalarla esans içeren keseciklerin dış zarlarını yırtıp delerek esansı dışarı alma yöntemidir. (Demir 2017: 134-135). Booth, Mısırlılarca geliştirilen; çiçeğin yağlarını elde etmek için saflaştırılmış katı yağlar kullanıldığı yağda eritme metodunun sonucunda elde edilen katı kokulu maddeye pomat adı verildiğini (Booth 2001: 22-23), Ozan’da presleme, toz haline getirme ve maserasyon yöntemlerinin MÖ. 2000 yılında Asur formüllerinde görüldüğünü ifade etmiştir (Ozan 2018: 262).

Bu tez çalışması için yapılan alan çalışmasında sıklıkla karşılaşılan kokulardan biri hacıyağı olmuştur. Hacıyağı olarak isimlendirilen kokular birer esanstır.

2.2.2. Parfüm

Türk Dil Kurumu sözlüğünde şişelenmiş güzel koku (TDK 2011: 521) olarak tanımlanan parfüm kelimesi, “Latince per fumu deyiminden gelir, anlamı; duman içinden demektir” (Booth 2001: 2). Hurton parfüm kelimesinin etimolojik kökenini latince per fumum “buharla” deyiminin oluşturduğunu söylemektedir (Hurton 1995: 25). Yanan ateşten çıkan dumanın içinden gelen ya da yayılan buharın içinden gelen koku manasında bu ismi alan parfüm kelimesi, 18.yy’a gelindiğinde güzel koku olarak kullanılmıştır (Hurton 1995: 25).

Eski çağlarda tanrısal bir öge olarak nitelendirilen ve tanrılara sunulan parfümün günümüzdeki tanımlamaları; kokulu malzemenin, kendine has ve estetik anlamda uygun bir kimlik oluşturmuş karışımı (Ozan 2018b: 131), uçuculuk-kalıcılık gibi özellikler taşıyan çeşitli kokulardan oluşmuş bir özütün alkolü eriyiği (Milliyet

1991: 321), çeşitli nesneler ve ortamlara güzel koku vermek amacıyla kullanılan karışımların genel adı (Demir 2017: 32) şeklindedir. Booth'a göre modern parfümler, mümkün olan en az miktardaki yüksek dereceli alkollerde seyreltilmiş olan değişik sentetik bileşenleri içeren, kokulu malzemelerin yoğun esanslarıdır (Booth 2001: 23). Seyhan, parfümün uygun bir çözücü içinde çeşitli hoş kokulu maddelerin karıştırılması ile elde edildiğini belirtmiştir (Seyhan 1975: 13).

2.2.2.1. Üst-kalp-dip notalar

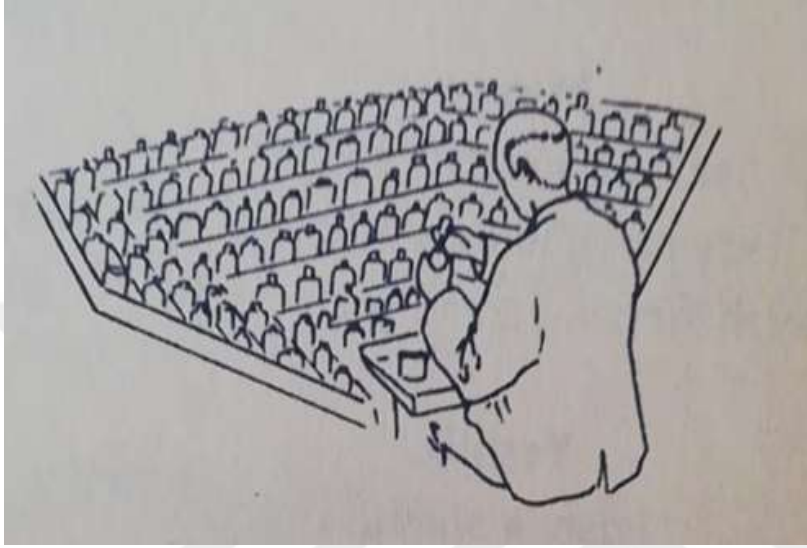
Bir parfümün kokusunu yayma aşamalarına nota denmiştir. Parfüm notaları üst nota, orta nota ve alt nota olarak üçe ayrılmaktadır.

Tarihsel açıdan, “Burun” diye adlandırılan bir parfümcü, yeni bir koku yaratmaya giriştiğinde, org adı verilen bir yapının içinde çalışmaya başladığı. Bu, turuncu veya baharat gibi koku sınıfları halinde düzenlenmiş esans yağlarının dizildiği şekil olarak bir kilise organının benzeri olan, kıvrımlı, basamaklı bir raf serisinden meydana geliyordu. Bir parfümcü sentetik ve doğal yağların hazır yapılmış olan çok sayıda özgün bazlarına da sahip olmalıydı (Booth 2001:25).

Org, parfümörün çalışırken kullandığı yüzlerce içerik maddenin dizili olduğu tezgâhın adıdır. Üretilen parfüm piramidal olarak üç katmana, yani üst, kalp ve dip notalara ayrılmaktadır. Bu ayrıştırma işini 19.yy.ın başında İngiliz George William Septimus Piesse yapmış, kokuları; üst, kalp ve dip notalar şeklinde isimlendirmiştir. Bu sisteme de *odophone* ismini vermiştir (Ozan 2018b: 352). Odophone sisteminde ki, çabuk uçan üst notalar ilk 15dk kendisini belli ederken, yerini 2 saate kadar süren ve parfümün esansını temsil eden kalp notalara bırakmaktadır. En alttaki, genellikle ağaç ve hayvansal kökenli dip notalarsa, diğer kokuların havaya karışma sürelerini geciktirerek 7-10 saate kadar kalıcılık sağlayan sabitleyici kokulardır.

“Parfümün doruk noktası, şişenin açılmasından hemen sonraki o koku patlamasıdır” diyen Hurton, o an ilk olarak çok çabuk uçan kafa notasının = *note de tête* (bergamut, limon, lavanta vb.) algılandığını ifade etmiştir. Kafa (üst) notasının buharlaşmasından sonra *note de coeur* = orta ya da yürek notası (kekik, neroli yağı, ıtır vb.) algılanır. En sonra dip nota = *note du fond* başat nota olarak kalır (Hurton 1995: 105). Booth kafa notaların (üst nota) bir parfümün ilk intibasını veren en hafif ve en çabuk geçen kısmı olduğunu, ana nota olarak da bilinen orta notaların bir parfümün karakterini belirlediğini ifade etmiştir (Booth 2001: 26). Demir’e göre alt nota

parfümün gerçek kişiliğinin, kalıcılığının ve başarısının ifadesidir (Demir 2017: 34). “Başarılı bir ürün elde etmek için; parfüm piramidi denilen bütün içinde bu katmanların sıraları geldikçe birbirlerine yol vermeleri, yani notalar arasında uyumlu bir geçiş yapıyor olması gerekir” (Demir 2017: 35).

Resim 2.2. Parfüm orgu

Kaynak: (Booth 2001: 25)

2.2.2.2. Parfüm türleri; EdP, EdT, EdC

Günümüzde kullanılan kokular genel olarak üç kategoride değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, kokuların içerisinde bulunan “esans/ etil alkol” oranına göre yapılmaktadır (Tez 2015: 255). Parf merilerde, marketlerde ve koku satılan herhangi bir yerde, satılan kokuların  zerindeki EdP (eau de parfüm), EdT (eau de toilette) ve EdC (eau de cologne) gibi ifadeler, satılan kokuların kategorisini belirtmektedir. “Vücut üzerinde kullanılmak üzere oluşturulan bir kokunun gücü ve sürekliliği esansın veya kokulu yağın alkol veya damıtık su ortamındaki yoğunluğuna göre sınıflandırılır” (Booth 2001: 89). Bu sınıflandırmadaki oranlara bakıldığında;

Booth kokular içindeki bu oranları verirken; parfüm veya özütün bir kokunun en yoğun şekli olduğunu ifade etmiştir. Bir alkol bazında esans ve koku yağının %15-30’u 300 kadar değişik bileşene ve 3-8 saate varan dayanma süresine sahiptir. Yani parfüm cildinize uygulayabileceğiniz en uzun süre dayanan kokulu maddedir (Booth 2001: 90).

Eau de parfümde bu oran %8-15'tir. Bu nedenle parfümün kokusu diğer türlere göre daha kalıcıdır (Tez 2015: 255). Parfümler 95° lik alkolden üretilir (Hurton 1995: 147).

Vücut temizlik sıvısı (eau de toilette) en hafif parfüm şeklidir ve bunun bileşenlerinin yüzdesi %5-8 olup alkol derecesi 60°-80° dolayındadır (Tez 2015: 255). Yaklaşık 4-6 saatlik ömrü vardır (Booth 2001: 90).

Kolonya, %2-5 oranında, yaklaşık %3 (Tez 2015: 255) esans ve kokulu yağlar içeren kokulu bir birleşiktir (Booth 2001: 90). Kolonya 80-90°lik alkolden üretilir (Hurton 1995: 147).

Eau fraiche (canlandırıcı sıvı) yani losyonlar en hafif kokulu maddedir; alkol ve damıtık su bazında %1-3 yoğunluğunda parfüm yağları içerir (Booth 2001: 91).

Zeki Tez'e göre uçucu yağ oranı %22'nin üzerinde olan parfümler gece kokularıdır. Bu kokunun yarı kuvvetindeki türü olan eau de parfüm ise öğle sonrası ya da gece kokusu olarak da kullanılabilir. Daha hafif olan eau de toilette gündüzleri kullanılırken, bu kokuların en hafifi ve en ucuz olanı eau de cologne günün her saatinde kullanılabilir (Tez 2015: 264). Vedat Ozan da, Tez'in bu bilgilerine destekler nitelikte, eau de toilette ile parfümün kullanım alan, koşul ve zamanları açısından farklı koku profillerine sahip olduğunu ifade etmiştir. "EdT'yi gündüz iş yerinde kullanılabilir. Ondan beklenen daha hafif veya daha az saldırgan kokmasıdır. Parfüm ve EdT parfümün seyreltilmiştir. EdT parfüme göre daha hesaplıdır (Ozan 2018b: 451).

Ozan'ın verdiği bilgilere göre toile Fransızca "kumaş" demektir. Avrupa'da uzun yıllar deri ve kumaş kokulandırması yapılmıştır. Kumaşların kokulandırılmasında kullanılan kokulu sulara "eau de toilette" yani "kumaş suyu" denirdi. Çünkü o dönemde "tuvalet", bir nevi giysi veya giyinme odasının adıydı (Ozan 2018b: 56).

Ürün	Etil alkol içinde esans oranı	Alkol Derecesi	Kalıcılığı	Kullanım zamanı
Parfüm Özütü	%15- 30	96°- 99°	3-8 saat	Gece
Eau de Parfüm	%8-15	85°- 90°		Öğleden sonra-gece
Eau de Toilette	%5-8	60°- 80°	4-6 saat	Gündüz
Kolonya	%2-5	80°- 90°		Her saat
Losyon	%1-3	50°-70°		

Tablo 2.1. Koku türlerinin parfüm ve alkol içerikleri

Kaynak: (Tez 2015: 266).

2.2.3. Kolonya

Kolonya, Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde; içinde, limon, lavanta, tütün vb. bitkilerin yağı bulunan, hafif kokulu alkolü bir madde (TDK 2011; 374) olarak tanımlanmaktadır. Türk kültüründe gelenekselleşmiş bir koku olan ve bu bağlamda bu teze adını veren kolonya parfümün bir çeşidi olarak ortaya çıkmıştır.

Kolonyanın bulunuşu alkolün bulunuşu ve parfümcülüğün merkezinin İtalya’dan Fransa’ya geçişinden sonra olmuştur. Giovanni Paolo de Feminis, formülünü İtalya’da geliştirdiği bir kokuyla Köln’e (Cologne) yerleşmiş ve burada üretime başlamıştır. Önceleri “eau admirable”(hayranlığa değer su) adıyla ürettiği preparatı 1727’de Köln Tıp Fakültesi tarafından tıbbi ürün olarak onaylanmış, daha sonra aynı preparatı “ Eau de Cologne” adıyla üretmeye devam etmiştir. Kudret Emiroğlu bu preparatın aslında Macaristan Kraliçesi Elisabeth için üretilen “Macar Suyu” olduğunu; Feminis’in Macar Suyu’nun bileşimine yüzde 2-4 oranında bergamot ya da limon veya portakal yahut biberiye esansı katarak hâlâ kolonya olarak tanıdığımız markayı ürettiğini ifade etmiştir (Emiroğlu 2013: 282-283). Bir diğer iddiaya göre Feminis, akrabası olan Giovenni Maria Farina’ya koku reçetesini vermiş; Farina’da 1709 yılında “Eau de Cologne” (Köln Suyu) adıyla ünlenen kokuyu tasarlamıştır. İçerisinde bulunan bergamot yağı, turunç yağı, lavanta yağı, karanfil yağı, portakal çiçeği yağı, biberiye yağı, limon yağı, neroli, karanfil ve misk, saf alkol içinde hafifçe ıslatılarak sindirilmiştir. Maria Farina 1709 yılında çıkarttığı ünlü parfümünden sonra 1710 yılında ilk fabrikasını kurmuştur. Yedi Yıl Savaşları’ndan sonra bu kokuyu üretenlerin sayısı 114’e çıkmıştır. Köln’de tanıştıkları bu güzel

kokuyu, memleketlerine de götüren Fransız askerler, Paris'te bu kokuyu Eau de Cologne olarak nitelemişlerdir (Tez 2015: 255-257).

Eau de Cologne, başlangıçta bir tür panzehir olarak satılmıştır. Napoleon, Eau de Cologne'ye aşırı ilgi duymuş; her sabah başından ve omuzlarından aşağı bir şişe bu sıvıdan dökmüş hatta bazı günler bir şişe Eau de Cologne içmiştir. Napoleon'un kolonyaya olan bu ilgisi nedeniyle, Eau de Cologne; 1810 tarihli bir kararnameyle parfüm olarak da satılmaya başlamıştır (Emiroğlu 2013: 283). Uzun yıllar kullanılan eau de cologne tuvalet amacıyla kullanılmaya başlayınca bir devrim yüzyılı olan 18.yüzyılda başlı başına bir çığır açmıştır (A.Yentürk 2005: 30). II. Abdülhamit döneminde Türk toplumuyla tanışan kolonya zamanla kendisine kültürel bir yer edinmiştir. Türk tüketim kültürünün Osmanlı'ya göre farklılaşmasının nedeni, çağa ve yüzyıla özgü; sosyal, ekonomik, politik ve kültürel gelişmelerdir (Orçan 2008:120).

Osmanlı'nın vergileri düşürmesiyle ülkeye girişi hızlanan kolonya, o tarihten itibaren benimsenerek varlığını günümüze kadar korumuştur.

2.2.3.1. Dezenfekte eden kolonya

Ali İhsan Boyvada, 1949 yılında yazdığı kitabında, kokuların, bilhassa kolonyaların pis kokuları izale edici ve mikropları öldürücü (anti septik ve dezenfektan) oldukları için medeni insanların zaruri ihtiyaçları arasına girdiğini vurgulamıştır (Boyvada 1949: 6). Günümüzden 70 yıl önce kaleme alınan bu eserde koku kullanımının, medeni insan özelliği olduğu; medeni insan olabilmek için gerekliliklerden biri olduğunun belirtilmiş olması, ülkemizde kokuya bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Kolonyanın antiseptik ve dezenfekte edici özelliklerinin vurgulanmış olması, kolonyanın işlevsel bir koku oluşunun 70 yıl öncesine dayandığını göstermektedir. Kolonya, 1949'da olduğu gibi bugün de antiseptik ve dezenfekte edici özelliği sayesinde sıklıkla tercih edilen bir üründür. Özellikle koronavirüs salgınıyla birlikte kolonyanın dezenfekte edici özelliği daha da ön plana çıkmış, 2020 yılı kolonya için bir “yeniden diriliş” yılı olmuştur.

2.2.3.1.1. Koronavirüs salgını

2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan yeni bir salgın hastalık başlamıştır. Çin'in Vuhan kentinde bir kişinin yarasa yemesiyle başladığı düşünülen hastalık, çok geçmeden önce ülkeye, sonra da tüm dünyaya yayılmıştır.

İlk vaka 2019 yılının son günlerinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkmıştı. Hastalığın ilk başta zatürre olduğu zannedilmişti. Çinli yetkililer ilk olarak 31 Aralık 2019 günü Çin'in 11 milyon nüfusa sahip kenti Vuhan'da 41 kişide zatürre benzeri bir hastalık olduğunu bildirmişti. Ancak daha sonra bunun zatürreye neden olan bir virüs olmadığı anlaşıldı. Yeni bir virüsten kaynaklandığı belirlenen hastalık hızla yayılmaya başladı (Yücel O. , medyascope., 2020).

7 Ocak 2020'de Çinli yetkililer söz konusu virüsün zatürreye neden olan bir virüs olmayıp yeni bir virüs çeşidi olduğunu resmen açıkladı. Doğrudan solunum yollarını etkileyen bu virüsün ismi 2019-nCoV olarak açıklandı. Bu yeni virüs de tıpkı SARS ve MERS gibi koronavirüs familyasındandı. 11 Ocak 2020 tarihinde ise hastalık yüzünden gerçekleşen ilk ölüm haberi geldi. 27 Aralık günü Vuhan'daki bir hastaneye kaldırılan 61 yaşındaki bir Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşı hayatını kaybetti (Yücel O. , medyascope., 2020).

Hastalık hızla tüm ülkelere yayılmış, DSÖ tarafından 11 Şubat 2020 'de hastalığın adı resmi olarak "Covid-19" olarak tanımlanmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın sitesinde "Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür¹ ifadeleri kullanılmıştır. 10 Mart 2020'de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın yaptığı basın toplantısında bir kişinin Kovid-19 testinin pozitif çıktığının açıklamasıyla Türkiye'de ilk koronavirüs vakası açıklanmıştır. Yeni pandemi kuralları getirilmiş, ülkeler arası yolculuklar yasaklanmış, okullar kapatılmış, sokağa çıkma yasakları ve maske zorunluluğu getirilmiştir. Salgın döneminde özellikle maske, mesafe, hijyen kurallarına dikkat edilmesi önerilmiş, elleri sık sık yıkamak tavsiye edilmiştir.

İki yıldır tüm dünyada geniş etki yaratan koronavirüs salgınıyla birlikte yeni bir temizlik algısı gelişmiş, dezenfektan ve kolonyaya olan ilgi artmıştır. Bu bağlamda kolonya satışlarında büyük bir artış yaşanmıştır.

¹ <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (01.08.2021).

2.2.4. Hayvansal Kokular

Hayvansal kokular parfümlerde sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle sabitleyici etkisiyle tercih edilen hayvansal kokuların ham hali yoğun ve itici kokulara sahipken, seyreltikçe hoş kokmaktadırlar. Doğal parfüm yapımında sıklıkla kullanılan ve pahalı olan hayvansal kokuların kullanımı, sentetik kokuların üretimiyle azalmıştır. Zeki Tez, 17.yy, 18.yy ve 19.yyda parfümlerin histeri, âdet kesilmesi, melankoli, kuruntu, migren, üşütme gibi rahatsızlıklarda ilaç olarak kullanıldığını; bu şekilde tıbbi amaçla kullanılan parfümlerin, hayvansal kokular olduğunu söylemiştir (Tez 2015: 253). Hayvansal kokular; miks, amber, civet, kunduz hayası ve balmumu absolüsü olarak beşe ayrılmaktadır.

2.2.4.1. Misk

En sık kullanılan hayvansal koku olan misk, uygarlıklar tarihi kadar eski bir üründür. Zeki Tez hayvansal kokulardan bahsederken; Farsça'daki “misk” sözcüğünün, Sanskritçe'de “erbezi/testis” anlamına “muskas” sözcüğünden türemiş olduğunu ve miskin, Çin Nepal ve Tibet'te yaşayan genç ve erkek misk geyiğinin karnındaki bir bezde bulunan kuvvetli salgısı olduğunu ifade etmiştir (Tez 2015: 253-254). Vedat Ozan, misk ile ilgili şu bilgileri vermiştir: Himalayalar'ın yükseklerinde yaşayan boynuzsuz erişkin erkek geyikten elde edilen bir üründür. Moschus moschiferus adını taşıyan misk geyiklerinin erkeklik organının arasında, testislerinin üzerinde, üzeri tüy kaplı küçük kesenin içinde yer alan misk kırmızı-koyu kahverengi arası bir renkte mum kıvamında minik granüller halinde bulunmaktadır. Misk, seyreltikçe güzel kokusu ve diğer kokuları sabitleyici özelliğiyle tercih edilmiştir. Bir misk geyiğinden çıkartılan 30 gr. misk, saf halde oldukça iticidir, ancak seyreltikçe güzel bir koku haline gelmektedir. Miskler parfümlerin yanında, Geleneksel Çin tıbbında ilaçlarda da kullanılmıştır. 1979 yılından itibaren, doğal misk kaynağı olan misk geyikleri koruma altına alınmıştır (Ozan 2018b: 19-30).

Türk halkı arasında “mis gibi kokmak” söylemindeki güzel kokuyu ifade eden mis, misktir. Misk tüm koku maddeleri içinde en kalıcı ve en nüfuz edici olanıdır (Hurton 1995: 113). Miskin kalıcı kokusu şu örnekle gösterilebilir; Fransa İmparatoru Napoléon'un boşandığı karısı Josephine, saraydan ayrılmadan önce kaldığı dairenin

duvarlarını miskle sıvatmış, kendisi sarayda değilken bile bu kokuyla varlığı hissedilsin istemiştir. Yaklaşık kırk yıl sonra bile sarayın odaları buram buram misk kokmaya devam etmiştir (Ozan 2018b: 39).

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in misk kokusunu sevdiği ve önerdiği rivayet edilmektedir. Müslim, Ebu Davud ve Nesaî'nin rivayet ettiği bir hadiste Efendimiz (a.s.m) "Kokuların en güzeli misktir" buyurmuştur.(bk. Esna'l-Metalib, h. No. 212).² Peygamber (a.s.m)'in evinde de "misk, kâfur, amber, ud/öd gibi ağaç yongaları yakılır ve bu suretle çıkan güzel kokulu dumanlarla ev tütsülenirdi. (İbn Sa'd, ½ s.113; M Hamidullah, İslam Peygamberi-trc. Salih Tuğ-2/1063).³ Bu inanışlar nedeniyle misk kokusu dinle de ilişkilendirilmiş ve özellikle camilerin kokulandırılmasında tercih edilmiştir. Vedat Ozan, Evliya Çelebi'den; Kara Amed'deki (Diyarbakır) İpariye Camisi'nin (Parlı Cami) minaresi inşa edilirken harcına 70 okka, yani yaklaşık 90 kilo misk granülü harmanlandığını, Tebriz'deki Zübeyde Hanım Camisi'nde mihraba, inşaat sırasında hem misk granülleri hem de amber kütleleri karıştırıldığını alıntılamıştır. Buradaki amacın, kokulu bir ortam sağlayarak içeride ibadet edenleri, bir de koku alma duyuları aracılığıyla oraya ait hissettirmek olduğunu ifade etmiştir (Ozan 2018: 380). Cami kokulandırılırken miskin kullanıldığı bir diğer örnek de dünyanın en kokulu camisi Tebriz şehrinde. Mescit inşa edilirken çamuruna misk kokusu ilave edilmiştir ve 600 sene geçmesine rağmen mescit hâlâ misk kokmaktadır⁴.

2.2.4.2. Amber

Önemli bir koku olan amber, balinadan elde edilen bir koku hammaddesidir. Ozan'ın verdiği bilgileri özetlersek: Balina yediği her şeyi sindiremeyince; organizması bu sindirim olayını kolaylaştırmak için bir madde salgılamakta, sonra da bu maddeyi sindirilememiş atıklarla bazen dışkı bazen de istifra etmek suretiyle suya bırakmaktadır. Balinanın çıkardığı bu atık aylarca, hatta bazen yıllarca güneşin altında

² <https://sorularlailamiyet.com/peygamber-efendimizin-sav-kullandigi-koku-turleri-nelerdir-0> (24.06.2021)

³ <https://sorularlailamiyet.com/peygamber-efendimizin-sav-kullandigi-koku-turleri-nelerdir-0> (24.06.2021)

⁴ <https://www.internethaber.com/bu-cami-tam-600-yildir-misk-kokuyor-foto-galerisi-1879120.htm?page=2> (24.06.2021)

ve suların üzerinde dolaştıktan sonra katılaşıp karaya vurmaktadır. Kehribar ve amber zamanla birbirine karıştırıldığı için balinadan çıkartılan hayvansal kökenli ambere gri amber, fosil reçine olan Doğuluların kehribar dediği diğer ambereyse sarı amber denmektedir (Ozan 2018b: 356-362). Hüsnü Başer, amberin ilk salgılandığında siyah renkli olduğunu, deniz suyu ile temas etmesiyle renginin açılıp grileştiğini ve zamanla hoş bir koku kazandığını ifade etmiştir (Başer 2005: 123). Amber nadir bulunan bir madde olduğu için çok pahalıdır (Hurton 1995:114).

2.2.4.3. Civet

Diğer bir hayvansal kökendi koku olan civet, Etiyopya ve Sri Lanka civarlarında yaşayan kedigillerden bir hayvandan elde edilmektedir. Civet, heyecan yaşadığında anüsünden kıvamlı bir salgı çıkartmaktadır. Hoş kokular üretmek için civet kullanımı, 10.yy'dan itibaren Araplarla başlamıştır. Civet elde edilmesi için, hayvan yakalandıktan sonra dar bir kafese veya bir fiçinin içine hapsedilerek ve hayvan dürtülerek salgıyı salgılaması sağlanmakta; çıkan salgı bir kaşık veya spatula aracılığıyla anüsünün çevresinden kazınarak alınmaktadır (Ozan 2018b: 353-354). Hurton, civetin, Kuzey Afrika'da yaşayan Zibet kedisi'nin, cinsel organlarının yakınındaki bir bezden, savunma amacıyla salgıladığı merhemsı bir madde olduğunu ifade etmiştir (Hurton 1995: 114). Elde ediliş yöntemi nedeniyle tüketicilerin ve hayvan hakları koruma örgütlerinin tepkileri nedeniyle doğal olarak elde edilmiş civete rağbet azalmıştır. Ozan, civet kullanılan en ünlü parfüm Chanel No.5 olduğunu, onun da 1998 yılından itibaren doğal civet kullanımını durdurduğunu ifade etmiştir (Ozan 2018b: 354-356).

2.2.4.4. Kunduz hayası

Kunduz hayası (castoreum), kunduzun anüsünün yakınındaki deri kesecikte bulunur (Hurton 1995: 114). Kunduz hayası, erkek ve dişi kunduzların özel salgı bezleri tarafından salgılanan keskin, kötü kokulu ve yağimsı bir maddedir (Başer 2005: 124). Bu koku hammaddeleri zor bulunduğu ve pahalı oldukları için günümüzde koku bileşenlerinde bu kokuların sentetikleri kullanılmaktadır.

2.2.4.5. Balmumu absolüsünü

Hüsnü Başer parfümlerde kullanılan hayvansal kokulara, balmumu absolüsünü de eklemiştir. Balarısının yaptığı bu ürün, balmumundan elde edilen bal kokulu bir üründür (Başer 2005: 123).

2.2.5. Bitkisel Kokular

Bitkilerin gerek çiçekli kısımları gerek gövdeleri gerekse kabukları parfüm yapımında kullanılmaktadır. Bitkisel parfümeri hammaddeleri, aromatik bitkilerden ve balsamlardan distilasyon metoduyla elde edilen uçucu yağ (esans), konkret, absolü ve rezionitlerdir (Başer ve Kırimer 2005: 89). Yeryüzünde binlerce bitki ve her bitkinin kendine has kokusu vardır. Parfümeride kullanılan bitkilerin çeşidinin çokluğu ve alt kolları daha çok kimya ve botanik biliminin inceleme konusunu oluşturmaktadır. Bu tez kapsamında sadece adlarına değinecek olduğumuz bitkisel hammadde kaynaklarını Hüsnü Başer ve Neş'e Kırimer şu sırayla vermişlerdir: Adaçayı yağları, anason esansı, amber tohumu esansı, ardıç esansı, asilbent rezinoitleri, ayvadana esansı, biberiye esansı, buku yaprağı yağı, çam yağları, çay ağacı esansı, davana esansı, defne esansı, dereotu yağları, elemi esansı, fesleğen yağı, frenküzümü absolüsü, galbanum esansı, galbanum rezinoidi, guayak odunu esansı, gurjun balsamı esansı, gül odunu esansı, gül yağı ve gül absolüsü, günlük sakızı, havuç tohumu yağı, hazanbel yağı, ıtır esansı, kadife çiçeği esansı, kâfur yağı, kakule yağı, keraviye yağı, karabiber esansı ve oleorezini, karanfil yağları, kediotu esansı, kekik yağları, kereviz tohumu yağı, kişniş esansı, konyak esansı, küçük hindistancevizi esansı, labdanum absolüsü ve labdanum yağı, lavanta ürünleri, limonotu yağları, litsea cubeba esansı, maydanoz yağları, melekotu kök yağı, melekotu tohum yağı, menekşe yaprağı absolüsü, menekşe kökü esansı, mercanköşk esansı, mimoza absolüsü, müge absolüsü, mürrüsafî esansı ve rezinoidi, nane yağları, narenciye yağları, neroli esansı ve turunç çiçeği absolüsü, okaliptüs yağları, opopanax esansı ve rezinoidi, papatya yağları, peru balsamı esansı, rezene yağı, sandal odunu esansı, sasafra yağları, santal amiris esansı, sedir yağları, servi esansı, sıgala esansı, sümbülteber absolüsü, tarçın yağları, tarhun esansı, tefarik esansı, terementi yağları, tolu balsamı rezinoidi, tonka baklası absolüsü, vanilya ekstresi, vetiver esansı, yabani kereviz esansı, yasemin absolüsü, yenibahar yağları,

ylang-ylang ve kananga yağları, zehter esansı, zencefil esansı ve zencefil oleorezini. (Başer ve Kırımer 2005: 89-114).

Nazan Demir, Türkiye’de öne çıkan bitkisel hammadde kaynaklarını, gül, turunçgiller, limon, kantoron, kekik, defne ağacı, haşhaş bitkisi, kızılçam ve sığla ağacı şeklinde sıralamıştır. Sığla ağacı dünyada yalnızca Türkiye’de Muğla civarında yetişmektedir. Kuru yongaları çeşitli ayinlerde tütsü olarak kullanıldığı için günlük ağacı da denen sığla ağacından çıkan sığla yağı parfüm sektöründe sabitleyici olarak kullanılan önemli bir hammaddedir (Demir 2017: 43-55). Bitkisel hammadde olma potansiyeline sahip olan diğer çiçeklerden parfümeride kullanılanlar; menekşe, yasemin, inci çiçeği, sümbül, mis zambağı, sandal ağacı, nergis, hanımeli (Demir 2017: 55-91) Türkiye’de tarımı yapılan aromatik bir bitki olan lavantanın yağı dünyada ticareti yapılan en önemli yağlardan biridir (Demir 2017: 260).

2.2.5.1. Gülsuyu

Türklerdeki koku kültürünü değerlendirebilmek adına yapılan alan araştırmasında adı geçen önemli kokulardan biri bitkisel bir koku türü olan gülsuyudur. Osmanlı ve Türk kültüründe derin bir yere sahip olması nedeniyle ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Gülün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Gülün hoş kokusundan Eski Çin ve Sanskrit belgelerinde bahsedilmiştir. Gül suyu ve gül yağıyla ilgili ilk bilgilere İbni Haldun’un eserlerinde rastlanmaktadır. Ona göre en iyi gül yağı distilasyon metoduyla elde edilmektedir (Başer ve Kürkçüoğlu 2005: 127). İlk zamanlar gülün kokusunun uygun yağlara nakledilmesi işlemi yapılırken, sonraları damıtma metoduyla gülsuyu hazırlanmıştır. Gülsuyu, güllerin su buharı ile damıtılması ve buharlaşan maddelerin soğutulmasıyla elde edilmiştir. Daha sonra gülsuyunun içindeki güzel kokulu yağ tanecikleri toplanarak gülün uçucu yağı yani gül esansı elde edilmiştir (Altıntaş 2009: 74).

Gülsuyu 9.yyda Araplar tarafından keşfedilmiştir (Booth 2001:37). 13.yyda Suriye’de gülsuyu ve gülyacı elde edildiği belirtilmiştir (Altıntaş 2009: 82-83). Arapça eserlerin Latince’ye çevrilmesiyle, Batı dünyası damıtma işlemleriyle tanışmıştır.

Osmanlı’da kayıtlı bilgilere göre 13.yyda Anadolu topraklarında Nusaybin’de imal edilen gülsuları çok ünlüydü. Belgeler Osmanlı’daki en önemli gül merkezinin Edirne olduğunu göstermektedir. 17. yüzyıl sonlarında gül tarımı bir Türk tüccar tarafından Bulgaristan’a sokulmuştur (Altıntaş 2009: 108-109). 18. yüzyılda ise Bulgaristan gül tarımı ve gül yağı üretiminde dünya merkezi haline gelmiştir. Üretilen bu yağlar Gelibolu, İzmir ve İstanbul limanlarından dış ülkelere sevk edilmiştir (Başer ve Kürkçüoğlu 2005: 127-128). Yaşanan Türk-Rus savaşlarından sonra binlerce gül üreticisi işgalden kaçarken gül fidanlarını ve tecrübelerini de anavatana getirerek; Türkiye’de gülcülük faaliyetlerine ve gül üretimine başlamışlardır. İlk olarak Bursa ve İstanbul’da faaliyete geçilmiş; Göksu Deresi vadisinde yetiştirilen güllerle, bölge kısa sürede “Güller Vadisi” adını almıştır (Altıntaş 2009: 109-110).

Anadolu’da ilk gül yağı ve gül suyu üretimi 1885 yılında Bursa’da başlamıştır. Bunu 1886 yılında Sultan Abdülhamit’in mülkü olan Çavuşbaşı Çiftliği izlemiştir. 19. yüzyıl sonlarında padişah fermanıyla ülkenin birçok ilinde gül tarımı başlamıştır. Zamanla Isparta ve Burdur yöreleri daimi gül tarım ve üretim bölgeleri haline gelmiştir. 1. Dünya Savaşı öncesinde bu bölgede üretilen gül yağı miktarı 800kg’a yükselmiştir (Başer ve Kürkçüoğlu 2005 128).

Gül yağı taze güllerin su distilasyonuna tabi tutulmasıyla elde edilir. Gül yağı üretimi sonunda kalan aromatik su, gül suyu adıyla pazarlanır. 1936 yılında gül kokusunda fabrika üretimine başlanmıştır. Türkiye’de yılda ortalama 7.000 ton gül işlenerek, 1.600 kg gül yağı ve yaklaşık 2.400 kg gül konkriti elde edilmektedir. 1 kg gül yağı üretmek için yaklaşık 1.800.000 adet (4.000 kg) taze güle ihtiyaç duyulmaktadır (Başer ve Kürkçüoğlu 2005: 129).

Osmanlı Döneminde maliyetli bir alan olan gül kokusu önemsenmiştir. Sarayda yaygın olarak kullanılan gül suyu gelen misafirlere ikram edilmiştir. Özellikle peygamber kokusu olarak anılan gül kokusu sürünme eylemine ‘ibadet’ değeri atfedilmiş ve gerek yüksek kesim gerek saray ve gerekse halk tarafından yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Osmanlı dönemindeki gülsuyu kullanımına ve sanat eserlerine dönüşen gülabdanlara Osmanlı’nın koku kültürünü ele aldığımız bölümde yer verilecektir.

2.3. Güzel Kokunun Keşfi: Parfüm

İnsanoğlu, var olduğu ilk günden itibaren ‘insan olmanın getirisi olan’ tutumları sergilemiştir. Acıkmak, uyumak gibi koku alma duyusu da insanlığın fitratında vardır. İnsanoğlu burnu aracılığıyla algıladığı bu duyuyu etrafındaki nesneleri tanımak için kullanmıştır. Doğadaki nesnelerin var olan kokuları insanların bu duyusu sayesinde bilinmektedir. Fakat yanan ateşe atılan çeşitli ağaç dalları ve yapraklarının yanarken ortaya çıkarttıkları hoş kokular, insanların koku duyusunu tetiklemiş ve bu yeni duyumsanan hoş kokulara ulaşma hedefini doğurmuştur. Böylece ateş yakmak için kullanılan ağaç dallarından yayılan kokularla, insanoğlu güzel kokuyu keşfetmiş ve güzel kokma arzusu başlamıştır. “Parfümün tarihi, insanoğlunun ateşi keşfettiği ve bazı ağaçlar ile reçinelerin yanınca diğerlerine göre daha güzel kokular yaydıklarını ayırt edebildiği ilk günden itibaren başlamıştır” (Yentürk 2005: 7). Ateşin keşfine dayandırılan güzel kokulara ulaşma arzusunun geçerliliğini ise; bugünün parfümeri dünyasına verilen önem ve harcanan meblağlarla anlaşılmaktadır.

Kudret Emiroğlu’nun gündelik hayatımızın tarihi ile ilgili yazdığı kitabında, parfümle ilgili olarak; “Daha çok dinsel törenlerde kullanılan ve yakılan bitkilerden elde edilen bu kokulu dumanlar bugün “parfüm” olarak bildiğimiz kelimenin de kökenini oluşturmuştur. Bu kelime Latince “buharla” anlamına gelen per fuma ifadesinden doğmuştur” (Emiroğlu 2013: 227) ifadeleriyle de anlaşılmaktadır ki; parfüm kelimesi; anlamını yanma sonucu ortaya çıkan dumandan almaktadır. İnsanlar kokuları bu dumanın/buharın verdiğini düşünerek; bu kokuya; ‘dumandan olan’, ‘dumanın içinden’ manalarına gelen “parfüm” ismini vermişlerdir.

Geçmiş dönemde insanlar, bu yanan odunların kokusundan yola çıkılarak kokuya ilahi bir anlam yükleyip, onu tanrılara adanmışlardır (Demir 2017: 33). Andrea Hurton, parfümün tanrıçaların kokusu olduğunu, bu yüzden de törenlerde tanrılara adak olarak sunulduğunu (Hurton 1995: 25), Nanch Booth da; “M.Ö. 4000’li yıllarda Çin, Arabistan ve Mısır’da dinsel amaçlarla kokulu maddeler yakılırdı, dumanlarının kutsal varlıklara mesajlar taşıdığına inanılırdı” (Booth 2001: 2) sözleriyle parfümün dinsel yönünü vurgulamıştır. İnsanlar yanma sonucu ortaya çıkan dumanın ve buruna hoş gelen kokunun, kendilerini memnun ettiği gibi tanrıları da memnun etmesini temenni ederek, kokulara ilahi bir anlam yüklemişlerdir.

İlerleyen çağlar ve değişik uygarlıklar boyunca insanın güzel kokular ile beraberliği, kendi varlığını ve gücünü yüceltmek ve göklerdeki tanrılara ulaşabilmek ihtiyacı ile güzel kokulu maddeleri yakarak onlara armağan etmesi ile devam etti. Dini törenlerde göğe yükselen güzel kokular ile tanrılarına yakınlaşmaya, zaman zaman da tanrılarının kızgınlığını yatıştırmaya çalıştılar (Yentürk 2005: 7).

2.4. Kokunun Tarihçesi: Uygarlıkların Koku Kullanımı

Parfümün tarihi günümüzden altı bin yıl öncesine dayanmaktadır. Parfümün eski ve saygın bir kökene sahip olduğunu söyleyen Booth, parfümün M.Ö. 4000li yıllarda kullanıldığını ifade etmiştir (Booth 2001; 2). İnsanlar kokuyu gündelik hayatın içerisine ateşin keşfiyle yerleştirmişlerdir. Gerek dinsel amaçlarla gerekse güzel kokma isteğiyle kokulu maddeler kullanılmıştır. Doğa, binlerce yıl boyunca çiçekler, ağaçlar, hayvansal maddeler ve baharatlar yoluyla insanoğluna zengin ve geniş bir koku yelpazesi sunmuştur.

Kokulu hammaddeler, uygarlıklar, devletler için bir güç ve zenginlik vesilesiydi. Kokulu hammaddelerin kaynakları, elde ediliş ve ticaret yolları ile üretim teknikleri sır gibi saklanıyordu. Güzel kokulara ulaşabilme ve ticaretinde tekel olabilme çabası insanoğlunu uzun yolculuklara, keşiflere, sonu belirsiz maceralara kadar sürükledi. Hatta zaman zaman daha ileri giderek, ticaretini yaptıkları değerli kokuların istilacıların eline geçmesini önlemek amacıyla, dünya üzerinden tamamen silmek pahasına bazı bitki türlerini yok ettiler. Fakat her şeye rağmen, çağlar boyunca uygarlıklar arasındaki kültürel ve ticari ilişkiler, kokulu maddelerin, kullanım âdetlerinin ve üretim tekniklerinin yayılmasına aracılık etti (Yentürk 2005: 8).

Aybala Yentürk, güzel kokuların Antikçağ insanını için tanrısalılığı simgelediğini ifade etmiştir. Sümer, Mısır, Yunan, Arap ve Roma gibi önemli uygarlıklarda parfümün birincil kullanım alanını dini törenler ve çeşitli tıbbi tedaviler oluşturmuştur. Kokuların zevk için bedende, yemeklerde ve mekânlarda kullanımı ise ikincil alanlardı (Yentürk 2005: 8).

Parfümün alkolle buluşması için uzun yıllar geçecekti. Antikçağ insanının kullandığı kokular alkolsüz tütsü tarzında kokulardı. Bu kısımda alıntılama yaparken bahsedilen parfüm kelimesi, bugünkü (uçucu yağ içeren alkollü çözelti) anlamında değil; güzel koku anlamında kullanılmaktadır. Parfüm üretimi ilk olarak Eski Mısır'da başlamış, Hindistan ve Çin'e yayılmış; Eski Romalılar tarafından geliştirilmiş, daha sonra da Avrupa'da başta Fransa ve İtalya, parfüm üretiminin iki önemli merkezi haline gelmiştir (Tez 2015: 213).

2.4.1. Eski Mısırdaki Koku Kullanımı

Güzel kokma arzusu, güzel kokuların keşfiyle başlamıştır. İnsanoğlu kendisinin de, burnu sayesinde duyumsadığı bu kokular gibi kokmasını istemiştir. Bu bağlamda güzel kokabilme arzusu çok eski bir kökene sahiptir. Birçok kaynakta, güzel koku üretimi ve kullanımı konusunda Eski Mısır milat olarak kabul edilmektedir. Parfümle ilgili en eski bulgulara, İ.Ö. 5000 dolaylarında ilk Mısır firavunlarından Kral Menes'in mezarı açıldığında rastlanmıştır (Yılmaz 1996: 40). Koku kullanımını M.Ö. 4000li yıllara dayandıran Booth, "Mısır toplumunun ilk zamanlarında belirli kokular altından daha değerli kabul edilirdi ve onların bazı yağ şişeleri, binlerce yıl sonra açılmış olmalarına rağmen, kokularını hala koruyorlardı" (Booth 2001: 2) sözleriyle, koku tarihini altı bin öncesine dayandırmaktadır. Hande Topal "Eski Mısır toplumu MÖ 3000 tarihinden başlayarak, kişisel bakım amaçlı güzel kokuları kullanmış, vücutlarını güneşten korumak, nemlendirmek için kokulu yağlarla masaj yapmışlardır" (Topal 2007: 6-7) ifadeleriyle bu tarihi M.Ö. 3000'lere dayandırmıştır.

Mısır'da koku kullanımı özellikle tapınaklarda kendini göstermiştir. Mısır'da kokusuz tapınağın olmadığını söyleyen Vedat Ozan, Mısırlıların gün boyu tapınakta tütsü yaktıklarını; "Sabahları *frankincense*, yani günnük ağacı, öğlenleri mür ve geceleri de *Kyphi* yakılıyor tütsülüklerde" sözleriyle ifade etmiştir. Mısırlıların özellikle, gece saatlerinde küçük toplar haline getirilmiş *Kyphi*'lerin kömür ateşi üzerine konularak ortama salınmasıyla esriklik hali yaşamayı ve bir anlamda transa geçmeyi çok sevdiğini belirtmiştir (Ozan 2019: 82). Kokuların dinsel yanını vurgulayan bir diğer açıklama da: "Eski Mısır'da parfüm, sunaklarda, kuğu ya da yuvarlak hap biçimine sokulmuş baharatlar ve aromalar halinde, güneş tanrıçası Ra'ya sunuluyordu" (Hurton 1995: 25) ifadeleriyle Hurton'dan gelmiştir. "Antik Mısır'da parfüm kutsal bir şey olarak kabul edildiğinden, üretimi için sadece rahiplere izin verilmiş; parfüm üretmek amaçlı, tapınaklarda laboratuvar benzeri yapılara izin verilmiştir" (Demir 2017: 33). Aynı zamanda, tanrısal olarak görülen bu kokular, kendilerini yeryüzünün tanrısı olarak gören firavunlar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. "Eski Mısır'da rahipler tarafından vücudu kokulu yağlarla ovulmadan taç giyen firavun olmamıştır" (Yentürk 2005: 9).

2.4.1.1. Meşhur Mısır kokusu: Kyphi

Yukarıdaki ifadelerde bahsi geçen “Kyphi” adı verilen kokulu tütsüler Mısır koku dünyası için önemlidir. Eski çağlardan günümüze aktarılan en önemli parfümlerden biri olan Kyphi’nin formülü, Mısırlı rahipler tarafından Edfu tapınağının duvarlarına hiyerogliflerle kazınmasıyla, günümüze kadar ulaşmıştır (Ozan 2019: 72). Çiçeksi ve şekerli bir koku olan Kyphi, Mısırlılar tarafından hem tütsü olarak yakılmış, hem de ilaç olarak şaraba katılarak kullanılmıştır (Yentürk 2005: 9). Zeki Tez, kyphi sözcüğünün; ‘Tanrıları sevindiren’ anlamına geldiğini (Tez 2015: 214) ve kadınların kyphiyi cinsel organlarını parfümlemede kullandıklarını ifade etmiştir (Tez 2015: 220). Kyphinin içerisinde 16 çeşit kokulu madde barındıran, yatıştırıcı, kuruntu geçirici, rüya artırıcı bir kokulu ürün; astım tedavisinde ve zehirlere karşı panzehir olduğunu belirtmiştir (Tez 2015: 220). Güzel koku tarihinin Mısır’a dayandırılması ve bu tanımlamalardan yola çıkarak; bilinen ilk parfüm adının “kyphi” olduğu söylenebilir. Vedat Ozan, kyphinin nasıl elde edildiğini şu sözleriyle sıralamıştır:

Sakız, amber, çimen, nane ve tarçın, belirtilen sıra ile bir araya getiriliyor ve buna baz deniyor. Bu baz vaha şarapları ile nemlendirilip bakır bir kazanda bir gece bekletiliyor. Bundan ayrı olarak sultani üzümler de şaraba katılıyor ve bir gece dinlenmiş bazın içine ekleniyor. Bu katılımla beraber beş gün daha dinlendiriliyor ve şarabın fazlası süzülüyor. Daha sonra gene ayrı olarak karıştırılan bal ve günnük ağacı (*frankincense*), bire/beş oranında bazın içine ilave edilip kaynatılıyor. Kaynama ile beraber su buharlaşıp çıkıyor ve balın kristalize olmasına sebep oluyor. Bu katılmış karışım da bir gece bekletildikten sonra sıra öğütülmüş mür’e (mürrüsafi veya *myrrh*) geliyor ve o da ilave edildikten sonra tamamen kuruyana kadar bekletiliyor. Sonuçta ortaya çıkan *Kyphi* dediğimiz tütsü oluyor (2019: 72).

2.4.1.2. Mısır’da kullanılan diğer kokular

Mısır’da kullanılan kokular Kyphi ile sınırlı olmamıştır. Zeki Tez, Mısırlıların kokuları, alkol ve damıtma işlemi henüz bilinmediği için, kokulu çiçek ve reçinelerin katı ya da sıvı yağ içinde sıcakta uzun süre bekletilip özütlenmesi (maserasyon) işlemiyle elde ettiklerini, çok tatlı ve baharatlı olan kokularını hazırlamak için mürrüsâfi, kasnı otu, Çin tarçını, günlük, amber, misk, portakal ve portakal çiçeği gibi bitkilerden yararlandıklarını ifade etmiştir (Tez 2015: 214)

Mısır'da merhemlere (pomat), tütsülere ve kokulara büyük bir tutku vardır. Geniş bir parfüm koleksiyonu zenginliğin göstergesi sayılmış, evlenecek kızların çeyizlerinde bu koleksiyondan bir takım verilmiştir. Tapınak heykellerine günde üç kez güzel kokulu merhemler sürülmüştür. İnsanlar beden ve elbiselerini yağlamış, saçlarına arapbalsamından yapılan pomatlar sürmüşlerdir (Tez 2015: 215). Banyonun günlük yaşamlarında çok önemli bir yer tuttuğu bilinen Mısırlılar, yıkandıktan sonra vücutlarını kokulu yağlarla ovmuşlardır (Emiroğlu 2013: 278).

Mısır halkı için koku, tanrısal olarak değerlendirilmenin yanı sıra cenaze törenlerinde de önemli bir gereç olarak kullanılmıştır. Hurton, kokunun cenaze törenlerindeki rolünden şu şekilde bahsetmektedir:

Mısır'da *Osiris-biçimi* diye de anılan, birinci sınıf (ölümden sonra) merhemlenmenin parasını ödeyebilenler, toplumun zirvesindekilerdi. Parfümün bol bol kullanılmasıyla gerçekleştirilen bu ritüel, doğrusu öyle korkunç ve tüyler ürperticidir ki, adeta dehşet uzmanı Clive Barker tarafından tasarlanmış gibidir. Bu işlemde, cansız gövde önce içeriden kokulu maddelerle doldurulurdu. Sonra beyin, burun deliklerinden dışarı çekilir ve kafatası droglarla doldurulurdu. Sonra, ölünün gövdesi, keskin bir taşla yan tarafından yarılr, iç organlar dışarıya alınır ve boşluk mürver ve başka kokulu maddelerle doldurulurdu. Gövde dikilir ve 70 gün boyunca natron içinde bekletilirdi, sonra kauçuk sürülmüş keten sargılarla sarılır ve sonunda, insan gövdesi biçimindeki bir tabuta konulurdu. Toplumun en yüksek kesimlerindeki kişilerin iç organları, kokulu maddelerle doldurulmuş sandıklar içinde gömülürdü (1995: 26).

Hurton, yoksulların cenazelerinde, gerçek maddelerin yokluğunu duyumsatmamak için, tabutların üzerine parfüm şişelerinin resmedildiğini vurgulamış parfümün cenaze töreninde çok önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir (Hurton 1995:26-27). Hurton'un bu bilgilerinden yola çıkarak kokunun Mısır'da ne denli önemli olduğu ve cenazede önemli bir unsur olmakla kalmayıp; toplumsal hiyerarşiyi belirlemede etken olduğu anlaşılmaktadır.

Güzelliğiyle ünlü kraliçe Kleopatra, İmparator Gaius Julius Caesar'ı ve Marcus Antonius'u baştan çıkarırken “metapion” adlı parfümü kullanmıştır. Gerçekte ise ilk kozmetik ve parfüm ustası, Kleopatra'dan çok daha önce yaşamış olan Firavun IV. Akhenaton'un karısı Kraliçe Nefertiti'dir (Tez 2015: 215-218). Ancak Kleopatra güzelliği ve ünüyle ön plana çıkmış ve “Kleopatra döneminde, Mısır'da parfüm kullanımı doruğa ulaşmıştır” (Demir 2017: 33).

“Yeni İmparatorluk döneminden itibaren ziyafetlerde konukların başına konmak üzere hint sümbülü esaslı bir çeşit katı parfüm olan *merhem konileri*’ni ikram etmek âdet haline gelmişti” (Yentürk 2005: 12). Zeki Tez, özellikle resmî kabul ve ziyafetlerde ünlü kadın konuklara sunulan merhem konileriyle ilgili şu bilgileri vermiştir: “Sert pomattan yapılmış bu balsam külâhları bir toka ile saçlara tutturulur ve beden sıcaklığının etkisiyle gün boyunca çok yavaş eriyip akarak başı ve bedeni güzel kokulara boğar, çevreye hoş kokular yayardı” (2015: 215-216).

Resim 2.3. Başlarında parfüm konileri olan Mısırlı kadınlar ve erkekler T.T. arşivi

Kaynak: (Yentürk 2005: 12).

Mısır’daki bu zengin koku ve tütsü kullanımının dinsel kullanımının yanı sıra bir diğer nedeni; yılan ısırığı, astım ve ağız kokusuna sebep olan rahatsızlıklara iyi geldiğine inanılmasıdır (Ozan 2019: 82). Bu bilgi, kokuların o dönemde sadece güzel kokmak için değil; şifa bulmak için de kullanıldığını göstermektedir.

Nazan Demir, güzel koku kullanımı gibi, kokuların cam şişelerde kullanımının da Mısırlılara dayandığını ifade etmiştir: “Parfüm şişelerinin ilk kullanımının M.Ö. 1000 yıllarında Mısır’da olduğu ifade edilir. Mısırlılar camı icat eden, camdan parfüm şişelerini ilk ve yaygın olarak kullanan uygarlık olarak bilinirler” (Demir 2017: 34).

Mısırlılar koku üretiminde kendi hammaddelerinin yanı sıra Arabistan, Hindistan ve Çin’den de hammadde temin etmişlerdir. “Mısırlıların parfüm yapımı ve kullanımı konusundaki derin bilgileri İbranilere, Asurlulara, Babillilere, Kendanilere, Perslere, Yunanlara, kısaca eski dünyanın bütün halklarına hızla yayılmıştır”

(Emiroğlu 2013: 27). Her uygarlık, kendi topraklarında bulunan ve diğer coğrafyalardan satın alarak elde ettiği kokulara yenilikler katarak parfüm dünyasını zenginleştirmiştir.

2.4.2. Mezopotamya Koku Kullanımı

Mezopotamya’da tüm kokular değerlidir. “Çünkü koku görünmez bir aracı olarak gene görünmeyen ve insandan güçlü varlıklarla, tanrılarla iletişim kurmanın bir yolu” (Ozan 2018a: 260) dur. Bu topraklarda en yaygın kullanılan koku hammaddesi ağaçlardır. Kokulu çiçek, bitki veya ağaçların reçineleri tanrılara tapınmak için kullanılmıştır. Kokunun kişisel zevk için kullanımı bu dönemde yoktur. Söz konusu kokulu maddenin ateş üzerinde yakılmasıyla oluşan dumanı, kokulandırma için yeterlidir (Ozan 2018a: 262).

Hammaddelerin temin zorluğu ve zorlu üretim süreci nedeniyle parfümlü yağlara sadece krallar, kraliçeler, rahipler ve seçkinler ulaşabilmiştir. Zaman zaman bu parfümler, kral tarafından yüksek düzey devlet memurlarına ve yöneticilere, diplomatik bir hediye olarak verilmiştir. Rahiplerse tanrılarla iletişimi en fazla olan kişiler olarak, kokulu yağ kullanımı yaygın ve sınırsızdır (Ozan 2018a: 268).

2.4.2.1. Asurlularda koku kullanımı

Genders (1972) Asurluların güzel kokuları büyük miktarlarda kullandıklarını, Asurlu kadınların vücutlarını yumuşatmak için süngertaşıyla ovaladıktan sonra kendilerini en pahalı kokularla parfümlerlediklerini belirtmiştir (Genders 1972; akt. Topal 2007). “Herodotos, Asurluların koku kullandıklarını, selvi, sedir, alyasemin gibi ağaçların parçalarını belli bir kıvama gelinceye kadar suda ezerek hazırladıkları karışımı bedenlerine ve yüzlerine sürdüklerini yazmıştır” (Tez 201: 218). Asur ve Babil tabletlerinde sıklıkla adı geçen mür, diğer aromalarla birlikte hasta insanların vücudundan kötü ruhları kovmak için yaygın olarak kullanılan bir reçinedir (Yentürk 2005: 13). Bu bağlamda, Asur parfümlerinin ruhsal temizlik amacıyla da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Asurlular kendileri çok miktarda parfüm üretmiş, bunun yanında Arabistan'dan da çok miktarda tütün için akgünlük ithal etmişler, safran, tarçın gibi kokuları şölenlerinde müsrifçe kullanmışlardır (Yentürk 2005: 13).

Vedat Ozan, kokulu yağların imalatıyla ilgili bilgilere Orta Asur döneminde MÖ 8. yüzyılda rastlandığını; Kar Tukulti-Ninurta döneminde belgelenmiş tariflerin olduğunu ifade etmiştir. Bu belgelerden birinin iki kadın kimyager/parfümör tarafından kayda geçirildiğini ifade etmiştir (Ozan 2018a: 265-266). Bahsettiği kayıtların Mari kentinin idari belgelerinin içinden çıktığını belirten Vedat Ozan, kokulu maddelerin o dönem devlet işi sayılacak kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. “Hükümdar Zimri-Lim döneminde Mari kentinde, diğerleri hariç sadece hükümdarın sarayının içindeki parfüm atölyesinde kral ve ailesinin parfüm ihtiyaçlarını karşılamak için on parfümör çalışıyor” (Ozan 2018a: 267) ifadeleriyle o dönem koku işine verilen önemi vurgulamıştır.

2.4.2.2. Babillerde koku kullanımı

MÖ 7. yüzyılda Ninova ve Babil, Doğu kokularının ticaret merkezi olmuştur (Tez 2015: 218). Kokulu çiçek ve ağaçlara düşkün olan Babilliler, tapınaklarını esans koklarıyla doldurarak, dinî ritüellerinde kokulu bitki ve ağaçları kullanmışlardır (Topal 2007: 7). Zeki Tez, Babil kil tabletlerinde sedir, mürresâfi ve selvi yağlarının alımıyla ilgili kayıtlar bulunduğunu, Babil kralı II. Nabukadnezzar'ın, karısı Amytes için yaptırdığı Babil'in Asma Bahçeleri'nde Amytes'in kokusunu çok sevdiği gül ve zambağın yanı sıra daha birçok güzel kokulu çiçek ve bitkilerin yetiştirildiği belirtmiştir (Tez 2015: 218). “Babil'de ibadet ve mezar törenlerinde fazla miktarda günlük, kırkboğum (topalak) ve sedir ağacı odunu kullanıldığı kaydedilmiştir. Dinsel törenlerde mür'ün yanı sıra kenevir yakılmasının belirli fizyolojik etkiler yarattığı kabul edilmektedir” (Tez 2015: 228). Verilen bu bilgilerden Babillerde kokunun birçok alanda kendisini gösterdiği görülmektedir. Dünyanın yedi harikasından biri olan Babil'in Asma Bahçeleri mimarisiyle olduğu kadar güzel kokularıyla da meşhurdur.

2.4.2.3. Perslerde koku kullanımı

Ortadoğu'ya M.Ö. 200 yıl hâkim olmuş olan Perslerde kokulu maddeler hem dinsel amaçlarla hem de güzel koku vermesi amacıyla kullanılmıştır. Genders (1972), Perslerin gül yetiştirmek için kendilerine geniş alanlar ayırdıklarını ifade etmiştir(Genders 1972; akt. Topal 2007). Zeki Tez, Perslerin koku kullanımlarıyla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

Pers kralı III. Darius'un parfüm hazırlayan on dört, çiçek çelengi yapan kırk altı görevlisi bulunuyordu. III. Darius'u, Issos Savaşlarında yenen Büyük İskender, onun çadırında son derece değerli merhemler ve parfümlerle dolu bir kutuyla karşılaşmıştır. Büyük İskender Asya gezisi sırasında gördüğü ilginç bitkilerden, arkadaşı botanik bilgini Theophrastos'a örnekler göndermiş ve bunlarla Atina'da bir botanik bahçesi oluşturmuştur. Büyük İskender'in seferlerinden sonra günlük, tapınaklarda ve ev sunaklarının yanı sıra tüm davetlerde kullanılan bir koku haline gelmiştir (Tez 2015: 221-222).

Verilen bu bilgilerden, Pers kralları için kokunun ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle günlük kokusu hem ibadethanelerin hem de evlerin kokulandırılmasında önemli bir koku olmuştur.

2.4.2.4. İbranilerde koku kullanımı

Dinsel ve resmî törenlerine tütsüler yakıp, vücutlarına kokulu merhemlerle masaj yapan İbraniler'de (Topal 2007: 7) kokular, mitolojik hikâyelere de konu olmuşlardır.

Bir efsaneye göre Judith, İbrani ülkesini kurtarmak amacıyla Nabukadnezar'ın komutanı Holofernes'i baştan çıkarabilmek için, güzel kokuların büyüünden yararlanmıştı. Hz. Muhammed'in tersine, Musa cemaatine güzel kokuların kişisel amaçlarla kullanımını yasaklamışsa da, buyurduğu sert cezalar bile yaygınlaşmalarının önünü alamamıştı (Emiroğlu 2013: 278).

Bu tarz mitolojik hikâyelerde kokular kendisini, karşı cinsi kendine hayran bırakan büyümlü bir obje olarak göstermektedir.

2.4.3. Hintlilerde Koku Kullanımı

Hint coğrafyası, zengin çiçek ve bitki çeşidi, yüksek platoları ve farklı iklim koşullarıyla doğal bitki örtüsü içinde bitki çeşidi bakımından dünyanın en fazla çeşitlilik gösteren topraklarından biri olarak; kokuları elde edebilme yönünden zengin

bir konumdadır. Bünyesinde barındırdığı farklı etnik gruplar ve çeşitli dinî inançlar nedeniyle sıkça yapılan törenlerde, kokular kendilerine geniş yer edinmiştir. Günlük yaşantısında ve özellikle dinsel ritüellerinde çiçeklerin fazlaca kullanıldığı Hindistan’da ilk zamanlarda da birçok çiçeğin kokusu hazırlanmıştır. Kudret Emiroğlu, Hindistan’da yasemin, gül, nergis ve sümbülteber gibi çiçeklerden kokular hazırlandığını, ancak kutsal kabul edilen sandal ağacının bütün parfümlerin esas bileşeni olduğunu ifade etmiştir (Emiroğlu 2013: 278). Kokuların yoğun olarak kullanıldığı tapınakların ve önemli binaların giriş yolları sandal ağacının hoş kokusuyla kokulandırılmış, bu nedenle; Hindu tapınaklarına “gandhakuti” yani “kokular tapınağı” adı da verilmiştir (Ozan 2018a: 96-97). Hintliler yaşadıkları mekânları çeşitli tütsüler ve hoş kokulu vetiver bitkisinden örülmüş ince *khuschiks* perdeleri ile kokulandırmışlardır (Ozan 2018a: 96).

Hindistan’da kokular düğünlerde, cenazelerde ve parfüm olarak kullanılmış; bu alanda çalışan parfümörlere “gandhika” denmiştir. Gandhika zengin hammaddeye kolay ulaşımı sayesinde dükkânında bulundurduğu güzel kokulu bitkileri toz haline getirip, yağlarla karıştırmış, macuna çevirmiştir. O macunları da tütsü veya buhur çubuklarına dönüştürmüş, bazen de bitkisel yağ içine eritip kozmetik amaçlarla kullanılması için hazırlamıştır. Isıya dayanamayan narin çiçekleriye susam taneleriyle karıştırıp bekletmiş, elde edilen kokulu susam tanelerini preste ezerek yağını çıkartmıştır. Narin bir çiçek olan yasemine bu işlemi yaptığında ortaya çıkan yasemin kokulu susam yağına *chameli ka tel* adı verilmiş ve Hintli kadınlar saçlarını yıkadıktan sonra bu yağı tırağa batırıp saçlarını tarayarak hem saçlarını beslemiş hem de saçlarının güzel kokmasını sağlamışlardır (Ozan 2018a: 99-101).

Hint kaynaklarından biri olan Kamasutra’da da yüksek kasta sahip bir erkeğin güne başlama ritüelleri; ağız içi yıkanmalı, vücudu kokulu macunla ovuşturmalı, giysilerine birkaç çiçek ilıştırmeli, dudakları kırmızı mumla sıvazlamalı, aynaya bakmalı ve ağza birkaç nane yaprağı atmalı; ancak bunlardan sonra işe gitmeli, şeklinde sıralanmıştır (Ozan 2018a: 94).

2.4.4. Yunanlarda Koku Kullanımı

“Eski Yunan parfümcülüğünde Doğu kültürünün etkisi oldukça çoktur. Tacirler, Yunanlıların parfüm yapımında kullandıkları hammaddelerin çoğunu

Afrika'dan, Uzakdoğu'dan ve Yakındoğu'dan getirmişlerdir" (Tez 2015: 221). Andrea Hurton'un aktardığına göre; Eski Yunanlarda parfümleri hazırlamakla görevlendirilmiş kişiler genelde kadınlardı ve bu kadınlara büyü sanatçıları gözüyle bakılmaktaydı. Onlar, parfümü bugünkü anlamda değil; bitkisel kökenli aromatik maddeleri ezerek; yağ haline getirerek üretiyorlardı (Hurton 1995: 28). Yunanlarda daha çok kadınlar tarafından icra edilen parfümcülük sanatı, hem dinî törenlerde, hem de gündelik yaşamın diğer alanlarında kendisini göstermiş; geniş bir kokulu madde çeşitliliğini oluşturmuştur (Yentürk 2005: 16).

Yunanlar, parfümün tanrılardan geldiğine ve tanrılara sunulması gerektiğine inanmışlardır. Bu nedenle parfümün tanrılar tarafından geldiğini anlatan çeşitli mitolojik hikayeleri bulunmaktadır:

Lesbos'lu dümenci Phaon, bir defasında, gizem dolu bir kadın yolcuyla taşımış ve yolcusu tekneden ayrılırken, kendisine teşekkür borcunu ödemeyi unutmamıştı. Bu yolcu, aşk tanrıçası Venüs'tü ve Phaon'a harika kokulu bir esans hediye etmişti. Bu esans, Phaon'un gövdesinin kaba çizgilerini inceltmiş ve ona öyle güzel görünüm vermişti ki, Sappho bu dümenciye sıırsıklam aşık olmuştu (Hurton 1995: 28).

Bir diğer Yunan mitolojisine göre:

Tarihte ilk parfümü kullanan kişi Afrodit'tir. Parfümün gizli formülünü sadece Afrodit ve nymphaları (su perileri) bilmektedir. Nymphalardan en boş boğaz olanı Aenon, bu formülü Paris'e söyler; Paris de Truvalı Helen'e söyler. Helen ünlenmiş olduğu o güzelliği işte bu kokuya borçludur (Yılmaz 1996: 40).

Verilen mit örneklerinden; Yunanların kokuyu büyüsel ve tanrısal bir simge olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Antik Yunan Dünyasında insanlar topladıkları hoş kokulu çiçekleri, çeşitli bitki, tohum ve kabuklarını presleyerek usarelerini çıkarıp, bu özleri zeytinyağında bekletirler ve böylece kokulu yağlar elde ederlerdi. Bu yağlar banyodan sonra bütün vücuda sürülerek iyice deriye yedirilir, fazlası bir havlu ya da **strigilis** denen kazıyıcı aletlerle alınır. Kokulu yağ sayesinde hem ciltlerini beslerler hem de güzel kokarlardı. Parfüm ise, antik kaynaklardan öğrendiğimize göre, **domuz yağı**, **neft yağı**, **acıbadem yağı** ve **mürrüsafi** (acı bir bitki zımkı) gibi yağların karışımından elde edilirdi ve Atina'da çok popüler ve kıymetliydi. Parfüm her dönem lüks olarak kabul edilmiş, şık şışelerde ve kaliteli dükkanlarda satılırdı. Atina şehri dönemin en ünlü parfüm satış merkeziydi (SHM 1993: 6-7).

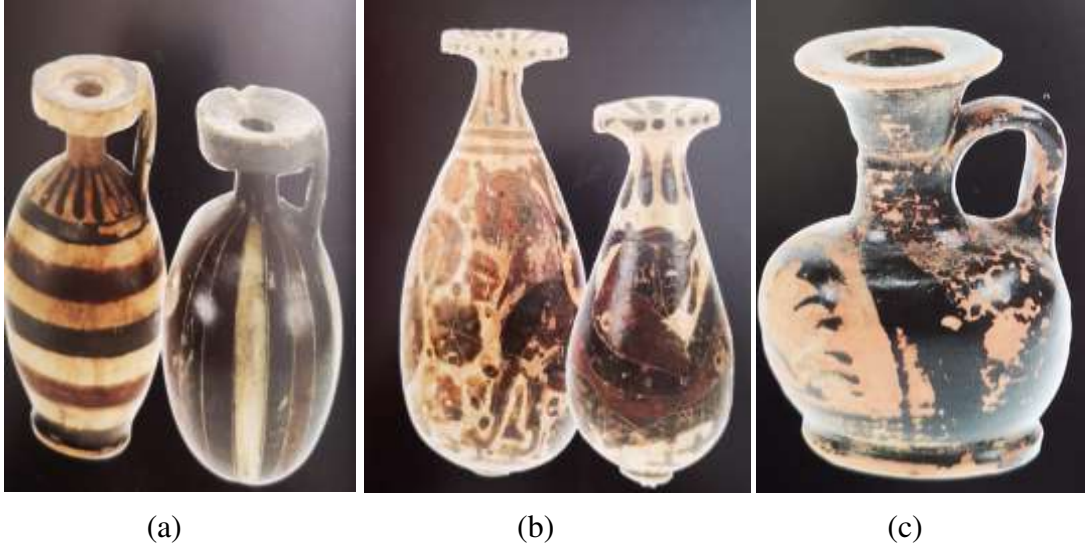
Aybala Yentürk, varlıklı Atinalıların, şölenlerinde misafirlere ellerini temizlemeleri için kokulu killer, sonra ellerini ovmaları için kokulu merhemler

verdiklerini, odalara ise kokulu zamlar yerleştirdiklerini ifade etmiştir (Yentürk 2005: 16).

Yunanlılarda ölülerin yakılması bir gelenektir. Yentürk bu geleneklerden şöyle bahsetmiştir: Cenazelerde ölüünün akrabaları yakılan odunların üzerine akgünlük serper, şarap dökerlerdi. Daha sonra kemikler ve küller şarap ile yıkanır, parfümlü merhemlerle karıştırılarak dekoratif kavanozlarda saklanırdı. Bu kavanozların konduğu mezarlara ölüye saygının bir ifadesi olarak kokulu çiçek ve parfümler yerleştirilirdi (Yentürk 2005: 17).

Yunanlar vücudun her bölümü için ayrı bir koku hazırlamıştır. Antifanes bir şiirinde, Yunanlı bir erkeğin koku kullanımından şu sözlerle bahseder: Ayaklarını ve bacaklarını koyu Mısır merhemlerine daldırıyor; çenesine ve göğsüne, ağdalı palmiye yağını sürüyor ve iki koluna nane kokan bir esans, kaşlarına ve saçlarına mercanköşk esansı, dizlerine ve ensesine ezilmiş kekik sürüyor. (akt. Hurton 2005: 29). Kudret Emiroğlu, Yunanlıların bedenlerini ve saçlarını güzel kokularla ovmalarını eleştiren dönem filozofu Diogenes Leartios (III.yy.) sözlerini şöyle alıntılamıştır; “Parfümü neden saçlara sürmeli ki? Böyle çabuk uçuğuundan onu sadece kuşlar algılasın diye mi? Bana gelince, ben kokularını tüm gövdeme yaysınlar diye, ayaklarımı kokulu aromalar içinde yıkamayı tercih ederim” (akt. Emiroğlu 2013: 279)

Zeki Tez, İ.Ö. 7. yüzyılda Atina’nın, yüzlerce parfümün dükkânlarda satıldığı bir ticaret merkezi haline geldiğini, mercanköşk, zambak, kekik, adaçayı, süsen(iris), anason ve gül gibi ürünlerden kokular elde edildiğini ifade etmiştir (Tez 2015: 230). Sadberk Hanım Müzesi, “Kokuların Mirası Parfüm şişeleri” Sergisinde, M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Yunanlıların kullandığı alabastron, aryballos ve lekythos adı verilen; pişmiş toprak veya mermerden yapılan şişeler kullanılmaya başladığı belirtilmiştir. Genelde aryballos ve alabastronlar küçük boyutta olup, kokulu yağların saklanması için kullanılmışlardır. Parfüm şişeleri her dönemde daima küçük ve zarif olarak imal edilmişlerdir. Cam şişelerin kullanılması ise M.Ö.6.yy’dan itibaren görölmeye başlayacaktır (SHM 1993: 7-8).

Resim 2.4. Aryballos, alabastron, lekythos koku şişeleri (a) Aryballos Pişmiş Toprak Haluk Perk Özel Müzesi, Envanter no.158,159, (b) Alabastron (ıtriya kabı) pişmiş toprak, Haluk Perk Özel Müzesi Envanter no.156, 157, (c) Lekythos Pişmiş Toprak Haluk Perk Özel Müzesi, Envanter no:1296

Kaynak: (Katalog 2005: 144-146).

2.4.5. Roma ve Bizans'ta Koku Kullanımı

Vedat Ozan, Roma'nın kurulduğu yıllarda kokunun günlük hayat içinde öneminin yok denecek kadar az olduğunu vurgulamıştır. İlk zamanlardan beri her Romalının evinin kapısına bir demet mine çiçeği asılmış, ancak bunun ötesinde koku, Romalıların günlük hayatında da ibadet hayatında da pek kullanılmamıştır (Ozan 2018a: 134). Elif Yılmaz, Antonius'us İ.Ö.188 yılında Asya'yı boyunduruğu altına aldığı anda parfümü yasakladığını vurgulamıştır. Bu yasak Neron başa gelene dek (İ.S.54) sürmüştür (Yılmaz 1996: 41).

M.S. 109 yılında yolu Arabistan'la kesişen Roma, Asya'nın tüm zenginliklerine rahatça erişebilir hale geldiğinde; bol ve çok çeşit parfüm ve hammaddeye ulaşma imkânı bulmuştur. Böylece Arapların envai çeşit koku, hammadde ve baharatları, Roma'nın *Horrea Piperataria* yani “Biber Deposu” ismi verilen bölgesinde toplanmıştır (Ozan 2018a: 156). Roma'da çok önemli bir ekonomik kol haline gelen parfümcülük sanatı için ülke dışına çok miktarda para gönderilmiş, kokulara ulaşımın daha da kolaylaşmasıyla birlikte koku kullanımı artmış, her alanda kendisini göstermiş, bir gösteriş ögesine dönüşmüştür.

Ozan'ın verdiği bilgilere göre, ziyafetlerde davetli konuklara küçük parfüm kapları verilmiş, yemeğe oturmadan başları parfümle sıvazlanması modası başlamıştır. Her şeyi kokulandıran Romalılar yatak ve yastıklarını da kuru çiçek yapraklarıyla doldurmuşlardır. İmparator Neron'un şilte ve yastıklarının içine taze gül yaprakları konulmuştur. Romanın genç imparatorlarından Elagabalus, sarayın havuzunu gül yapraklarıyla doldurup, üstüne kova kova parfüm boca ettirmiş; bu suyun içine genç ve güzel kokan *kortezan* kızlarla beraber girip toplu seks âlemleri yapmıştır. İmparatorun eğlencesi bittikten sonra kalan bu kokulu su yoksul Roma halkına dağıtılmıştır (Ozan 2018a: 159-166). Hurton Romalıların koku kullanımındaki aşırılıklarını şu sözleriyle ifade etmiştir:

Esans olarak, değerli safranı tercih eden Romalılar ise, ellerine geçen her şeyi parfümlendirirlerdi. Banyolarını, giysilerini, yataklarını, evlerini ve hatta bayraklarını kokularla sıvarlardı. Bazıları bu işi öyle ileri götürürlerdi ki, atlarına ve köpeklerine bile parfümlü kremler sürerlerdi. Bazen şaraba bile koku katılırdı, böylece üzüm suyu, mayalanmış üzümünden çok, tutsü tadında olurdu (1995: 27).

“İnsanların ait oldukları sosyal grup ve sınıflar konusunda bir üniforma gibiydi” (Ozan 2018a: 121) sözleriyle Ozan, kokunun Roma'da estetik tercih olmanın yanı sıra statü olarak da değerlendirildiğini belirtmiştir. Zenginlerin evleri güzel kokulu yağlar kokarken, fakir Romalıların küçük ve havasız evleri idrar ve keskin soğan kokularıyla karışmıştır. O dönemler Romalı kadınların ve erkeklerin en çok tercih ettiği kokular gül, tarçın, safran, mürrüsafi olmuştur (Ozan 2018a: 121-125).

Koku, Romalı savaşçılar tarafından da çok önemsenmiştir. Askerler kokulu krem kapları olmadan sefere çıkmaz olmuş, silahları bile kokulu yağlarla silmeye başlamışlardır. Orduda bayraklar dahi kokulu yağlara yatırılıp sefer veya kutsal törenlerde böyle kullanılmaya başlamıştır. Hem savaşta hem de barışta katıldıkları törenlerde bu kokuları sürmüşler, tören geçişinde onlardan yayılan güzel kokuları duyan Romalı siviller de kendilerini kokulandırmaya çabalamışlardır.

Parfümcüler Roma'da saygın bir konumdadır. “Bir parfümcü Roma toplumu içinde eczacı ve doktorla aynı sosyal kategori içinde değerlendiriliyor. Cenazeler başta olmak üzere pek çok törensel uygulamada da meslekleri gereği yarı-dinsel bir kimlik taşıdıklarından, başköşede konuk edilerek onurlandırılıyorlar” (Ozan 2018a: 155).

Roma'da koku kullanımını ifrat boyutuna vardırان iki imparator, kuşkusuz Caligula ve Neron'du. Caligula cinsel gücünü artırmak için kokulu sularla

banyo yapıyor; bir parfüm çılgını olan Neron'un "Altın Ev" olarak bilinen sarayının tavanında, düzenlenen şöenlerde konukların başlarına çiçeklerin yağdırıldığı fildişi paneller bulunuyordu. Neron'un çevresindeki her şey parfümlü olmalıydı. Köleler hiç durmadan onu, konuklarını ve hayvanlarını kokulandırmakla görevliydi. Sarayın her odasına, parfüm püskürtecek şekilde karmaşık gümüş borucuklar yerleştirilmişti. Şöen boyunca bu borulardan etrafa güzel kokular püskürtülüyor ve yerlere gül yaprakları döşeniyordu. Güller, zambaklar, menekşeler, nergisler, pahalı reçineler, nadir baharatlar ve amber, Neron'un imparatorluğu boyunca her gün kullanılan kokulardı (Yentürk 2005: 19).

İmparator Neron tartıştığı hamile karısı Poppaea'yı bir tartışma esnasında tekmeleyerek öldürdüğünde büyük üzüntü yaşamış ve Poppaea'nın cenazesinde çok fazla tütsü yaktırmıştır. Roma'ya Arabistan'dan gelen birkaç yıllık mür stoğunun bu cenazede harcandığı söylenmektedir (Ozan 2018a: 146). "Neron'un, karısı Poppea'nın cenaze töreninde, Arabistan'ın 10 yılda üretebildiğinden daha çok tütsü yaktırmış olması, parfüm tarihinin en çarpıcı söylenleri arasında yerini almaktadır" (Hurton 1995: 28). Cenazede yakılan tütsülerin buharının haftalarca Roma semalarını ağır bir bulut gibi kapladığı da yine bu söylenenler arasına girmiştir (Yentürk 2005: 18).

Roma'da üretilen parfümler alkolsüz, damıtma olmadan elde edilen yağ bazlı kokulardır. Koyu kıvamlı, keskin, bol baharatlıydılar ve bugün kullanılan kokulu maddelerden çok farklı karakterdeydiler (Yentürk 2005: 19). "Romalıları kokuyu yağ içinde sıvı merhemler, katı merhemler, kokulu sular ve pudra şeklinde kullanmışlardır" diyen Tez, en sevilen sıvı kokularına gülden hazırlanan "*rhodium*", ayva çiçeğinden hazırlanan "*melinum*" hintsümbülünden hazırlanan "*narcissinum*"; daha pahalı olan karışım parfümlerden ise hintsümbülü ve mürüsâfiden hazırlanan "*nardinum*" ve zambak, Mısır söğüdü yağı, eyrotu, bal, tarçın, mür ve safrandan hazırlanan "*susinum*" u örnek göstermiştir (Tez 2015: 223).

Resim 2.5. Cam koku kapları (Roma) 1.-3.yüzyıl, İsmet- Özkan Arıkan Türk Koleksiyonu

Kaynak: (Katalog 2005: 148).

Booth, M.S. 476 yılında Roma imparatorluğunun çökmesinden sonra, Rönesans'a kadar Avrupa'da kişisel koku kullanımının azaldığını ifade etmiştir (Booth 2001: 3).

Bizans İmparatorluğunda da kokulu madde kullanımı yaygındır. Mısır'dan İstanbul'a düzenli olarak misk, baharat ve şeker gönderildiği gözlemciler tarafından belirtilmiştir. İstanbul'da eczacılar, merhemciler, ilaç satıcıları dışında kozmetik gereçleri satan meslek grupları olmuştur. Kokulu madde satanlara; Aromatarius, renkli kozmetik preparatlar, bitki usareleri ve merhemler hazırlayan ve satanlara; Pigmentarius, merhemler yapıp satanlara; Unguentarius adı verilmişti (Yentürk 2005: 20).

2.4.6. Araplarda Koku Kullanımı

Roma'nın yıkılışından sonra dünyanın parfüm merkezi Arabistan olmuştur. Öyle ki Arabistan'a "kokular ülkesi" denmiştir (Emiroğlu 2013: 279). "Arabistan'dan *Kokular Ülkesi* diye söz edilmesi, *Kutsal Arabistan'ın Kokuları'nın* övülmesi, eski çağın en yaygın efsanesiydi" diyen Hurton, Yemen'in tütsü üretimi bakımından, antik çağın en zengin bölgelerinden biri olduğunu, M.S. 1000 yılı dolaylarında Araplar'ın

baharat ve kokulu madde ticaretinde adeta tekel durumunda olduğunu ifade etmiştir (Hurton 1995: 29).

Araplar modern parfümcülüğün başlaması adına önemli adımlar atmışlardır. Bu adımlardan en önemlisi damıtma aletinin buluşudur. Damıtma konusunda ve uzun süre dayanabilen kokulu suların elde edilmesi yolunda önemli çalışmalar yapan Cabir ibn Hayyan ve *Kitab-ı Kimya el-Itr ve'l Tas'idat* (Güzel Kokuların Kimyası ve Damıtma Kitabı) adlı kitapla El- Kindı, parfümcülük adına önemli bilgiler sunmuştur (Yentürk 2005: 23). El- Kindı bu eserinde bir damıtma aleti resmetmiştir. 90° döndürülmüş haliyle yer alan bu taslak çizimde, bir damıtma ocağı, onun üzerinde damıtma kabı ve onun da üzerinde damıtma başlığı(alembik), ayrıca da toplama kabı görülmektedir (Tez 2015: 237).

Resim 2.6. El-Kindi'ye göre damıtma aygıtı (El- Kindi'nin Kitap Kimiya el-Itr ve'l-Tâsidât adlı eserinden)

Kaynak: (Tez 2015: 237).

10. yüzyılda parfümcülük adına çığır açıcı bir devrim gerçekleşmiştir. Ünlü tıp bilgini İbn-i Sinâ damıtma metoduyla uçucu yağ elde etmeyi başarmıştır. Kokulu yağı, çiçeklerden damıtarak gül suyunu elde eden ilk kişi İbn-i Sina olmuştur (Hurton 1995: 28). Atılan bu büyük adımla 11. yüzyılda İslam coğrafyasında önemli bir yeri olan gül kokusu ve gül suyu üretimi artmıştır. Kudret Emiroğlu İbn-i Sina'nın buluşuyla yaşanan gelişmeleri şöyle aktarmıştır:

Ünlü tıp bilgini İbn-i Sina (980-1036), buhar damıtmasını ilk gerçekleştiren kişi olmuştur; bu yöntem parfümün uzun süre saklanması konusundaki zorlukların büyük ölçüde aşılmasını sağlamıştır. 1150 yılında yöntemi kısmen geliştiren Avrupalılar damıtma kabından çıkan sıcak buharı soğutmuş ve önemli üretim artışı sağlamışlardır. Aynı dönemde ünlü Arap bilgini El Razi, parfümle hiç ilgili olmayan çalışmalarında dünya tarihinin en önemli keşiflerinden birini yapmış ve alkolü damıtmayı başarmıştır. Alkolün Avrupa’da tanınmasıyla birlikte, tuvalet suyu (eau de toilet) olarak bilinen alkollü parfümlerin üretimi başlamıştır (Emiroğlu 2013: 279).

Ortaçağ İslam dünyasında en çok rağbet gören kokuların başında, birçok kokulu maddenin birleşimiyle hazırlanan macun kıvamındaki *galiyeler* gelmiştir. Zenginler için çok pahalı fiyatlarda hazırlanan gâliyelerin yanında, ucuz olanlarının üretimi de gerçekleşmiştir (Yentürk 2005: 22). “Arapça “çok pahalı” anlamına gelen “*galiye*”, İslam dünyasında yaygın kullanımlı olan ve ana bileşenleri misk ve esmer amber olan, macun kıvamında siyah renkli katı parfüm idi” (Tez 2015: 235).

Araplar tarafından bulunan bu buluşlar çok önemliydi. Çünkü bu buluşlar sayesinde, “Yakılan ağaç dallarından ve ezilmiş bitkilerin yağlarından alkollü çözeltilere ve böylelikle sıvı parfüme giden yol, yavaş yavaş açılıyordu” (Hurton 1995: 30).

2.4.7. Çin’de Koku Kullanımı

Arap tüccarlar, kokulu maddeleri ithal eden Çinli soylulara, Hindistan, Arabistan ve Güney Denizi bölgesinden sandal ağacı, amber, kuru karanfil, kakule, paçuli, günlük, Hint yasemini yağı, İran gülsuyu gibi kokular sağlamıştır (Tez 2015: 220). Hindistan, Güney denizleri ve Arabistan topraklarından Çin’e gelen kokulu maddeler, çoğunlukla sandal ağacı, öd ağacı, amber, muskat cevizi, kuru karanfil, kakule, kâfur, paçuli, günnük ağacı ve civet olmuştur. Çin seçkinleri arasında Acem gülsuyu ve Hint yasemin yağı sevilen kokular olmuştur (Ozan 2018a: 324). Erkek misk geyiğinin salgısını yasemin ve lotusla karıştırarak parfüm yapımında kullanmışlardır (Emiroğlu 2013: 278).

Ticarette el değiştiren ürünlerle birlikte kültürel anlamda da bir alışveriş yaşanmıştır. Pek çok kültür ve gelenek, ticareti yapılan ürünlerle birlikte geniş coğrafyalara yayılma olanağı bulmuştur. Koku da bu ürünlerden olmuştur.

Çin’deki koku kullanımını, Vedat Ozan’ın bilgilerinden özetlersek: Çin seçkinleri, VII. Yüzyılda Tang Hanedanı’yla başlayıp XVII. yüzyılda Ming Hanedanıyla sonlanacak uzunca bir dönem boyunca parfümlerin ve üretilmiş hoş kokuları çok miktarda kullanmışlardır. Çinliler, vücutlarını, banyolarını, giysilerini, evlerini ve tapınaklarını kokulandırmış; mürekkep, kâğıt ve giysilerinin ceplerine konan kokulu keseciklerle her alanda kokuyu kullanmışlardır. Kokulu malzemeleri direkt eşyaya dönüştürmek maksadıyla, kokulu yelpazeler yapmışlar, kâfurudan dev Buda heykelleri yontup kullanmışlardır (Ozan 2018a: 335-337).

Avrupa’da yıkanmanın tabu olarak algılandığı dönemlerde, Asya’da günlük yıkanma alışkanlığı oluşmuştur. Asya’da bedeni kokulandırmaktan ziyade, içinde bulunulan ortam kokulandırılmıştır. Ortamın kokulandırması için kullanılan en yaygın araç tütsüler olmuştur. Tütsüleri yakmak için kullanılan tütsülükler, Çin’de birer sanat eserine dönüşmüştür (Ozan 2018a: 340-341).

11.yy. da Çin’de sıra paralar (madeni) ve gümüşler mal almak için tükenince; dünyanın ilk kâğıt parası kokulu madde ticareti sırasında oluşan açığı kapatmak için kokulu olarak üretilmiştir. “İmparatorluk hükümeti bu sefer ipek elyaf kullanılarak üretilmiş ve kokulandırılmış kâğıt üzerine bildiğimize benzer kâğıt para basmaya başlıyor” (Ozan 2018a: 327) ifadelerinden ilk kâğıt paraların kokulu olduğu anlaşılmaktadır.

Moğollar Çin’de iktidarı ele geçirince, kokulu ürün ticareti, İpek Yolu üzerinden Batı’ya yönelmiştir.

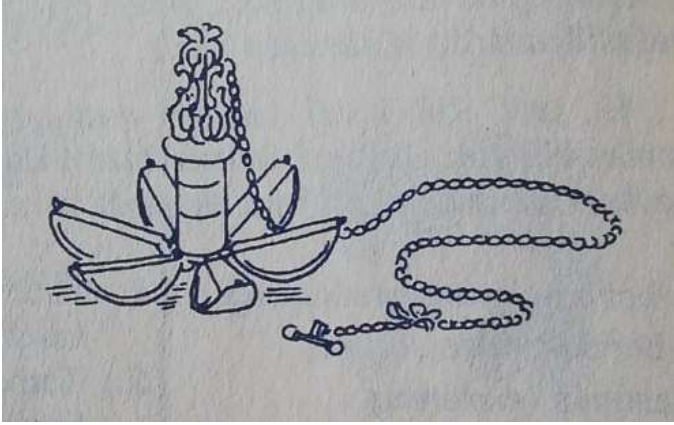
2.5. Avrupa’da Parfüm Tarihi

Doğu’da bitkilere ve baharatlara ulaşımın kolay olmasına karşın; modern parfümcülüğün başlangıç yeri Avrupa olmuştur. İlk modern parfüm olarak kabul edilen; kokulu yağlar ve alkolden üretilen *Eau d’Hungrie* (Macaristan Suyu) 1370 yılında üretilmiştir (Booth 2001: 3). Klasik bir afyodizyak olarak da bilinen bu kokunun Macar kraliçesi Elizabeth için; onun güzelliğini ölümüne kadar koruyacağı vaadiyle hazırlandığı bilinmektedir. Bu hoş koku sayesinde 72 yaşındaki kraliçe Elizabeth, 25 yaşındaki Polonya kralını baştan çıkartmış ve kendisine evlenme teklifi etmesini sağlamıştır. Elizabeth’in muhteşem güzelliğini muhafaza ettiği söylenen

Macar Suyu, kolonyanın öncüsü olarak da nitelendirilmektedir. İlk Avrupa parfümü olarak nitelendirilen ve aynı zamanda kolonyanın da öncüsü olan bu kokunun bileşiminde, ağırlıklı olarak gülsuyu ve biberiye bulunuyordu (Hurton 1995: 7-8). Kraliçe bu güzel koku sayesinde gut hastalığından kurtulmuş, Fransa Kralı XIV. Louis de bu suyla tedavi görmüştür (Tez 2015: 255).

İlk modern parfüm olan Macaristan Suyu, Avrupa'daki tek koku değildir. Kullanılan diğer kokuların yayılması ise Haçlı Seferleri ile olmuştur. Çeşitli ağaçlara ve baharatlara ulaşımın kolay oluşu, o zamanlar Doğu'yu kokular bakımından merkeze taşımıştır. Dolayısıyla güzel kokuya ulaşmak isteyen Batılıların yolu Doğu'dan geçmektedir. Bu yol da Hristiyanlığı yaymak amacıyla başlayan Haçlı Seferleriyle sağlanmış; seferlerle birlikte Doğu'nun önemli kültürel unsurları Batı'ya taşınmıştır. Bu unsurların arasında kokular da yerini almış, kokuların Doğu ile başlayan serüveni, ancak bu yıllardan sonra Avrupa ile buluşmuştur. Kokuların Doğu'dan Batı'ya yaptığı bu yolculukta, dönemin önemli ticaret yollarından biri olan Venedik önemli bir rol üstlenmiş; bir köprü görevi görmüştür. "Bu nedenle başlangıçta İtalya parfümcülük sanatının merkezi konumundadır" (Hurton 1995: 31). Kötü kokular içerisinde yaşayan Avrupa'da bu kokular büyük ilgi görmüşlerdir. Doğudan batıya taşınır taşınmaz, parfüm sanayi çok hızlı bir şekilde, özellikle Fransa ve İtalya'da gelişmiştir (Yılmaz 1996: 41).

Haçlı Seferleri sırasında Doğu'dan Batı'ya çeşitli yenilikler taşınmış; Batı'nın tanıştığı yeniliklerden biri de kokuluklar olmuştur. "Avrupa, haçlı seferleri sırasında Bizans imparatoru Baldwin'in 1174'te imparator Frederick Barbarossa'ya hediye ettiği bir tane ile kokuluklar ile tanışmış oldu" (Booth 2001: 164). Altın ve gümüşten yapılan süslü kokuluklar misk ve amberle kokulandırılmıştır. Bazı kokuluklar her parçası ayrı koku içeren bölünmüş meyveler şeklindedir.

Resim 2.7. Kokuluk örneği

Kaynak: (Booth 2001: 164).

Zeki Tez, Haçlı Seferleri sonra yaşanan kokulu olayları şöyle ifade etmiştir:

Avrupa’da parfümün yeniden yaygınlaşmasında İslam dünyasının etkisi büyüktür. Haçlı Seferleri sırasında, kendilerinden daha temiz ve güzel kokan insanlarla karşılaşan Avrupalı askerlerde yeniden banyo ve parfüm isteği oluşmuş, geri dönerlerken kadınlarına egzotik kokular, kendileri için de gül suyu götürmüş ve Doğu Akdeniz kıyılarında gördükleri hamamlardan inşa etmişlerdir. Böylece 13. yüzyılda Avrupa’da halk hamamları yeniden yaygınlaşmıştır. Ancak bu duruma kilise şiddetle karşı koymuş, nitekim Fransa’daki hamamların çoğunun kapatılmasını sağlamıştır (2015: 244).

Daha önce Arapların elinde bulunan bazı yerlerin, Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle, İslam bilginlerinin eserleri Latince’ye çevrilmiş; İbn-i Sina, Farabi gibi Müslüman âlimlerin eserleri ve antik döneme ait eserler, Avrupa’ya taşınmıştır (Bicik 2013: 74). “Parfüm sanatı ve parfüm kültüründe Doğu uygarlıkları ile karşılaştırıldığında Avrupa parfümcülüğü bu dönemden sonra gelişmeye başlamıştır” (Topal 2007: 9). Böylece matbaanın icadı sayesinde Arapların uzun yıllar koruduğu bilgiler, tüm dünyaya yayılma olanağı bulmuş; bu sayede Avrupalılar, çeşitli baharatlara, esans elde etme yöntemlerine, hangi bitkinin nerede ne kadar kullanılacağına dair büyük bir külliyata erişmişlerdir.

14. yüzyılın yaygın kullanılan parfümleri koyu kıvamlı idi ve daha çok yuvarlak kutularda saklanıyordu. “Şekli ve daha çok misk ya da amber saklanması nedeniyle *pomm d’amber* (amber elma’sı) ve daha sonra *pomander* olarak adlandırılacak parfüm kapları da bu dönemde üretildi ve 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar, krallar ve aristokratların en gözde mücevheri oldu” (Yentürk 2005: 26).

Resim 2.8. Pomander örneği

Kaynak: (<https://wartski.com/collection/a-silver-gilt-pomander/>).

Parfüm denince akla Fransa; özellikle de Grasse kenti gelmektedir. Ancak parfümcülük Fransa’da doğmamıştır. İtalya’dan Fransa’ya bir evlilik neticesinde taşınmış, burada gelişerek Grasse’yi parfümün merkezi konumuna getirmiştir. 16. yy’da Fransa’yı güzel kokularla tanıştıran bu evlilik, Floransalı bir kraliçe olan Catherine de Médicis ile Fransa Kralı I.François’nın oğlu Orléans Dükü Henri arasında yapılmıştır. Vedat Ozan bu evliliği ve neticesinde; Fransa’nın kokularla tanışma hikâyesini özetle şu şekilde anlatmaktadır: Bu evlilik için Fransa’ya giden henüz on beş yaşında olan Catherine de Médicis beraberinde parfümcüsü Renato Bianco’yu da getirmiştir. Fransızlar bu parfümcüye René le Florentin (Floransalı René) adını vermişlerdir. René on iki yaşına geldiğinde ihtiyar bir simyacı rahibin yardımcısı olmuş, bu ihtiyar simyacı, ona Araplardan öğrendiği damıtma tekniklerini öğretmiştir. Çok kuvvetli bir burnu olan René rahipten öğrendikleriyle ve koku emdirilmiş eldivenlerle, ellerini hiç beğenmeyen Catherine de Médicis’in resmî parfümcüsü olmuş; onunla beraber Fransa’ya gelebilme şansını yakalamıştır. Catherine de Médicis saray geldiğinde müstakbel eşi ve kayınpederiyle tanışmak üzere ilerlerken, vücutlardaki kirin, elbiselere sinmiş terin, çürük dişli nefeslerin kokusuyla daha önce hiç alışık olmadığı kokuların arasında yürürken bir baygınlık geçirmiştir. Catherine kendisine geldiğinde, o ve beraberinde gelen İtalyan heyetin hepsi Fransız asilleriyle birer birer tanıştıktan sonra, boyunlarında sallanan hoş görünlü topu burnuna götürüp koklamışlardır. Çok geçmeden bu topcukların kerameti, salona onlardan yayılan hoş kokuyla ortaya çıkmıştır. Fransızlar daha önce hiç görmedikleri, içerisinde

Pomme d'ambre olan bu topçuklara, ilgi duyunca Floransalı René onlara, bu topçukların ne olduğunu ve ne amaçla kullanıldığını anlatmıştır. René sarayda hem Kraliçesi Catherine için, hem de onun gibi kokmak isteyenler için parfümler hazırlamaya başlamıştır. Bugün “opera eldiveni” denilen dirseğe kadar uzanan kokulu eldivenlerini de gelin gittiği Fransa’ya taşıyan Catherine de Médicis, orada bir moda akımı başlatmıştır. Bu modanın sonucunda da Fransa’nın Grasse kenti, eldiven ve parfümcülüğün önce sistematik olarak başladığı yer, sonra da merkezi olmuştur. Renato (René), Paris’te Pont Saint Michel’de yani, bir köprü üzerinde yer alan dükkânların sıralandığı şehrin en seçkin semtlerin birinde dükkân açmış; Paris’in o dönem için neredeyse tek parfüm dükkânı olan bu dükkân sosyetenin buluşma noktası haline gelmiştir (Ozan 2018a: 23-31).

O parfümler sayesinde Fransız asillerinin artık kendilerine de kötü gelmeye başlayan vücut kokuları maskeleniyor, sosyal ilişkilerde olumlu ilk izlenimlerin kapısı açılıyor ve her türlü kokulu ürün bir kesim Fransız’ın yaşantısının olmasa olmaz bir parçası oluveriyor. (...) Kısacası René’nin Fransa ve özellikle Paris’e ayak basıp dükkânını açmasıyla beraber, süregelen ama farkına varılmayıp dillendirilmeyen bir sosyal problemin de çözümü ortaya çıkmış oluyor (Ozan 2018a: 31).

Hurton, Rene’nin bu dükkânının Paris’in en seçkin adreslerinden biri olduğunu belirtmiştir (Hurton 1995: 33). Kudret Emiroğlu, o dönemle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

... Fransa kraliçesi olan Floransalı Catherine de Medici Orleans dükü ile evlenip Paris’e gittiğinde bu kent açık bir lağım çukuru halindeydi ve başta saray olmak üzere bütün şehir dayanılmaz kokular yayıyordu. Bu kokulardan kurtulmak için parfümü vazgeçilmez bir çare olarak gören Fransızlar için bu yeni kraliçe ve yanında getirdiği kalabalık parfümcü grubu bulunmaz bir nimetti... (Emiroğlu 2013: 280).

Yukarıda güzel kokularla tanışma hikâyesi anlatılan Fransa’nın, o dönemki yaşantısına bakıldığında ülkeyi kötü kokular esir almıştır. İtalyan bir turistin gözünden 1596 yılında Paris için yazılan şu satırlar çağın koku sorununu gözler önüne sermektedir:

Kentin bütün sokaklarında dayanılmaz derecede kötü kokan bir su akıyor; her evin pis suyu buna katılıyor. Bu akan pis su havayı berbat ediyor. Bu nedenle insani bu kokudan kurtulmak için sokakta elinde bir takım kokulu çiçeklerle dolaşmak zorunda kalıyor (G.Raynaud 1885. Akt. Vigarello 1996).

Alain Corbin, kokuların tarihini anlattığı kitabında kötü kokulu bu dönemde; lağım temizleyicilerinin caddeyi kötü kokularla doldurduğunu; çöplüğe kadar

gitmemek için bidonları nehre boşalttıklarını, Paris evlerinin duvarlarının idrardan aşındığını, tıkanmış boruların patlayarak evleri bastığını ifade etmiş; “Kısacası, “bilimin, sanatın, modanın ve zevkin merkezi” Paris “kötü kokuların merkezi” olarak karşımıza çıkmaktadır” ifadeleriyle dönemi anlatmıştır (Corbin 2007: 42). Versay’da da durum farklı değildir. “Versailles’da dışkı çukurları sarayın hemen yakınındadır. Park, bahçeler, şato bile buram buram kokmaktadır. Geçitler, avlular, kollu binalar, koridorlar idrar ve dışkı doluydu. (...) Saint-Cloud caddesi durgun pis sularla ve ölü kedilerle doludur (Corbin 2007: 43). Corbin 16.yy.da Paris’in pis kokma nedenlerini anlatırken, gemi sentenelerinden yayılan kokuları, hastanedeki kokuları, mezarlıkların açılmasını, imalathane kokularını sıralamıştır. Hapishanelerdeki insanların kokularını anlatırken, mahkumların yargılandığı mahkeme oturumlarında, yayılan kötü kokulardan dolayı ölen insanları örnek olarak göstermiştir (Corbin 2007: 68-78). “Şimdilik fakirlerle zenginlerin kokusu arasında pek fark bulunmamaktadır; kokuşmaya neden olan kalabalıktır. Hastanelerdeki ya da hapishane surları içerisindeki yığınla zavallı insanın pisliği, soylulara kadar sıçrama tehlikesi taşır; dindar kalabalığa bulaşan, zenginlerin ceset kokuları daha az tehlikeli değildir” (Corbin 2007: 74-75).

Fransa’daki bu hoş olmayan durum nedeniyle, kraliçeyle birlikte gelen bu güzel kokuların kullanımı 16. ve 17.yüzyıllarda Avrupa’da farklı bir boyut kazanmıştır. Parfüm güzel koku vermesi için kullanılan bir araç olmaktan çıkmış; yanlış anlaşılmalara sonucu terk edilen suyun yerine bir temizlik gereci rolünü üstlenmiştir.

Fransa’da hamama gitmek yasaklanmıştır. “Hamamlardan ve banyolardan, rica ederim kaçınınız; yoksa o yüzden öleceksiniz” (Vigarello 1996: 19) şeklinde uyarılar yapılmış, “Çünkü, basıncı, daha çok da sıcaklığı ile, sıvı, gözenekleri açar, tehlikeleri odaklaştırır” (Vigarello 1996: 18) açıklamalarıyla hamamlar yasaklanmıştır. Kilise de “umumhanecilik kadar aşağılık” olan hamamcılık (Vigarello 1996: 52) ifadeleri kullanılarak ibadethanelerde de hamamların yasak olduğu vurgulanmıştır. Paris emininin 1510 ve 1561 salgınları arasında birçok kez yinelenen emri “yurttaşların hamamlara gitmesinin ve hamamcılarının da hamamlarını yakmalarının bir sonraki Noel yortusuna kadar yasaklandığını, tersine davrananların cezalandırılacağını” duyurur. Buna benzer kararlar çıkaran kentlerin sayısı gittikçe artar. Karar genelleşir: 1510’da

Rouen’da, 1540 yılında Besançon’da kabul edilir. Dijon’daysa daha 15. yüzyılın sonundan beri yürürlüktedir (Vigarello 1996: 19). Ortaçağ Avrupa’sında yıkanmak sağlığa yönelik bir tehdit olarak algılanmış, suyla ilişkiler en fazla el ve yüzün, bazen de giysilerin yıkanmasıyla kurulmuştur (Ozan 2019: 80). “16. yy sağlık kitaplarında vücudun kokularından arınmak için kuru kuru ovunma ve parfüm her türlü yıkamadan üstün tutulmuştur”(Topal 2007: 10). Yıkanmadan, dolayısıyla sudan korkulan bu yüzyıl içerisinde koku kullanımı çok daha yaygın hale gelmiştir.

Avrupa’daki ilk damıtmacılık el kitabı 1500 yılında Strasbourg’ta yayımlanmıştır. Hurton, baharatların ve aromatik maddelerin aktarımının yapıldığı en önemli liman olan Venedik’te yaşayan Rosetti’nin 1555 yılında parfümcülük sanatına ilişkin yayımladığı *Notandissimi secreti del’Arte Profumatoria* adlı kitabının büyük ses getirdiğini, çığır açıcı olduğunu ifade etmiştir. Etkisi uzun yıllar süren bu kitapta 19. yüzyılın parfümeri kataloglarında yer alan tüm ürünlere (losyonlar, diş macunları, parfüm bileşimleri, pudralar, tuvalet sirkesi, sıvı sabunlar, sabun küreleri, kozmetikler) yer verilmiştir (Hurton 1995: 31). Aybala Yentürk, her türlü damıtma aparatının çizimleri ve çiçeklerden uçucu yağ elde etme tekniklerini içeren bu kitabın 16. yüzyıl boyunca genişletilerek birçok kez basıldığını söylemiştir (Yentürk 2005: 27).

Kraliçe Cahterine, bugün hâlâ koku dünyasının başkenti kabul edilen Grasse kentine de parfümcüsü René le Florentin’le beraber önemli bir ziyaret yapmış; Provence bölgesinin tabiat güzelliklerinden, tarlalardaki envai çeşit kokulu çiçekten ziyadesiyle etkilenmiş ve orada yağ damıtma atölyesi kurulması talimatını vermiştir. İklim ve doğal bitki örtüsü de yardımcı olunca, Grasse kentinin ünü ve önemi o günden bugüne kadar gelmiş, tüm dünyaya yayılmıştır (Ozan 2018a: 38). Böylece 16.yüzyılda Güney Fransa parfüm üretiminin merkezi olmuş, özellikle Grasse ve Montpellier şehirleri çiçek üretimi ve özelleşmiş laboratuvarlarıyla Fransa’yı parfüm konusunda merkeze taşımıştır (Yentürk 2005: 28). Bu kentlerde envai çeşit çiçek yetiştirilmiş, bu çiçeklerden çıkan özyağlar gene bu kentlerdeki imalathaneler sayesinde kokulu uygulamalara dönüşmüştür.

16. yüzyılın ilk yarısında metinlerde daha önce kullanılmamış olan; perfumar (güzel koku saçmak) sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Latince duman yolu ile anlamına gelen ‘per’ ve ‘fumare’ sözcüklerinden türetilen bu kelime parfüm

kelimesinin kökenini oluşturmuştur (Yentürk 2005: 27). Asırlar önce “duman yoluyla ulaşılan güzel koku” anlamına gelen parfüm kelimesi bundan sonra bugünkü anlamında kullanılmaya başlamıştır. “Ortaçağdaki balzam sözcüğünün yerine rönesansta kesin olarak yeni zamanların parfüm sözcüğünün geçmesi, karakteristik bir değişmeydi” (Hurton 1995: 32).

Dönemin gözdesi olan kokulu deri eldivenler için, hoş olmayan deri kokusunu bastırabilmek amacıyla hayvansal kokular (misk, amber, civet) tercih edilmiştir (Ozan 2018: 51- 53). Bu dönemde parfümcülerin ayrı bir loncaları yoktur.

2.5.1. Parfümcüler ve Eldivenciler Loncası’nın Kuruluşu

12. yüzyılda parfümcülük ayrı bir meslek grubu değildi. Daha çok eczacılık mesleğiyle birlikte yapılan bir yan koldu (Yentürk 2005: 25). “Bundan yaklaşık 400 yıl sonra Fransa’da parfümlü eldivenler çok popüler olmuş, eldivenciler ve parfümcüler loncası 1656’da yeniden kurulmuş ve üç yıllık eğitim gören kalfalara “ eldivenci ve parfümcü ustası” unvanı verilmiştir” (Tez 2015: 246). Böylece “Parfümcüler, eczacılardan, berberlerden ve çerçilerden bağımsızlaştılar ve kendi başlarına saygın bir meslek haline geldiler” (Hurton 1995: 32).

Özetlemek gerekirse parfümörler 1267-1656 yılları arasında, Eldivenciler Loncası’nın çatısı altında faaliyet göstermiş, 1656 yılında Eldivenciler Loncası ismine “Parfümcüler” kelimesi de eklenmiştir (Ozan 2018a: 51-52). Yani dönemin kötü kokularını bastırmak için kullanılan eldivenlerin kokulandırılması işlemi, parfümcülerin 17. yy’da kendi adlarıyla lonca oluşturabilmelerini sağlamıştır. Napoléon 1804 yılında başa geçince Eldivenciler ve Parfümcüler Loncası ikiye ayrılarak parfümcüler kendi loncalarını kuracaklardır.

2.5.2. Zehirleyen Koku

16. yy. başlarında özellikle Avrupa saray çevresinde çorba veya şarap kadehine zehir katıp rakip ve düşmanını ortadan kaldırmak, son derece yaygın bir uygulamadır. Floransalı René, zehir hazırlama sanatında zirvesine yerleşerek inaktif bir zehirleme yöntemi icat etmiştir. Elbiseleri kokulandırırken zehri de kumaşa emdiriyor ve bu zehirli madde barındıran kıyafeti giyen kişinin vücut ısı ve terleme etkisiyle gittikçe

kuvveti artan bir aside dönüşüyor, böylece kıyafeti giyenin vücudunda daha sonra kangrene dönüşecek olan yaralar oluşturuyor. René, bazen eldivenlerin derisine zehir emdirmiş, bazen de pomatların içine zehir koymuştur. Bütün bunlardan dolayı da René artık sevilen biri olmaktan çok nefret edilen karanlık birine dönüşmüştür. Kraliçe Catherine'nin de bu zehirlere ara ara başvurduğu, kızının eşinin annesi yani müstakbel dünürü Jeanne d'Albret'yi, René'ye hazırlattığı zehirli eldivenlerle öldürdüğü söylenmektedir (Ozan 2018a: 33-35). Hurton, Vedat Ozan'dan öğrendiğimiz bu bilgileri destekler nitelikte şu bilgileri vermiştir: Katherina von Medici'in yanında getirdiği parfümcüsü Floransalı Rene'nin, sadece kokulardan değil; aynı zamanda zehirlerden de iyi anladığını, Kraliçenin düşmanlarını saf dışı bırakmak için Rene'nin sanatına başvurduğunu; zehirli parfümlerle kokulandırılmış eldivenlerden yararlandığını ifade etmiştir (Hurton 1995: 33).

17. yüzyılda düşmanları zehirleme modası, İtalya'dan Fransa'ya yayılmış ve özellikle istenmeyen kocalardan kurtulmak için kadınlar tarafından uygulanmıştır. Bu amaçla yaygın olarak arsenik çözeltisi kullanılmaktaydı. 18. yüzyıl başlarında İtalya'da Giulia Toffana adlı bir kadın, "Aqua Toffana" adını verdiği arsenik içerikli kozmetik ürünle altı yüzü aşkın kişinin ölümüne yol açtığı için 1719'da idam edilmiştir (Tez 2015: 246).

2.5.3. Değişmeyen Kötü Kokular

Avrupa'nın kötü kokularla imtihanı daha uzun yüz yılları sürecektir. "O yıllarda (1667) Avrupa sokaklarını dışkı götürüyor. İnsanlar kadın- erkek, ota-boka basmamak için topuklu ayakkabı giymek ve altından geçmekte oldukları pencereden başlarına tatsız bir sürpriz inmesin diye şemsiye taşımak zorunda kalıyorlar" ifadeleriyle dönemi anlatmaya çalışan Vedat Ozan, Avrupalıların tuvalet kültürüyle tanışması için daha bir 100 yıl beklediklerini; aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda hem evlerde hem de umûma açık tuvaletlerin önemli görüldüğünü ifade etmiştir. Aynı zamanda bu tuvaletlerin kendi kendilerini ekonomik olarak idare edebilmelerini sağlamak için vakıf tipi örgütlenmelere gidildiğini belirtmiştir (Ozan 2018a: 377).

Georges Vigarello kitabında, 17. yy. metinlerinde sudan korkulduğunu ve önerilen temizlenme biçiminin silinme olduğunu ifade etmiştir. "Suyla yıkanmak insanın gözlerini bozar, dişlerini ağrıtır, yüzünü soldurur, nezle yapar, çehreyi kışın soğuktan, yazın güneşten ve sıcak havadan daha çok etkilenir duruma getirir"

(Vigarello 1996: 31). Bu bağlamda 16. ve 17. yy boyunca sudan kaçılmış, su yerine temizliği sağlamada parfüm başvurulmuş ilk çare olmuştur. Güzel kokulu pudralarla saçlar pudralanmış, böylece pudralar; “Bir yandan saçın esnekliğini korurken, bir yandan da saç yıkamaktan kaçınmayı sağlıyordu. Açıkça korkulan bir şeyin, su kullanımının yerini tutuyordu...” (Vigarello 1996: 118).

Kokular genellikle bir mendile damlatılarak ara ara koklanmış veya en fazla giysilere sürülmüştür. Böylece Paris sokaklarının kötü kokularından kurtulmaya çalışılmıştır (Ozan 2018b: 43). Çamaşırlara uzun süre kokusu sinsin diye sandıklara tika basa pudra doldurulmuş, nefesin iyi kokması için ağızda bir süre tarçınlı su tutulmuş, güzel kokan buharını ağır ağır yayan buhurdanlar kullanılmıştır (Vigarello 1996: 121). “1649’da Saint-Germain’de uşaklar kraliçenin sandıklarını açarken kokudan solukları kesilmişti. Bir bölümü kaçmış, bir bölümü de sandıklar havalanıncaya kadar soluğunu tutmuştu. Parfüm her yanı istila ediyor, bu arada havayı da solunamaz duruma sokuyor” (Vigarello 1996: 121) ifadeleri, dönemin güzel kokulara olan düşkünlüğü göstermektedir. Parfüme olan bu düşkünlüğün nedeni kirli havayı temizlediğine inanılmasıdır; “Parfüm rahatlatır. Parfüm kullanımı vücudu güçlendirir; “beyni harikulâde bir biçimde yeniler”. Bozulmuş ve tehlikeli havayı düzeltir” (Vigarello 1996: 123) inancıyla her şey parfümlenmiştir. Kendine koku kalkanı oluşturmak, ağır kokular sürünmek, seçilen kokuları koklamak uzunca bir süre hastalıklara karşı korunmanın en iyi yöntemi sayılmıştır (Corbin 2007: 88).

17.yy.da, hastalıklara neden olan bozuk ve pis kokulu miyasmanın, parfüm üreticilerine ve kokularla ilgilenen kişilere bulaşmadığı inancı koku kullanımını artırmıştır. “Özellikle, büyük bir cam gözlükle birlikte içi çeşitli koku maddeleriyle doldurulmuş olan gaga şeklindeki bir maskeyi ağız ve burnunun önünde taşıyan “gagalı hekimler” iyi tanınmaktaydı” (Tez 2015: 246).

Resim 2.9. Gagalı hekim resmi

Kaynak: (<https://www.webtekno.com/veba-tedavisinde-doktorlar-neden-gagali-maskeler-takiyorlardi-h87972.html>) (01.07.2021).

2.5.4. Kokunun Devrimi: 18. Yüzyıl Devrim Yıllarında Koku Kullanımı

18. yüzyıl bir kokusal devrim çağı olmuştur. Zeki Tez'e göre güzel kokuların son "altın çağı", XV. Louis (yön.1715-1774) Fransa'sında yaşanmıştır. XV. Louis, krallık binalarındaki her şeyin, giysi ve mobilyaya varıncaya dek her gün farklı bir parfümle spreyleneğini buyurmuş ve sarayı, "parfümlü saray" diye ünlenmiştir (Tez 2015: 250). XV. Louis'nin "la cour parfumée" (parfümlü saray) olarak adlandırılan sarayında 8 tane saray parfümcüsü bulunmuş ve sarayı her gün farklı bir parfümle kokulandırmışlardır.

1700'lü yıllarda Paris, lağım sistemi veya atık yönetimi gibi kavramların uzak olması, çöp, dışkı, idrar ve hayvan ölümlerinin sokaklara atılması, varlıklı ailelerin evlerinin duvarında kullandıkları ciladan yayılan keskin soğan kokusu gibi nedenlerle kelimenin tam anlamıyla leş gibi kokmaktadır (Ozan 2018a: 61).

XV. Louis'in karısı Kraliçe Marie- Antoinette çiçeksi kokulara olan düşkünlüğüyle, kokulu eldivenler zamanla önemini yitirmiş; tekstil malzemesinin

kokulandırılması ve direkt tene uygulanan kokular önem kazanmıştır. Koku konusunda başa baş rekabet sürdüren Montpellier ve Grasse kentleri arasında, eldiven kokulandırma tekniklerine sapanıp kalan Montpellier yarışı kaybetmiş; Grasse bu tarihten itibaren parfüm dünyasının egemenliğini ele geçirmiştir. Parfümün uygulanacağı alan genişleyince, böylece parfümörlerin sayısı da artmaya başlamıştır (Ozan 2018a: 54-57). “Kurumsal doğrulanışını gördüğümüz ve son derece tuhaf bir karmaşıklıkta görünen hayvansal kokuların açıkça düşüşe geçmesine “esansların”, “esanslı yağların” ve ilkbahar çiçeklerinden yapılan “kokulu suların” büyük bir rağbet görmesi eşlik eder” (Corbin 2007: 102). O zamana kadar tercih edilen hayvansal kokular olan misk, civet ve amber, yerini çiçeklere bırakmıştır. Ağır kokulardan uzaklaşmış, çiçeksi hafif kokular tercih edilmiştir. Çiçeklerin parfüm dünyasında daha etkin olmasıyla yeni teknikler de geliştirilmiştir. Ağır kokulu parfüm kullananların temizliğinden şüphe edilmiş, misk kokusu tepki çekmiştir. Böylece 1750’li yıllardan sonra ağır kokular yerine hafif ve doğal kokular moda olmuştur (Corbin. 2007: 92-96). Ozan’a göre bütün bu gelişmeler sayesinde elde edilen malzemeye oluşturulan yeni parfüm yapısı, çok yakın zamana kadar “Fransız Parfümleri” diye bilinen kategorik yapının imzası haline geliyor (Ozan 2018a: 60).

Diğer ülkelerde parfüm kullanımı çok yaygın bir hal almışken 1770 yılında İngiltere’de parfüm kullanımıyla ilgili parlamentoya sunulan, ancak kabul edilmeyen yasa teklifini Vedat Ozan şu şekilde vermiştir;

Her türlü yaş, mevki, meslek veya dereceden, evli, dul veya bakire herhangi bir kadın, bu yasanın çıktığı tarihten itibaren eğer parfüm, boya, kozmetik sular, takma diş, peruka, demir korseler, veya yüksek ökçeli ayakkabılar giyerek majestelerinin tebaasından herhangi bir erkeği baştan çıkarmaya veya onu bu yolla evliliğe götürmeye yeltenirse, bu davranışı yürürlükteki büyücülükle mücadele yasası ve bu yasanın öngördüğü cezalar dairesinde değerlendirilecek, bu yolla sağlanmış bir evlilik akdi de geçersiz sayılacaktır (Ozan 2018b: 92).

2.5.5. İlk Parfümeriler

Zayıflayan lonca sistemi 1791 yılında unutulmaya yüz tutunca, Paris’in zengin caddelerinde parfümeriler açılmıştır. Napoléon’un 1804 yılında imparator olmasıyla birlikte Fransız parfümcüleri ayrıcalıklı bir konuma ulaşmışlardır. Eldivenciler ve Parfümcüler Loncası ikiye ayrıştırılmış ve parfümcüler kendi bağımsız loncalarını kurmuşlardır. Avrupa’da kokulu sular, kolonyalar ve parfümler güzel kokmanın yanı

sıra uzun yıllar tedavi amacıyla da içilerek kullanılmıştır. Ancak 1810 yılında Napoléon, toplum sağlığı açısından, tedavi amacıyla içilen kokulu suların içindeki maddelerin listelenmesini emredince, parfümcüler formüllerini ve sırlarını açıklamak istememiş, böylece eczacılar ve parfümcüler kesin bir şekilde ayrılmıştır. Parfüm de böylece bugünkü anlamda gerçek bir sektör olarak ortaya çıkmıştır (Ozan 2018a: 409-411).

Aybala Yentürk'ün ilk parfümeriler hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir: Paris'te ilk parfümeri evi 1774 yılında L.T.Piver tarafından kurulmuştur. Onu 1775 yılında açtığı parfümeri eviyle Houbigant takip etmiştir. Houbigant neredeyse Rusya'ya kadar tüm Avrupa saraylarının ve soylularının parfüm ihtiyacını karşılayacak büyüklüğe ulaşmış; müşterilerine özel karışımlar üretmiştir. Lubin 1798 yılında bir parfüm evi kurarak onları takip etmiştir (Yentürk 2005: 29). Parfüm şişeleri de ancak bu tarihlerden sonra bir sanat nesnesi olarak değerlendirilmiştir. Lubin ve Houbigant gibi ünlü parfüm üreticileri, günün modasına uygun mücevher ve porselen yapan zanaatkarlarla yakın ilişkiler geliştirmişler ve böylece değerli sıvılarını bu işe yarar kaplara koymuşlardır; bu yüzden de parfüm o çağda, sadece soyluların ve çok zenginlerin para dayandırabildikleri bir lüks olarak kalmıştır (Kafaoğlu 1993: 20-22).

2.5.6. Fransız İhtilali'nde Parfümeri Dünyası

Fransız ihtilali ile parfümcüleri şanssız bir dönem karşılamıştır. Parfüm ihtilalcilere karşı olmak anlamına gelmiş; göğüs danteline ya da mendile zambak esansı ya da Eau de la Reine sürmek sürgüne gönderilmek ya da giyotine meydan okumak anlamına gelmiştir (Yentürk 2005: 29). “Fransız Devrimi'nin şakası yoktu ve parfüm, politik inancın tehlikeli bir göstergesi olmuştu. Dehşetin egemenliğinde, “bir ‘sans culotte’ (baldırı çıplak) parfüm sürmez” kuralı, bir buyruk halinde geçerliydi” (Emiroğlu 2013: 280). Bu dönemden 20.yüzyıl başına kadarki süreçte koku beğenileri çiçeksi ve hafif kokular yönünde bir gelişme göstermiştir. İhtilal sonrasında 19. yüzyıl boyunca değişik dönemlerde tekrar gündeme gelse de misk ve amber gibi ağır kokular bir daha geri dönülmemek üzere terk edilmiştir (Yentürk 2005: 29). Burjuvazi özellikle genç kızların parfüm kullanmasını hoş karşılamamıştır. Hoş kokular mendillerde ve aksesuarlarda kullanılmalıydı. Ancak gül suyuna ve Eau de Cologne'nun kullanılmasına izin veriliyordu. Uzunca bir süre Eau de Cologne'nun

tedavi edici özelliğinden yararlanılmıştır. Eau de Cologne tuvalet amacıyla kullanılmaya başlayınca bir devrim yüzyılı olan 18.yüzyılda başlı başına bir çıkır açmıştır. Eau de Cologne gibi hafif ve ferahlatıcı kokular sadeliğin ve saflığın simgesi haline gelmiş ve burjuvazinin gözdesi olmuştur. 19. yüzyıla kadarki süreçte ara ara ağır ve egzotik kokulara dönüş olsa da bu dönüşler kalıcı olmayacak; koku beğenisi bir daha geri dönülmemek üzere hafif ve yumuşak kokulardan yana gelişecektir (Yentürk 2005: 30). 18.yüzyılın ortalarından başlayarak İngilizler, Fransa ve İsviçre’de yapılan çok pahalı altın ve değerli taşlarla süslü koku şişelerini taklit ederek, orta sınıf için minelenmiş bakırdan yapılan şişelerin üretimine başlamışlar ve böylece parfüm sadece sarayların lüksü olmaktan çıkabilmiştir (Kafaoğlu 1993: 24).

2.5.6.1. Ölüme götüren koku aşkı: Devrim ve ölümün kokusu

Fransa’nın o dönemki yöneticisi Louis Auguste (XVI. Louis)’in karısı, Avusturyalı Josephe Jeanne Marie Antoinette von Habsburg-Lorraine (bilinen adıyla Marie-Antoinette), güzel kokular kullanarak dönemin kötü kokulardan kurtulmaya çalışmıştır. Kraliçe güzel kokulara ilgi duymuş, ihtilalcilerden kaçarken dahi bu kokuları sürünmüştür. Bu kokular Marie-Antoinette’nin ölüme giden yolculuğunda, yakalanmasına neden olmuştur. Marie-Antoinette, Fransa prensi Louis Auguste ile on beş yaşında vekaleten evlendirildiğinde kıyafete, moda ve güzel kokulara olan düşkünlüğünün de etkisiyle sarayda ve halk arasında sevilmeyen bir kraliçe olarak kötülenmiş, 1789 yılında açlıktan ve sefaletten bıkip ayaklanan halk için hedef olmuştur. Halk isyanının başında Kral ve Kraliçeyi göz hapsine almış, ancak kral ve kraliçe 20 Haziran 1791’de isyanı bastırmak için kaçtıklarında, kraliçenin güzel kokusu sayesinde Varennes’de onları yakalamıştır. Kılık kıyafet değiştirmiş olmalarına rağmen uğruna hazineyi boşalttığı parfümlerden vazgeçemeyen ve tüm kişisel bakım malzemelerinin yer aldığı *nécessaire* isimli küçük sandığı da yanına alan kraliçe Marie-Antoinette’in teninden yükselen parfümün kokusu ve çiftin kaçmak için seçtiği görkemli at arabası, Varennes kasabasında isyancıların dikkatini çekmiştir. “Biz leşler gibi kokarken nispet yaparcasına böyle nefis kokular yayarak seyahat eden bu kadın da kim ki?” diye meraklanıp kurcalayınca kral ve kraliçeyi yakalamışlardır (Ozan 2018a: 48). Kral ve kraliçe böylece yakalanmış; güzel kokulu parfümü nedeniyle yakalanan kraliçe 16 Ekim 1793 günü giyotinle öldürülmüştür.

2.5.7. Değişimin İşaretleri

18. yyın ikinci yarısını geçtikten sonra banyoya girme âdetiyle, yavaş yavaş temizlenme başlamıştır (Vigarello 1996: 123). 1760lı yıllardan sonra yoğun parfüm sıkmanın ancak bir aldatma olduğu düşüncesi yayılmıştır.

Daha önce, parfüm, vücudun kokularını, asal maddelerini değiştirerek iyileştirebiliyordu. Pis kokunun özüne “saldırdığı” için onunla doğrudan savaşıyordu. Bir anlamda, yıkama görevini üstleniyordu. Sadece parfüm sürme, temizleme, arınma yerine geçiyordu. (..) Şimdi ise, sağlıksız ortamlarda ve pis vücut kokularıyla olan davada her türlü saygınlığını kesinlikle yitirmektedir. (...) Havanın üzerinde etki yapmaz. Bunlardan da önemlisi, pis kokunun kaynağına inemez: Yaptığı, yalnızca kötü bir kokunun yerine hoş bir kokuyu koymaktır; sadece burnu aldatır (...) (Vigarello 1996: 190).

18. yüzyılın ortasından itibaren oluşmaya başlayan kötü kokuları giderme stratejilerinin giderek önem kazanması, kötü kokulardan kurtulma arayışlarının genişlemesini sağlamıştır (Corbin 2007: 117). Alain Corbin, 1781’de başkentte bir yandan atık depolarının sayısı artırılırken diğer yandan Saint-Germain ve Enfant Jesus (Saint-Marceau) gibi kenar mahallelerde bulunan lağım kuyuları kapatıldığını ifade ederken (Corbin 2007: 127), Georges Vigarello değişimin işaretlerini, 1790’da Paris’te 150 tane hamam varken; on yıl sonra 1800 yılında bu rakamın iki katına çıkmasıyla belirtmiştir (Vigarello 1996: 215).

18. yüzyılın sonunda temizlik kaygılarının yükselmesiyle birlikte altyapı çalışmaları hız kazanmıştır. Alain Corbin bu bağlamda yapılan çalışmaları özetle şöyle sıralamıştır: Bataklıklar kurutulmuş, kaldırımlar döşenmiş, tuvaletlere taş döşenmiş, alçı sıva kullanılmaya başlanmış, su birikintilerinin boşaltılması önemsenmiş, akaçlama yöntemi kullanılmıştır. Atık maddelerin su kaynaklarına boşaltılması yasaklanmıştır. Havalandırma yöntemi kullanılmaya başlanmıştır. İdeal kent projeleri tasarlanarak kötü kokulardan kurtulmanın yolları aranmıştır. Kalabalığı dağıtmak ve mevcudiyeti azaltmak için tek kişilik yataklar ve tek mezarlar tasarlanmıştır. Kireç önemli bir temizlik maddesi olmuştur. Evler hastaneler ve hapishaneler havalandırma yöntemi ile kötü kokulardan arındırılması düşünülmüştür (Corbin 2007: 121-146).

2.5.8. 19.Yüzyıl'da Kolera Salgını

Yıllar geçip, tarihler 1832 yılını gösterdiğinde yeni bir salgının pençesine düşen Avrupa'da parfüm yeniden başvurulmuş ilk çare olmuştur. Avrupa nüfusunun üçte birinden fazlasının ölümüne neden olan kara veba salgınındaki (Bicik 2013: 88) günlere dönmekten korkulmuş, parfüm hastalığın şifası olarak değerlendirilmiştir. George Vigarello dönemi ve yaşananları özetle şöyle anlatmıştır: 1832 yılı Mart ayında Paris'te Mazarin Sokağı'nda kolera ilk kurbanlarını almaya başlayınca 18. yydaki endişeler yeniden baş gösterir. Paris'te alt yapının olmaması nedeniyle fosseptikler hâlâ sokaklara boşaltılmakta, gösterişli yapılar yapmaktansa, görünmeyen yer altı çalışmaları yapmak ve maliyeti çok daha fazla olan boruların döşenmesi işlemleri yöneticileri düşündürmektedir (Vigarello 1996: 238-242).

Kolera, veba, vb. hastalıkların nedeninin mikroplar veya bakteriler olduğunu bilmeyen halk bu salgınların nedenini 'kötü kokulu miyazma' olarak düşünmüştür. Miyazma; kendi başına hayatını sürdürebilen ve bütün toplumu etkisi altına alabilen olumsuz güç anlamına gelir (Ozan 2019: 20). Miyazmanın Antik Yunanca kelime anlamı kirli havadır. Tüm hastalıkların nedeni, çürüyen ve kötü kokan varlıkların buharı olduğuna inanılmıştır. İnsanlar havada gezinen ve herkese bulaşabilecek etkide olan bu güçten korkmuşlar ve su vasıtasıyla bu kötü gücün-yani hastalığın-gözeneklerden sızarak kendilerine bulaşacağını düşünmüşlerdir. Bu düşünce neticesinde banyodan ve sudan uzaklaşan insanlar daha fazla hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hükümet başlangıçta bu kötü gidişata dur demek için reform yapmayı düşünmüş fakat lağım toplayıcılığı bir istihdam alanı olduğu için ve bu işte çalışan insanların tepkisini almamak için 'temizlik bir lükstür, istihdamsa bir ihtiyaç' düşüncesiyle vazgeçmiştir (Ozan 2019: 20-22).

Londra'da da durum farklı değildir. Sokaklardaki dışkı ve idrar suları, halkın içme suyu ihtiyacını karşıladığı Thames Nehri'ne akmakta ve bunun sonucu kolera hastalığı baş göstermektedir. 1858 yılında şehrin kokusu dayanılmaz hale gelince, bu gidişatı durduramayan hükümet yetkilileri tarafından, parlamentonun şehrin dışına taşınması dahi konuşulmuştur (Ozan 2015: 22-25). Temizlikten uzak olan Londra halkı yanlarında kokulu muskalar bulundurmışlar, böylece bu güzel kokunun kendilerini pis kokulardan arındırıp hastalıklardan koruyacağına inanmışlardır. Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi sudan kaçınılmış, parfümlerle kötü kokular

maskelenmek istenmiş, yıkanmayan saçları temizlemek için kokulu pudralar serpip taramak önerilmiş, pudralanmış perukalar kullanılmıştır (Yentürk 2005: 28). Yüzü ve elleri yıkamak yeterli görülmüştür. Ağır kokuların, maskeleme görevinin yanında, bir diğer kullanmanın nedeni ise salgın hastalıklardan koruduğuna olan inançtır. Hurton bu yanlış inancı şöyle açıklamaktadır.

Ağır, yoğun parfümlerin yaygınlaşmasının ikinci nedeni bir yanlış anlamaydı: doktorlar antik çağdan beri –tam olarak gerekçelendirmeden- bazı yağların mikrop kırıcı etkileri bulunduğunu öne sürmüşlerdi. İnsan ne denli ağır koku sürünürse, vebaya, tifoya ve koleraya karşı o denli korumalı olduğuna inanıyordu (1995: 35).

Aybala Yentürk bu dönemi anlatırken; salgın hastalıklara karşı evlerde ya da hastanelerde buhurdanlar yakıldığını, salgın zamanı ağzı korumak için asilbent, günlük, sakız ve gülden yapılmış pastiller kullanıldığını belirtmiştir. Parfümlerin, solunan havanın bozulmasını düzelttiğine ve hastalığın bulaşıcılığını engellediğine inanılmış, kötü kokan Paris sokaklarında elde kokulu çiçek buketleri ve amber toplarıyla gezilmiştir. Parfüm kullanımı lüks ya da moda olmaktan öte bir gereklilik sayılmıştır (Yentürk 2005: 29). İnsanlar bedenlerinde oluşan kötü kokuları bastırabilmek için bu ağır kokularla birlikte katı ve sıvı sabunların üretimini arttırmışlardır. Çamaşırlar pis kokuları ve pireleri uzaklaştırmak için daha sık yıkanmış ve parfümlenmişlerdir (Hurton 1995: 36).

19. yüzyıl sonlarında hastalıklara sokaklardaki kötü kokulu atıkların neden olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine geliştirilen kanalizasyon sistemleriyle sokaklar pisliklerden arınmıştır. Atıklar gitse de koku etkisini göstermeye devam etmiş üzerine sanayi inkılabının getirdiği kokular da eklenmiştir. Vücut kirinin hastalıklara neden olduğu bilimsel çalışmalarla kanıtlanınca; kaldırılan küvetler evlere geri dönmüş, insanlar suyla barışmıştır. Gelir durumu iyi olan insanların evlerinde banyonun yer almaya başlaması 1800’lü yılların sonunda gerçekleşmiştir. İşçi sınıfının ve yoksul halkın evlerinde banyonun yer alması ancak 1900’lü yıllarda gerçekleşmiştir. Ev içinde tuvaletlerin bulundurulması 20.yy.ın başına kadar lüks konumunda kalmış ve çok nadiren bulunmuştur. Fakirlerin oturduğu semtlerde ortak tuvalet kullanılmıştır (Ozan 2019: 26).

2.5.9. Sentetik Kokuların İmali

19. yüzyılda doğal kokuların yerini sentetik kokular almaya başlamıştır. 1830’lu yıllardan sonra kimyagerler, bitkilerden elde edilen uçucu yağları izole ederek koku moleküllerinin sentetik olarak üretilmesini sağlamışlardır (Tez 2015: 265). Bu gelişme, koku moleküllerinin sentetik olarak üretilmelerinin önünü açmıştır (Demir 2017: 98). Doğal maddeler içindeki koku bileşenlerinin özütlenmesi ve parfümeride kullanılması işleminin mali zorluğu, sentetik kokuların üretilmesiyle aşılmıştır. Fiyatları daha düşük olan bu sentetik kokular arasında vanilin, kumarin, heliotropin ve nitrobenzen gibi önemli kokular vardır (Tez 2015: 265). Güzel kokular petrol ve kömür türevi maddelerden elde edilmeye başlamıştır (Altıntaş 2009: 73). Sentetik kokuların imali, parfümeri dünyasında yeni keşifler yapmak isteyen burunlar için yüzlerce çeşidin doğmasını, onlarca yeni parfüm üretilmesini sağlamıştır. “Artık parfüm taşradaki, rüzgarda salınan yasemin tarlalarından çok, kimyagerlerin cadı mutfağıyla ilgiliydi” (Hurton 1995: 116). Yaşanan bu ürün çeşitliliği, müşterilere de yansımış; ucuza mal edilen sentetik kokular, parfümlerin de ucuzlamasını sağlayarak, doğal içerikli pahalı parfüme ulaşamayan kişilerin alım gücünü kolaylaştırmıştır. Hurton, kokuların sentetik olarak imal edilebilmesiyle; parfümün lüks madde olmaktan çıkıp kitlesel ürün olmaya götüren yolun açıldığını vurgulamıştır (Hurton 1995: 47). “Organik kimyadaki saflaştırma ve molekül yapısı belirleme yöntemlerindeki ilerlemeler, doğal parfümlerin gizlerinin çoğunu açığa kavuşturmuş, bunun ardından pek çok doğal güzel koku, sentez yoluyla daha ucuza elde edilebilmiştir” (Tez 2015: 264). Sentetik koku üretimi ve aldehytlerin keşfiyle birlikte, doğada var olmayan yeni kokular üretilmiş ve böylece parfümerinin altın çağı başlamıştır (Yentürk 2005: 31). Üretilen bu sentetik kokular, gerek kullanım kolaylığı, gerekse ekonomik olmaları nedeniyle doğal olan kokuların yerini almışlardır.

Parfüm dünyasına sunulan ilk sentetik koku molekülü *coumarin*dir. İçerisinde, ilk sentetik koku molekülü olan coumarini barındıran parfüm *Fougère Royale*’dir. Sentetik kokular olan kumarin ve vanilini içerisinde barındıran *Jicky*’ ile birlikte modern parfümler dünyasının kapıları açılmıştır (Ozan 2018b: 49-50).

1908 yılında Jukof ve Şestakov tarafından, sentetik koku maddeleri içinde en çok kullanılan aldehytler yağ asitlerinin indirgenmesiyle elde edilmiştir. Limonu anımsatan ferah kokusu olan bu aldehytler, alkolden bir miktar hidrojenin çekilmesiyle

elde edilen kimyasal bileşiklerdir (Hurton 1995:117). L.T.Piver'in *Floramye* ve *Rêve d'Or* parfümleri ile, *Chanel No.5* ve *Mitsouko* gibi kokular aldehytler sayesinde yaratılmıştır (Yentürk 2005: 31-32).

Zengin koku çeşidi ve yüksek kalite malzemeleriyle en moda ve en pahalı parfümeri haline gelen ve modern parfümcülüğü başlatan Jicky'nin parfümörü; Guerlain 1853 yılında Napoléon'un karısı Fransa İmparatoriçesi Eugénie'den özel bir sipariş almış, *Eau de Cologne Impériale* adını verdiği parfümü saraya sunmuştur. İçinde narenciyeler, biraz lavanta, sedirağacı ve tonka fasulyesi olan bu kaliteli, ancak çabuk uçan notalar içeren bu kolonya, kendi kulvarında mevcut en nitelikli kolonya olmuştur. Çok az değişikliklerle, günümüzde bile satışta olan Eau de Cologne Impériale hem taze, hem feminen kokusuyla imparatoriçenin beğenisini kazanmış ve Guerlain'e "Majestelerinin Resmî Parfümcüsü" unvanını kazandırmıştır (Ozan 2018b: 45-46).

1867 yılında düzenlenen Paris Uluslararası Sergisi'nde ilk kez parfümeri ayrı bir başlık olarak sergilenmiştir (Yentürk 2005: 33). Bu yüzyılda diğer sosyal ve ekonomik olaylar da parfümerinin gelişmesini sağlamıştır. Sınırlı da olsa yasal haklarını kazanmaya başlayan 'yeni kadın' tipi ve orta sınıfın gelişmesi, bu kesimin parfümeriye olan talebini artırmış, şişe üretiminin endüstrileşmesiyle parfüm daha düşük fiyata geniş kitlelere ulaşmıştır (Yentürk 2005: 33-34). Böylece parfüm, toplumun her tabakasından insanın günlük yaşamının bir parçasına dönüşmüştür.

19. yüzyılda parfümeri ayrı bir sanayi kolu haline gelmiştir. Yüzyıl sonlarında ilk kez bir parfümle aynı koku ve markaya sahip, pudra, tuvalet sabunu gibi diğer kozmetik ürünlerin yer aldığı *ürün hatları* satışa sunulmaya başlanmıştır (Yentürk 2005: 34). 20.yıya gelindiğinde, artık parfüm kokusunun yanı sıra şişesi, ambalajı ve reklamı ile bir bütün olarak değerlendirilen bir ürün haline gelmiştir (Topal 2007: 14).

2.5.10. Modaevleri ve Parfümün Buluşması

1920'li yıllarda parfümeri dünyası modayla buluşarak yeni bir ivme kazanmıştır. Parfümün, modanın bir parçası haline gelmesiyle, modacılar kendi isimleriyle ya da değişik isimlerle parfümler üretmişlerdir.

1921 yılında zenginlerin terzisi Coco Chanel (Emiroğlu 2013: 281), Ernest Beaux'dan kendisi için, günün her saatinde kullanılabilecek bir koku tasarlamasını istemiş; bunun üzerine çalışmalar yapan Ernest Beaux, Coco'nun Paris'teki atölyesine, 1'den 5'e ve 20'den 24'e dek numaralanmış iki seriden oluşan beşerli küçük şişeler göndermiştir. Coco Chanel bu kokular içerisinde; yasemin, sandal ağacı ve vetiverden oluşan 5 numaralı kokuyu beğenmiş ve kokunun adı da *Chanel No.5* olarak piyasaya sürülmüştür. Dönemin aksine, içerisinde cömertçe kullanılan aldehytlerle Chanel No.5 döneme damgasını vurmuştur. Bu parfüm aynı zamanda bir modacının kendi adıyla çıkarttığı ilk parfüm olma özelliğini de taşımaktadır (Hurton 1995: 61-67). Bir modacının kurduğu ilk parfüm markası 1911 yılında çıkartılan *Parfums de Rosine* adlı parfümdür. Ancak, parfümün yaratıcısı modacı Paul Poiret bu parfümü kendi ismiyle değil, kızının ismiyle tanıttığı için, bir modacının kendi markasıyla sattığı ilk parfüm unvanını Chanel No.5 ile Chanel markası almıştır (Ozan 2018b: 122-123). “Modacıların parfümeriye girişinde öncü, dönemin ağır kokularına zıt, ambalajı ve imajıyla farklılık yaratan *Chanel*’ in “no:5” adlı parfümü olmuştur. *No:5* adlı parfüm tüm dünyada çalışan modern kadını temsil etmesi nedeniyle önemlidir”(Topal 2007: 15). Chanel No:5 daha sonraki yıllarda Amerikalı ünlü aktris Marilyn Monroe ile özdeşleştirilmiştir. Bu dönemde Elsa Schiaparelli'nin *Shocking*'i, Marcel Rochas'ın *Femme*'si, Lalique'ün *L'air du Temps*'i, Christian Dior'un *Miss Dior*'u ve ilk erkek parfümü *Snuff* çıkartılan diğer önemli parfümlerdendir (Hurton 1995: 72-74).

Resim 2.10. Chanel No. 5

Kaynak: (<https://www.parfummeraki.com/2014/01/chanel-no5-1921/>).

Asuman Kafaoğlu modaevlerinin parfümeriyle buluşmasıyla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

İlk kez bir stilist bu sahaya giriyordu, ama diğer modaevleri de parfüm pazarının önemini vakit kaybetmeden anladılar, böylece lüks giysilerine hiçbir zaman parası yetmeyecek geniş halk çevresine erişme şansı doğuyordu. Bunu izleyen senelerde hemen tüm modaevleri parfüm piyasasında yerini aldı. Artık düz şişelerde alınıp kişisel şişelere nakledilen parfümlerin yerine, şişesiyle bütünleşmiş kokular geçmişti. Alıcı da, böylece, kokusuyla kendi zevkine ve karakterine uygun şişe seçiyordu (1993: 34).

1930’lu yıllarda tüm dünyada ve özellikle Amerika’da yaşanan ekonomik kriz parfümeriyi de etkisi altına almış Lubin, Guerlain gibi güçlü isimlerin dışındaki parfüm üreticilerinin iflas etmesine neden olmuştur. Bu güçlü isimlerse yönünü değiştirmiş; doğu esintilerini bırakıp, esin kaynaklarını Amerika’dan karşılamaya başlamışlardır. Parfümeride sadelik ve pratiklik ön plana çıkmıştır (Yentürk 2005: 37).

1930’lu yıllardan sonra moda ve parfüm ilişkisi daha da yaygınlaşmıştır. Modacılar ya büyük parfüm üreticileriyle birlikte çalışmış ya da kokularını laboratuvarlarda yaptırmışlardır “Her halükârda, parfümden anlayan insanlara gereksinim duyuyorlardı. Çünkü kendilerinin sadece ünlü isimleri vardı. İyi paralar karşılığında, isimlerinin lisans hakkını vermeye kolaylıkla ikna oldular” (Hurton 1995: 69). 1925’ten önce, Fransız parfümleri yalnızca Paris’in büyük salonlarında satılmıştır. 1930’lardan itibaren Fransız kokularının dağıtımı Birleşik Devletlere kadar yayılmıştır. “O zamandan itibaren Amerikalı moda tasarımcıları, günümüzün konfeksiyon üreticileri gibi, kendilerine has latif parfümler üretmeye başladılar” (Booth 2001: 5).

Yentürk’ten edinilen bilgilere göre: 1940’ların ilk yarısı II. Dünya Savaşı’nın getirdiği yıkımlara sahne olurken, parfüm üretim ve tüketimini olumsuz etkilemiştir. Fransız parfümlerinin çoğunun üretimi Amerika’ya taşınmıştır. Bundan sonra klasik cam kapakların yerini metal ya da plastik vidalı kapaklar almaya başlamıştır. Savaş sonrası küçük ambalajlı parfümler popüler olmuştur. Bu yıllarda parfümeri sektörüne Nina Ricci; *L’air du temps* adlı parfümüyle, Christian Dior; *Miss Dior* adlı parfümleriyle katılmıştır. 1950’lerden itibaren parfüm üreticilerinin bir kısmı hâlâ kendi adları ile üretime devam ederken, önemli bir kısmı büyük holdinglerin eline geçmeye başlamıştır. Bundan sonra özel şişe tasarımları çok sınırlı sayıda üretilmiş; ürünlerde endüstriyel ve tek tip görüntüler tercih edilir hale gelmiştir (Yentürk 2005: 37-38).

1950’li yıllarda modacıların büyük çoğunluğu parfümeri dünyasına adım atmıştır. Bu yıllarda çok sayıda erkek parfümü de satışa çıkartılmıştır. Edmond Roudnitska 1966 yılında Dior firması için tasarladığı erkek parfümü, *Eau Sauvage* sadeliği ve keskinliği ile döneme damgasını vurmuştur. Dünya çağında sayısız taklidi üretilen bu parfüm feminen, maskülen ve androjen olmak üzere sayısız “Eau”nun yaratılmasını tetiklemiştir. 60’lı ve 70’li yıllarda uçucu olması, hafiflik, dinamizm izlenimi verdiği için *eau de toilette* (tuvalet suyu) kullanımı artmıştır (Yentürk 2005: 38).

Amerika parfüm pazarına sunduğu üç parfümle, parfüm dünyasındaki çeşitlenme ve çoğalmayı başlatmıştır. Revlon’un *Charlie*’si, Estée Lauder’in *Youth Dew*’u ve Fred Hayman’ın *Giorgio Beverly Hills*’i. Bunları İngiltere’de *Havoc* adlı parfüm, Japonya’da *Inoui*, müvecher markası olan Van Cleef & Arpels’in *First* adlı parfümü takip etmiştir. Ardından *Eau Sauvage*, *Anais Anais*, *Giorgio Beverly Hills*, *Poison* gibi parfümler bu listeye eklenmiştir (Ozan 2018b: 460-461).

II. Dünya Savaşı’ndan sonra dev Alman Kimya Endüstrisiyle Amerikan savaş makinelerinin kimyasal çarkları elbirliği yaparak parfüm dünyasına girmiş; maliyeti düşürmüşlerdir. Sentetik malzemelerinin kullanımıyla, parfüm dünyasında hammaddeye erişim sorunu halledilmiştir. Amerikalı kadınlar kendilerinin ulaşabileceği fiyatta olan ve kuvvetli kokan parfümlere büyük bir ilgi göstermişlerdir. Bu parfümlerin kolayca alınabilir bir fiyatta olması Amerika topraklarında Amerikan parfümlerinin Fransız parfümlerinden daha çok satılmasını sağlamıştır. 1973 yılında çıkartılan *Charlie* adlı parfüm Fransız parfümlerinin Amerika toprakları üzerindeki satış rakamlarını geçen ilk Amerikan parfümü olmuştur. Bu koku aynı zamanda, çıktığı yıl dünyanın en fazla satan parfümü de olmuş; diğer parfümler gibi yeni yıl veya noel zamanı piyasaya çıkma geleneğini bozmuş; şubat ayında piyasaya sürülmüştür (Ozan 2018b: 464-468).

Avrupa’da sentetik ürünlerin üretimiyle beraber, parfüm üretimi ve kullanımı artmıştır. Parfümün kolay ulaşılabilir bir yere indirgenmesiyle daha da çeşitlenen parfümeri dünyası, zengin ürün yelpazesıyla müşterilerini memnun etmeyi hedeflemiş, Avrupa’da büyük bir pazar oluşturmuştur.

2.6. Günümüzde İlkel Kabilelerde Koku Kullanımı

Kokular duman yoluyla yayılıp, insanoğlunun beğenisini kazandığı günden itibaren birçok alanda tercih edilir bir konuma gelmiştir. Kabile hayatındaysa, kokular daha derin anlamlar ifade etmektedir. Kabile dillerinde dahi geniş yer edinen kokular, kabilelerin hayatlarını anlamlandırmada önemli bir araç olmuş; bu bağlamda kokuya kutsal değerler atfedilmiş; günlük ritüellerde kokulara başvurulmuştur.

Doğulu kabilelerde kokunun hayatla olan bağı ile ilgili Vedat Ozan geniş bilgilere yer vermiştir. Bu bilgilere göre; Andaman Adaları'nda 26 bin yıldır yaşayan Andaman Adalarının yerlileri, takvimlerini kokusal döngü üzerine inşa etmişlerdir. Yıl kavranmalarını bu kokusal döngünün tamamlanması, takvimlerini de döngü içindeki kokular oluşturmaktadır. Onlar için ayların, mevsimlerin isimleri o an açan çiçeğin adını almıştır. Ada sakinleri için kokular yaşamsal enerji anlamını taşımakta ve kokunun kendisi güç kavramını simgelemektedir. Mevsimler dönüp de havaya karışan koku kaynağı olan bitki ve çiçekler değiştikçe bir yıllık döngü içinde gerekli olan tüm güçlerin tamamlandığına inanılmaktadır. Kokular ada sakinleri için hayatına da etki etmektedir. Ada kabilelerinden Ongeeli bir genç kız ilk adet gördüğünde, o anda açmakta olan en kokulu çiçeğin ismi kızı verilmiştir. İlk âdet döneminin, tıpkı çiçeğin açılması gibi kızın açılma, yani üretkenliğe geçiş zamanı olduğuna inanılmaktadır. Genç kız ilk doğumunu yapana kadar -yani onların inancıyla; ilk meyvesini verene kadar- bu isimle anılmakta, ilk doğumundan sonra eski adına dönmektedir (Ozan 2018a: 194-196). Hayatlarını koku üzerine kurmuş olan Ongeelere göre, ölmüşlerin ruhlarının kokuları olmadığı için yaşayanların peşine düşüp, onların yaşam kokularını almaktadır. Bu nedenle de Ongeeler'de kokulanarak ruhları çağırarak yerine; kokusuzlaşarak bu ruhlardan kurtulmak için vücutlarından yayılan kokuyu bastırmaya çalışmışlardır. Bunun için de bol ateş yakmışlar, vücutlarını killi boylarla sıvamışlardır (Ozan 2018a: 391). Ongee yerlileri, kendilerini işaret ederken, bizler gibi parmaklarını göğüslerine yöneltip, ben demek yerine; burunlarını işaret edip “Benim kokum” diyorlar. İki Ongee yolda karşılaşp sohbet edeceklerinde “Nasılsın?” diye sormak yerine, Türkçe karşılığıyla “Burnun nasıl?” diye soruyor. Karşıdaki “Kokuyla ağırlaştım” şeklinde cevap verirse, soruyu soran kişi arkadaşına yaklaşıp derin bir nefes alarak onun üzerinde ağırlık yapan kokunun bir kısmını alarak onu rahatlatıyor.

Cevap “Koku olarak hafifim” olursa, bu sefer soruyu soran kişi karşıdakine üfleyerek, ona kokusunu takviye ediyor (Ozan 2018a: 175-176).

Etiyopya’daki Dassanetchler için sığır kokusu çok önemlidir. Sığırın kokusu güzelliğinin yanında, sosyal statü ve doğurganlıkla da ilişkilendirilmiştir. “Erkekler ellerini bu hayvanın idrarıyla yıkayıp, vücutlarına dışkılarını sürerken, kadınlar da hayvanın sütünden yapılmış tereyağını başlarına, omuzlarına ve göğüslerine sürünerek kendilerini daha çekici hale getiriyorlar” (Ozan 2018a: 197). Dassanetchler de Ongeeler gibi zamanı kokuyla adlandırmışlardır. Onlar için bir yıl, çürüme ve yanık kokusuyla iki kuru mevsim ve topraktan fışkıran bitkilerin kokusu ile iki ıslak mevsimden oluşmaktadır. Balık kokusunu hiç sevmeyen Dassanetchler, onu koku takvimlerine sokmamışlardır (Ozan 2018a: 198-199).

Batı’da mesafe kavramının belirteci olarak görme duyusu varken, ormanda Umedalar için mesafeyi belirleyen; koku algısı olmuştur. “Gözle görünmeyene ait bilginin burunlarından geleceğini biliyorlar ve hayatları da buna göre düzenlenmiş durumda” (Ozan 2018a: 201).

Kolombiya’da yağmur ormanlarında yaşayan Desanalar yaşamı anlamlandırmak için kokuyu kullanan bir topluluktur. Desanalar kendilerini wira (koklayan insan) olarak adlandırmışlardır. Ormanda bir yöne yürürken, havayı koklayarak o an geçtikleri yerin neresi olduğunu, nereye yakın olduklarını ve daha ne kadar yolları kaldığını koklayarak buluyorlar (Ozan 2018a: 201). Desenalarda ergenliğe giren genç kızın, insanlar arasına katılışını kutlamak için Şaman, uzun bir çubuk aracılığıyla kızın üzerine tütün dumanları üfleemektedir (Tez 2015: 271).

“Yeni Gineli bir kabilede bir dostla vedalaşmak, elini onun koltukaltına sokarak ovuşturmak şeklinde yapılıyor. Bu sayede siz o dosttan ayrılıyorsunuz ama kokusunu ve anısını beraberinizde götürebiliyorsunuz”(Ozan 2019: 111).

Batı Afrika’da Mali’de yaşayan Dogonlar için, genç bir erkek ya da kadının taşıyabileceği en güzel koku soğan kokusudur (Tez 2015: 271). Tereyağında kızartıldıktan sonra soğutulan soğanlar bir parfüm gibi vücuda sürülmektedir (Ozan 2018a: 311).

Yeni Gine’nin doğusundaki Trobriand Adaları, bugünkü resmî adıyla Kiriwana Adaları’nda yaşayan yerli erkekler, dualar ve büyü sözler eşliğinde, hindistancevizi

içinde nane yaprakları kaynatarak beğendikleri kadın için bir aşk iksiri hazırlayıp, bu iksiri arzulanan kadın uyurken göğsüne ve memelerine sürmektedirler. Sürülen karışımın kokusunun, iksiri hazırlayan erkeğin başrol olduğu erotik rüyalara yol açması bekleniyor. Ada sakinlerince, uyurken iksirin etkisine giren ve rüyalandığı kadının, uyandığında iksirciyi delice arzuladığına inanılmaktadır. 1929 yılında Bronislaw K.Malinowski'nin yaptığı; *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia* yani Kuzey-Batı Malinezya'da Vahşilerin Cinsel Yaşamları adlı antropolojik araştırmada bu durumdan: “Kadın uyandığında, artık iksiri hazırlayana yönelik şehvetini kontrol edebilmekten uzak ve acizdir” şeklinde bahsetmiştir (Ozan 2018: 314-315). Hoş kokulu çiçekler ve bitki yapraklarını takı veya ziynet eşyası gibi kullanan ada kadınları kendi hazırladıkları ve hindistancevizi, odun ve kömür kokan bir macunu, yüzlerindeki yaş veya mimik çizgilerini belirginleştirmek için kullanmaktadırlar (Ozan 2018a: 318-319).

Yeni Gine'deki Nauru Adalarının yerlileri için hindistancevizi hem başlıca yiyecekleri hem de başlıca koku kaynağıdır. İnanışlarına göre hindistancevizi sütü çeşitli çiçeklerle aromalandırılıp içildiğinde, hem nefesleri hem de vücutları hoş kokularla dolmaktadır. Naurulular güzel kokmak için çiçeklerin bolca kullanıldığı buhar banyosu tekniğini uygulamaktadırlar. Bu ritüelle vücudun kötü kokulardan temizlendiğine ve uzun süre kalıcı bir parfümle bezendiğine inanılmaktadır (Ozan 2018a: 316-317).

“Meksika'daki Tzotzil halkı, kendini ve kutsal eşyalarını güzel koku ile, Hindular tapınaklarını sandal ağacı ile kokulandırır. Nijerya halkından Songhaylar ise sunak yerlerini parfümlü sularla yıkarlar” (Tez 2015: 272).

2.6.1. Osmoloji

Yukarıda verilen örneklerden; kabile hayatında kokuya verilen önem görülmektedir. Kokular kabile hayatında önemsenmiş; hayatlarına yön veren bir konuma ulaşmıştır. Bu bağlamda kokuyu tanımlamak için birçok kelime kullanılmıştır. Bu kelimeler, kokuları tanımlama ve sınıflandırma bilimi “osmoloji”yle (Tez 2015: 267) ifade edilmektedir.

Osmoloji; koku ve koku duygusuyla ilgili çalışma ve araştırmaların tümünü kapsamaktadır (Ozan 2018: 193). Batı dillerinde kokuların sınıflandırılması adına bir sözlük bulunmamaktadır. “Aslında insan burnunun binlerce kokuyu tanımlama yeteneği olmasına rağmen, sözel koku kategorileri tatlı, acı, ekşi gibi tat duygusuyla ilgili kısıtlı sayıdaki terimden ödünç alınmış kelimelerle sıkışıyor” (Ozan 2018a: 171). Bu nedenle kokular genellikle tat duyusunun kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bazı durumlarda da “toprak gibi kokuyor”, “çiçek gibi kokuyor” örneklerinde olduğu gibi, koku başka bir şeye benzetilmekte, tanımlama için tanındık olan referans gösterilmektedir. Vedat Ozan bu benzetmelerin nedenini şu şekilde açıklamıştır:

Aslında kafamızın neden alamadığının sebebi de zaten sorunun içinde yatıyor, çünkü bunları anlayabilmek için tanımlayabilmemiz lazım ve maalesef bunları tanımlayabilecek kelimelerimiz yok. Özellikle Aydınlanma çağıyla beraber koku duygusu görsel olanla bilinçli olarak değiştirilmiş, o yüzden de zaten zayıflamakta olan koku dili de tat kategorilerine sıkışıp kalmıştır (2018: 174).

Geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan kabilelerinde durum Avrupa’dan farklıdır. Koku bu kabileler için; özellikle Doğulu ve Afrikalı kabileler için hayatın vazgeçilmez bir parçası durumundadır. Kokuyu hayatlarının her alanına dâhil eden Doğu dillerinde koku adlandırmaları ve koku terimleri Batı’ya göre gelişmiştir. Aşağıdaki grafiklerde birbirinden bağımsız yaşayan kabilelerin koku adlandırmaları verilmiştir.

İlk tabloda Kamerun’lu Kapsikiler’in her biri genel kullanımda bulunan on dört ayrı koku kategorisi gösterilmiştir;

Mèdèke	Çeşitli hayvanların kokusu
Vèrevèrè	Bir tür misk (ya da misk kedisi) kokusu
Rhwazhake	İdrar kokusu
‘Urduk’duk	Süt kokusu
Shireshire	Çeşitli hayvanların dışkılarının kokusu
Ndrimin’ye	Bozuk yiyeceklerin kokusu
Ndaleke	Çürümüş et ya da ceset kokusu
Duf’duf	Akdarı birasının kokusu
Hes’hese	Kızartılmış yiyecek kokusu
Zede	Yenilebilir yiyecek kokusu
Kalawuvè	İnsan dışkısı kokusu
Kamerhweme	Bayat tahıl tanesi kokusu
Rhweredlake	Taze et kokusu
Dzafe	Herhangi bir türde gelip geçici koku

Tablo 2.2. Kamerun’lu Kapsikiler’in koku alma sınıflandırma sistemi

Kaynak: (Tez 2015: 270).

İkinci çizelgede And Dağlarında hâlâ konuşulan, kökeni İnkalara dayanan bir dil olan Keçuva sözlüğünde koklamak fiilinin her biri farklı durum tarif eden sekiz kelimesi verilmiştir:

Mutguini	Bir şeyi koklamak
Mukacuni	İyi kokuyu koklamak
Aznacuni	Kötü kokuyu koklamak
Mutqqui chachuni	Birden fazla kokuyu bir anda koklamak
Mutqquichini	Birisine bir şeyi koklatmak
Mucacumuni	Bir şeyi gizlice koklamak
Aznachicun	Kendini koklatmak
Camaycuni	Yiyecek koklamak

Tablo 2.3. Keçuva’ca koku kelimeleri

Kaynak: (Ozan 2018:175).

2.7. Dinde Kokunun Yeri: Ritüellerde Koku Kullanımı

İlk çağlarda, kokuların tanrıları memnun etmek için kullanılması, kokuların dinle olan ilişkisinin; kokuların keşfiyle başladığını göstermektedir. Tek tanrılı dinlerde de, çok tanrılı dinlerde de koku ile kutsal olan arasında ilişki kurulmuş, güzel kokularla tanrıları memnun etmek amaçlanmıştır. Tarihin ilk zamanlarından itibaren tanrılara güzel kokular sunma ibadeti, günümüzde de varlığını korumaktadır. Kokular tanrılara sunulan adaklar olarak görev yapmış, böyle hoş kokulu maddelerle tanrıların hoşnut edileceğine inanılmıştır. Uçuculuk itibariyle ruha benzetilmesi ve metafizik alana yakın görülmesi kokunun tarih boyunca farklı kültürlerdeki dinî törenlerde kullanılmasına yol açmıştır (Bilgin 2020: 19). İlk günden bugüne, geçen uzun yüzyıllarda kokular, kokuların içerisindeki ürünler, kokuları elde etme yöntemleri vb. değişmiş ve gelişmiş; kokuların tanrılara sunulması düşüncesi devamlılığını korumuştur. İlk zamanlar yakılan dallardan yayılan hoş kokuların tanrıya iletilmesi amaçlanırken, bugün; ibadetlere kokular eklenmekte, tanrının evi olarak düşünülen ibadethaneler güzel kokularla kokulandırılmaktadır.

2.7.1. Şamanizm ve Koku

Mircea Eliade, şamanın; ateşe egemen olma, sihirli uçuş gibi doğaüstü olayları gerçekleştirdiğini, kendisine özgü yöntemler kullanarak çeşitli tedaviler uyguladığını,

ruhunu bedenden ayırarak göğe yükselme ya da yeraltına inme gibi özel bir esrimeye sahip olduğunu ifade etmiştir. (Eliade 1999: 23-24). Sedat V. Örnek, bir inanç ve teknik olduğunu vurguladığı şamanizmin; şamanların doğaüstü varlıklarla ilişkiler kurarak onların güçlerine sahip olmalarından; bu güçleri toplum adına kullanmalarından ve bu amaçla yapılan dinsel- büyüsel pratik ve törenlerden ibaret olduğunu ifade etmiştir (Örnek 2020: 50). Şamanlar döneminin önemli din adamları sayılmıştır. Kendilerine has yaptıkları birtakım sağaltma yöntemleriyle hastalıkları giderdiğine, kendisine başvuran insanları ruhen ve bedenlen iyileştirdiklerine inanılmıştır.

Şaman tanrıyla iletişim kurabilmek için müzik, davul, koku gibi nesnelerden yararlanmıştır. Şaman törenlerinde transa geçmek için koku vazgeçilmez bir araç olmuştur. Bitkiler, çiçekler ve ağaçlar Şamanizm’de çok önemlidir. Birçok bitkinin karışımıyla hazırlanan maddeler şaman ayinlerinde, kişisel aydınlanma maksadıyla sıklıkla kullanılmıştır. Vedat Ozan, şaman törenlerinde kullanılan ayavaskadan bahsetmiş; bu içeceği içen kişinin alenen bu dünyadan kopup diğer dünyalara gittiğini, bu kişinin tören sonundaysa adım atacak hali kalmadığını vurgulamıştır. İç organları da temizleyen ayavaskayı içip yorgun düşen kişinin içinde büyük bir ferahlık oluşmaktadır. Ayavaska içilirken, yanında Aqua Florida denilen çiçek kokulu sular içilmekte, el ve ayaklar da bu sularla yıkanmaktadır (Ozan 2018a: 274-278).

Şaman ayinlerinde ateş önemlidir. Çeşitli bitkiler bu ateşte yakılmakta ve tanrıyla iletişimi sağlamada yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda çıkan duman büyük roller üstlenerek şamana yardımcı olmaktadır. “Ateş ve duman kötü ruhları ve hastalıkları kovar, sağaltır” (Bilgili 2020: 71). Güney Amerika Şaman toplumları içinde tütün, en yaygın kullanılan, sihirli bir bitkidir. “Şamanlar tütünü paralel ruhlar evreniyle iletişim kurmalarına yardımcı bir araç olarak görüyorlar ve neredeyse bütün Şamanik etkinliklerde tütün veya dumanı illâ ki yer alıyor”(Ozan 2018a: 274). Şamanlar tütünleri yakıp dumanını koca koca nefesler, hatta yudumlar halinde içlerine çekip; buna “dumanı yemek” demişler, bu dumanı hasta kişinin yüzüne üfleyerek hastalıkların tedavi edildiğine inanmışlardır. Şamanın kuvvetle üflediği duman aynı zamanda doğurganlığın da simgesi sayıldığı için zifaf gecesinde veya doğum öncesinde kadınlar şamana duman üfletilmektedir (Ozan 2018a: 274).

Endonezya’da Şaman törenleri sırasında sıklıkla kullanılan parfümlerden biri “Minyak İstanbul” adında bir parfümdür. “Minyak İstanbul” parfümü daha çok aşk, cinsel çekim ve karizmanın düşük olduğu durumlarda tedavi edici olarak kullanılıyor. “Söylendiğine göre kokusu 10 m. öteden fark edilecek kadar itici ama gelin görün ki, meşhur mu meşhur bir Şamanik kokusal tedavi ögesi o yörede” (Ozan 2018a: 282).

2.7.2. Kitabı Mukaddes ve Koku

Şamanizm’de örneklerini gördüğümüz koku inanışları, hak dinlerde de varlığını devam ettirmiştir.

Tüm Doğu kültürlerinde Tanrı heykelleri, tapınak ve mezar nesneleri periyodik olarak kokulu yağ ve merhemlerle kokulandırılırdı. Eski İbraniler tapınak ve sunak gibi kutsal mekânları ve rahipleri kutsamak için kokular kullanırlardı. Eski Ahit’in “Exodus” (Mısırdan Çıkış) bölümünde, rahipliğe kabul için Hz. Musa’ya (İÖ 1200’ler) verilen kutsal yağlama reçetesi, “zeytinyağı ile karıştırılmış mür, tarçın ve hintkamışı” şeklinde yer almaktadır (Tez 2015: 230).

Yine Hz. Musa’ya bir koç kesip tümünü yakmasını emreden Rabb, devamında şöyle buyurmaktadır: “Bu Rabb’e sunulan yakmalık sunu, Rabb’i hoşnut eden koku, O’nun için yakılan sunudur. (Bilgin 2020: 22).

Eski Ahit’in “Süleyman’ın Meselleri” bölümünde ise “yağ ve parfümün kalbe haz verdiği” belirtilmiştir (Tez 2015: 230). Hristiyanlar da, tıpkı Musevilikte ya da çoktanrılı dinlerde olduğu gibi, kokulu yağları ve tütsüleri dinî törenlerde, kutsal emanetlerin yağlanması ve mekânların kokulandırılmasında kullanmışlardır (Yentürk 2005: 15). Bunun nedeni kokulu maddelerin kullanımına İncil’de yer verilmiş olmasıdır. Hz. İsa dünyaya geldiğinde, onu ziyarete gelen üç münecimin (three magi); Doğu’nun Üç Bilge Kralı, Gaspar, Baltazar ve Melkior (Yentürk 2005:15) hediye olarak altın, günnük ve mür sunduğuna inanılmakta, bu inanış neticesinde kiliselerdeki dinsel törenlerde bu kokular tütsülüklerde yakılmaktadır (Ozan 2018b: 88). Matta’ya göre olan İncil’in 2.bölümünde yer alan bilgiler şöyledir:

11 Eve girip anası Meryem ile çocuğu gördüler; ve yere kapanıp ona secde kıldılar; hazinelerini açarak ona hediyeler, altın, günnük ve mür takdim ettiler (İncil 1936: 6)

Ozan bu iki kokulu hediyein, yüzlerce yıl Hıristiyanlık içinde konumlarını koruduğunu ve halen kiliselerde yakılan tütüslere malzeme olarak kullanıldıklarını; inanç sisteminin kurumsal kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline geldiklerini ifade etmiştir (Ozan 2018a: 264).

Resim 2.11. Ressam Andrea Mantegna ‘nın bebek İsa’ya verilen hediyeler tablosu

Kaynak: <https://www.magmadergisi.com/gunun-magmasi/uc-kitanin-gizemli-bulusmasi> (28.05.2021).

2.7.3. İslam Dini ve Koku

İslam dini temizliğe ve güzel kokuya önem vermiştir. Temizlik imanın yarısı sayılmıştır. Bir Müslümanın temiz, tertipli ve düzenli olması önemsenmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de misk, kâfûr ve zencefil gibi koku çeşitlerinin âyetlerde yer aldığı tespit edilmiştir. Güzel koku unsurlarının geçtiği bu âyetlerin tümünün âhiretle, cennetle ilgili olduğu görülmektedir (Bilgin 2020:27). Güzel kokmak Müslümanlar için bir peygamber sünnetidir. İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed Mustafa her zaman güzel kokmuş, ümmetine de güzel kokmayı tavsiye etmiştir. Kendisi gül gibi kokan peygamberin;

"Bana, (dünyanızdan) koku ve kadın sevdirdildi. Gözümün nuru ise namazda kılındı." [Nesâî, İşretu'n-Nisâ 1, (7, 61).] şeklinde hadisi vardır⁵.

Abdulhalik Bakır İslam dinindeki kokulu hadis ve olayları şöyle vermiştir:

⁵<https://sorularlailslamiyet.com/bana-dunyanizdan-koku-ve-kadin-sevdirdildi-gozumun-nuru-ise-namazda-kilindi-hadis-midir-anlami> (24.06.2021).

H.z.Ömer'in oğlu Abdullah, eskimiş öd'le kâfur'u birbirine karıştırarak her gün tütsülenir ve şöyle derdi: "Allah'ın Elçisi bu şekilde tütsülenirdi.

H.z. Abbas'ın oğlu Abdullah bütün vücudunu misk kokusu ile yağlardı.

Misk konusunda H.z. Peygamber'in şu hadisi nakledilir: "Kokuların en güzeli ve en iyisi misktir.

H.z. Aişe'den gelen bir sözde şöyle denilir. "Ben sanki ihram içerisindeki Resûlullah'ın saçlarındaki koku parıltısına bakar gibiyim".

Sa'd oğlu Sehl tarafından nakledilen bir hadis de ise şu bilgiye yer verilir: "Bilin ki, Cennet'te bu hayvanlarınızın meraları gibi, misk keçilerinin meraları bulunmaktadır" (Bakır 2005:42-43).

Zeki Tez'e göre güzel kokulu misk, Müslümanlarca cennetteki kara gözlü hurilerin parfümü sayılır ve bizzat Cennet hurilerinin misk, amber ve safrandan oluştuğu söylenir (Tez 2015:235).

Peygamber hadisi ve sünneti olan güzel koku sürünme alışkanlığı mekânların kokulandırılmasına da yansımıştır. Zeki Tez, kutsal mekânların kokulandırılması konusunda çeşitli kaynaklardan; Fâtımiler zamanında Kâbe'nin safranlı yağlarla güzel kokulu hale getirildiğini, 1184'lü yıllarda Medine'deki cami duvarlarının üst kısımlarının güzel kokulu misklerle ve parfümlerle kokulandırıldığını alıntılamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra Ayasofya Kilisesi'ni gülsuyuyla baştan aşağı yıkattığı rivayetini de örnek olarak vermiştir (Tez 2015: 233-234). Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre, Osmanlı döneminde İstanbul'da inşa edilen yeni camiler, kâfur kokulu mumlarla ve kandillerle donatılmış; böylece camilerin güzel kokması sağlanmıştır (Tez 2015: 240).

2.7.4. Diğer İnançlarda Kokulu İnanışlar

Birçok kültürlerde kokunun dinî ritüellerde yer aldığı görülmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki kokulu uygulamalarda, melekleri çekmek ve şeytanî olanı kovmak için günnük ağacı kokan tütsülere başvurmakta; özellikle şeytanın kandırmasına daha müsait olan çocuklarla birlikte, camiler ve evler tütsülenmektedir (Ozan 2018a: 385-386). Meksika'daki Tzotiller, "tanrılar için sigara" şeklinde isimlendirdikleri kokulu mum ve reçineleri yakmaktadırlar. Amerika'nın batısındaki Dakotalar, yaktıkları ateşlere kokulu otlar atarak tanrılarla iletişim kurduklarına inanmaktadırlar (Ozan 2018a: 387).

3. TÜRK KÜLTÜRÜNDE KOKU

Türkler her zaman güzel kokmaya özen göstermişlerdir. Temizliği bir düstur olarak benimseyen Türkler için, güzel kokmak özellikle İslamiyet'in kabulüyle birlikte daha da dikkat edilen bir husus haline gelmiştir. Hz. Muhammed'in güzel kokmayı öğütlemesi, güzel kokular sürünmesi ümmetine örnek olmuş; güzel koku kullanmak sünnet olarak da gündelik hayatın içine yerleşmiştir. Orta Asya'dan bugüne farklı kokular kullanılarak, güzel kokma alışkanlığı devam ettirilmiştir.

Türklerin göçüp geldikleri, kendilerine ebedi yurt edindikleri Anadolu coğrafyasına bakıldığında, daha Türkler bu topraklara gelmeden, bu topraklarda güzel kokular önemsenmiş; güzel kokulu çiçekler yetiştirilmiştir. Böylece bu kokulu topraklar Türk kültüründe kokunun yayılmasına daha da kolaylaştırmıştır.

3.1. Anadolu'da Kokulu Kalıntılar

Yazılı belgelere göre M.Ö. 2684-2630 yıllarında yaşamış olan Akat kralı I.Sargon kokulu gülleri Güney Anadolu'dan Ur şehrine götürmüş, bir diğer yazılı kaynakta; M.Ö.700lü yıllarda Orta Anadolu'da yaşanan Frig kralı Midas'ın bahçeleri güzel güllerle doluydu. Bu örnekleri veren Altıntaş; kokulu gülün Anadolu'daki tarihinin bu kadar eski olduğunu ifade etmiştir (Altıntaş 2009: 107).

İstanbul tarih sahnesinde jeopolitik konumu nedeniyle her zaman etkin bir rol oynamıştır. İki kıtayı birleştiriyor olması, önemli geçiş noktaları üzerinde bulunması gibi pek çok nedenden dolayı her uygarlığın, her ülkenin sahip olmak istediği bir şehir olmuştur. Hz. Muhammed'in de övgüsüne nail olan Fatih Sultan Mehmet'in fethinden önce, kokuyu çok seven Bizanslıların elinde olan İstanbul'da kokular yaygın olarak kullanılmıştır. Aybala Yentürk Bizans dönemindeki İstanbul'un kokularla olan ilişkisinden şöyle söz etmektedir;

Kokulu ve boyar maddeleri satan esnaf, bugünkü Sultanahmet meydanı çevresinde bulunuyordu. Bizans döneminde, bugünkü Mısır Çarşısı'nın yerinde bulunan Makron Envalos adı verilen bir kapalıçarşı, uzak yerlere yapılan ticaretin merkezidi; o günlerde baharat ve kokulu maddeler, en önemli ve en pahalı ticari mallar arasındaydı. 900'den hemen önce İmparator 6. Leon, Konstantinapolis'in perakendeci loncaları için bir yönetmelik çıkardı; kokulu madde ticareti, yönetmelik kitabında aktarlarla ilgili bölümde yer alıyordu. Bu

tüccarlar koku ve boyanın yanı sıra yiyecek, içecek, ilaç ve tütüsülerde kullanılan baharatın da ticaretini yapıyorlardı.

Özellikle Bizans İmparatoriçesi Zoe güzel kokular ile yakından ilgiliydi ve imparatoriçe (MS1042-55) olduktan sonra bile günlerinin büyük bölümünü parfüm yapmakla geçiriyordu. Psellus'a göre yatak odasına mangallar koyarak orayı bir imalathaneye çevirmişti. Her hizmetkâra belli bir iş verilmişti. Bazıları kokuları şişeliyor, bazıları karıştırıyor ve diğerleri de damıtiyordu. İmparatoriçe Zeo ve kardeşi Theodore'nın döneminde kadınlar vücutlarını amber ve misk bazlı kokular ile ovuyorlardı. Soylu hanımlar sandastrum doldurulmuş küçük altın çingiraklar taşıyorlardı. Bizans'ta aromatik pastiller ve kokulu şekerler bolca tüketilmekteydi (Yentürk 2005;21).

Zeki Tez bir rivayete göre, Fatih'in İstanbul'u fethettikten sonra Ayasofya Kilisesi'ne, ancak gülsuyu ile baştan ayağa kadar yıkanıp temizlendikten sonra girdiğini ve bundan sonra Ayasofya'yı camiye dönüştürdüğünü ifade etmiştir (Tez 2015: 234). Tez, Anadolu'nun bir başka şehri olan Hatay'da hüküm sürmüş olan Kommagene Krallığında'da kokuların önemli olduğunu; Kral Antiokhos IV. Epiphanes'in Antakya'daki yazlık sarayında kutladığı festivallerde altın tabaklarda tatlı reçinelerin yakıldığını, konuklara altın güğümlerden gülsuyu serpildiğini, altın kâselerde 15 çeşit parfüm içeren merhemlerin konukların kullanımına sunulduğunu ifade etmiştir (Tez 2015: 231).

Resim 3.1. Cam koku kapları Anadolu 8.-9.yüzyıllar (Fako İlaçları Koleksiyonu)

Kaynak: (Katalog 2005: 159).

3.2. Türklerin İlk Yazılı Kaynaklarında Koku

Türkler Orta Asya’da yaşarken güzel kokularla ilgilenmişlerdir. Tarihte yazılı kaynak kullanımına geç başlayan Türklerin ilk kaynaklarında dahi koku kendisine yer edinmiştir. Türklerin ilk yazılı belgesi olan *Orhun Abideleri*’nde; Bilge Kağan Abidesinin güney yüzünde Bilge Kağan’ın babasının ölümü üzerine düzenlediği yas töreninde, yas töreni kokusu “yog yıpar”ı dikildiği, bol miktarda “kokuluk”, ve sandal ağacı” kullanıldığı yazmaktadır;

11. kangı Lisün Tay sengün başad[u] biş yüz eren ketli. Kokuluk ö [...] altun kümüş kergeksiz kelürti. Yog yıparıg kelürüp tike birti. Çından ıgaç kelürüp öz yar[...] (Ergin 2015: 86)

11. babası Lisun Tay generalin başkanlığında beş yüz yiğit geldi. Kokuluk altın, gümüş fazla fazla getirdi. Yas töreni kokusu getirip diki verdi. Sandal ağacı getirip öz ... (Ergin 2015: 87).

Yûsuf Hâs Hâcip tarafından 11.yüzyılda yazılan *Kutadgu Bilig* adlı önemli eserde gülsuyuyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır.

1060 kayusı sogık itti kattı cülâb kayu kıldı bérđi kereklig şerâb

1060 Biri de şerbet hazırladı, gülsuyu kattı, öbürü gerekli gördüğü bir içki yapıp verdi (Has Hâcip 2021: 159).

Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Divan-ı Lügat-it Türk* adlı eserde “kumgan” adı dikkat çekmektedir. Kumgan gülsuyu şişesine verilen addır.

Kumgan “Bakır ibrik, bakır şişe, güğüm (kumkuma).”(Kâşgarî 2017: 302).

Türklerin bilinen ilk yazılı kaynaklarından olan bu üç önemli başyapıtta koku kullanımıyla ilgili olarak bu bilgilerin bulunması Türklerde koku kullanımının 10.yüzyıla dayandığını göstermektedir. Bundan sonra “Hem Selçuklular hemde Osmanlı İmparatorluğu devrinde gerek halk gerek Ordu, bitki türlerinden 700 yıl gibi bir süreyle ilaç, baharat ve kokularından ötürü kullanmışlar, faydalanmışlardır” (Tuncer ve Sönmez 1987: 32).

3.3. Osmanlı Devleti’nde Koku Kullanımı

Güzel kokuların serüveni Osmanlı Dönemi’nde kendisine yenilikler katarak devam etmiştir. “Osmanlı İmparatorluğu’nda koku, âdeta bir devlet politikası gibi ele alınmış ve resmî protokolün bir parçası olarak uygulanmıştır” (Demir 2017: 92).

Gezi yazılarıyla ünlü Evliya Çelebi, kırk yıl Osmanlı coğrafyasını gezmiş gördüklerini *Seyahatnâme* adlı eserinde kaleme almıştır. Osmanlı Devleti’nin kültürel hayatına dair önemli bir kaynak olan bu eserde koku kültürüyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Evliya Çelebi, 17.yüzyılda İstanbul’da 2000 attar bulunduğunu; Osmanlı’da gül suyu satan esnafa “esnaf-ı gülabcıyan” dendiğini ve 14 dükkan 70 çalışanı olduğunu (s. 228), buhurdan satan esnafa “esnaf-ı buhurcıyan” dendiğini, 25 dükkan 70 çalışanı olduğunu (s. 287) amber satan esnafa “esnaf-ı dud-ı ambercıyan” dendiğini ve 45 dükkan 100 çalışanı olduğunu (s. 287) ifade etmiştir. (Evliya Çelebi Seyehatnamesi 1996).

Yapımı altmış üç yıl süren, ilk zamanlarda Valide Çarşı veya Yeni Çarşı olarak anılan Mısır Çarşısı, 18.yy.ın ortalarında, Mısır’dan gelen ürünlerin satılmasıyla, Mısır Çarşısı olarak anılmaya başlamıştır. Bizans döneminde burada tüccarlar, eczaneler, baharat tüccarları, bitki satıcıları ve parfüm satıcıları olarak dört grup halinde yer almışlardır. Osmanlı döneminde bu dört meslek grubuna “attar” adı verilmiş, bu terimle birlikte bu tüccarlar, tek bir başlık altında bir araya getirilmiştir. Attarların vitrinleri, yoldan geçen müşterilerin ilgisini çekmek için renkli şişelerle doldurulmuş gül suları, gülyağları, macun şeklinde parfümler, misk ve amber kütleleri, kokulu topçuklar, buhurdanlıklar ve gülabdanlarla bezenmiştir (Ozan 2018a: 373-376).

Ünlü gezgin Evliya Çelebi, İstanbul’da camilerin kâfur kokusu yayan kandillerle aydınlatıldığını, çarşılarda bol miktarda buhurdan satıldığını, gülabdanların kullanıldığını söylemiştir. Yüksek statülü insanlar kokulu su, uçucu yağ, buhur, misk ve amberi yaygın olarak kullanmışlardır (Tez 2015: 240).

Osmanlı Dönemi’nde sıklıkla adı geçen üç koku vardır. Gülsuları, buhurlar ve galiyeler metinlerde adı en çok zikredilen Osmanlı kokularıdır.

3.3.1. Buhur

Osmanlı yazılı kaynaklarda en çok zikredilen koku türünün *buhur suyu* olması; bu kokunun yaygın olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Buhur suyu yaklaşık 550 yıl öncesine dayanan, yapılışı hakkındaki bilgilerin günümüze kadar ulaştığı bir Osmanlı parfümüdür. “Buhur suyu; sandal, sedir, sığla, pelesenk ve öd ağacı gibi tütsü olarak yakılan güzel kokulu ağaç parçacıklarının gül suyu içinde kaynatılmasının ardından, misk, amber ve çiçek suyu eklenmesi ile elde edilirdi” (Demir 2017: 93). Enderun’da Seferli Odası’nda imal edilen buhur suyunun imalatı ve dağıtımı büyük bir ciddiyetle yürütülmüş, kayıt altına alınmıştır. Elde edilen buhur suyu padişaha, saray mensuplarına, vükelâya, hareme ve ulemaya ramazan ayının 15. gününden itibaren zarif şişelerde dağıtılmıştır (Yentürk 2005: 66). Zeki Tez buhur suyunun dinî boyutunu şu şekilde ifade etmiştir:

Buhur, çeşitli dinsel tören ve toplantılarda fena kokuları gidermek için özel bir kap (buhurdan) içinde yakılarak güzel kokulu dumanından yararlanılan bir tütsü idi. Yukarıya doğru yükselen dumanın etkisiyle yakarış ve dileklerin Tanrı’ya daha kolay ulaşacağı bir araç olarak düşünülüyor ve buhurun güzel kokusunun iyi ruhları ve iyilik meleklerini o mekâna davet edeceğine inanılıyordu. Sığla ağacının (günnük ya da günlük ağacı, “Liquidambar orientalis”) çeşitli işlemlerden geçirilerek kurutulmuş kabukları, halk arasında günlük ya da buhur diye anılmaktaydı (Tez 2015: 241-242).

Osmanlı Dönemi’nde misk, kitre, pelesenk ve ödağacı yağı, gülyacı ve kömür tozu ile yapılan buhurların amber, saf amber kabuğu, ardıç tohumu, günlük, sandal ağacı tozu gibi türleri vardı. Gülsuyundan daha pahalı olan buhur suları (Demir 2017: 97) için bakır, pirinç, tombak, porselen, gümüş ve altından buhurdanlar yapılırdı. Bu buhurdanların içine kül ve ateş konarak söz konusu maddeler yakılmaktaydı (Tez 2015: 242).

Resim 3.2. Bronz Kuş Figürü Formunda Buhurdan 12.-13.yüzyıl, (Anadolu Selçuklu, Işıl-Mehmet Akgül Koleksiyonu)

Kaynak: (Katalog 2005: 163)

Buhur suyu, İstanbul'un parfüm işi ile uğraşan misk satıcıları ve gül suyu satan esnaflar tarafından halka satılmıştır.

(a)

(b)

(c)

Resim 3.3. Buhurdan örnekleri (a) Tombak buhurdan 18.yy. Rüksan Ürgüplü Koleksiyonu, (b) Tombak buhurdan 19.yy. Rüksan Ürgüplü Koleksiyonu, (c) Buhurdan, 20.yüzyıl başı, Neoklasik, Güler Arnas Koleksiyonu

Kaynak: (Katalog 2005: 168-176).

Buhur suyunun terkibine ve hazırlanışına ilişkin kayıt, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (No:7011) bulunan, 1708 tarihinde çamaşırbaşı olan Yusuf Ağa'nın defterinde yer almaktadır. Yusuf Ağa buhur suyunun tarifini verdikten sonra bu

yöntemin mucidi olan kişinin arkadaşı Ankaralı Mustafa Ağa olduğunu söylemiştir (Yentürk 2005: 66). Nejat Yentürk bu kaydı şöyle alıntılamıştır:

Topkapı Sarayı'ndaki kayda göre buhur suyu'nun terkinde kullanılacak malzeme Saray idaresinden alınır. Buhur suyu, renginden ötürü beyaz buhur suyu diye de adlandırılırdı. Ankaralı Mustafa Ağa'nın geliştirdiği yöntem ile buhur suyu şu şekilde imal edilmekte idi:

Buhur Suyu Hazırlanışı

Sarı Sandal:	55 dirhem
Buhuru meryem;	43 dirhem
Hasılbend:	35 dirhem
Öd ağacı:	35 dirhem

Bu dört malzeme, her biri için ayrı ayrı çıkınlar yapıldıktan sonra, kor ateş üzerine yerleştirilmiş iki kulplu karlık güğümüne gül suyu ile birlikte konur. 12 saat kaynadıktan sonra indirilip içindeki çıkınlar alınır. Suyun bir miktarı ayrı bir güğümüne konup, yine içine;

Sarı sandal:	30 dirhem
Yağlı buhurumeryem:	20 dirhem
Öd ağacı:	18 dirhem
Kalenbek tozu:	20 dirhem
Hasılbend:	15 dirhem

Her biri ayrı çıkınla konur, yine 12 saat kanatılır. Ateşten indirildikten sonra soğuyunca içine,

Misk:	1,5 miskal
Çiçek suyu:	1,5 kıyye

eklenir, artık ateş üzerine konmaz. Ağzı bağlanıp çalkalanır, ne kadar çok çalkalanırsa, rayıhası o kadar güzel olur. Bu beyaz suyu dikkat ve özen gösterilmesi istenir; çünkü padişahın kullandığı kokudur (Yentürk 2005: 67-68).

3.3.2. Gülsuyu

Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan bir diğer koku gül suyudur. Peygamber kokusu olarak kabul gören gülsuyu Osmanlı kültüründe kendisine geniş bir yer edinmiştir. Güzel kokunun sanat haline geldiği Osmanlı saraylarında (Demir 2017: 95) gelen misafire buhur ve gül suyu birlikte ikram edilmiş, dinî toplantılarda, hac karşılamalarında konuklara gülsuyu serpmek âdet haline gelmiştir. Gül suyu, güzel kokusunun yanı sıra mutfakta ve cilt ve göz hastalıklarında tıbbî amaçlarla kullanılmıştır (Yentürk 2005: 69).

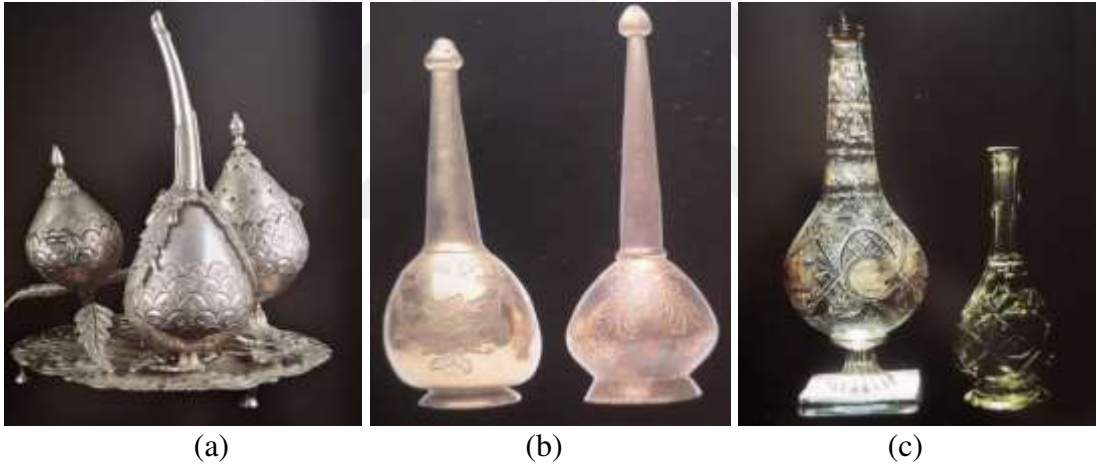
Osmanlı hekimlerine göre gülsuyu; tenin kokusunu güzel eyler, baş ağrısı ve mide bulantılarına iyi gelir, belleği güçlendirir, ruhsal ve duygusal yapıyı kuvvetlendirir. İltihap giderici, spazm skcdr. Kalp ve ince bağırsak fonksiyonlarını düzenler, âdet düzensizliklerinde kullanılır. Depresyon, uykusuzluk ve baş ağrılarında başarılı sonuçlar verir (Altıntaş 2009: 87-93). Hekimlerin bu nedenlerle tıpta kullandığı gl, Osmanlı kadını mutfağında da kullanmış; glden tatlılar ve şerbetler hazırlamıştır (Demir 2019: 102-103).

Bulgaristan Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra Türkiye topraklarında gülcülük çalışmalarını yeniden başlatmak için birtakım girişimler olmuştur. Zeki Tez bu girişimleri özetle şöyle anlatmaktadır: Osmanlı’da saray başkimyageri Bonkowski Paşa, Mayıs 1886’da Maliye Nazırı Kazazyan Agop Paşa tarafından gl esansı imalatı yürütmekte görevlendirilmiş. Sultan II. Abdülhamit’in emriyle gl bitkisini Anadolu iklimine alıştırmak ve büyük çapta gl esansı imalatını başlatmak üzere girişimlerde bulunulmuş, Bulgaristan’ın Kızanlık/Kazanlık yöresinden getirilen “Rosa damascena” türü binlerce gl fidanı, Türkiye’ye gelen Doğu Rumelili Müslüman göçmenlerin yardımlarıyla Bursa civarına ve Kandilli yakınlarındaki avuşbaşı iftliği’ne ekilmiştir. Bahçelerinde çok eskiden beri yağ gl yetiştiren ve bundan gl reçeli ve küçük çapta gl esansı imal eden Osmanlılar için avuşbaşı iftliği’ndeki imalat, endüstriyel çapta gl esansı imali için ilk girişimdi. Bonkowski’ye göre, denemeler sonunda 10 okka (12,5 kg) glden 1 miskal (4,67g) esans ve 6 okka gülsuyu elde edilmiştir. Başarılı sonuçlar veren bu ilk girişimden sonra, gl esansı imalatının Osmanlı Devleti’nin diğer eyaletlerinde, özellikle de Anadolu’da yaygınlaştırılması belirtilmiştir. Bu bağlamda yine 1892 yılında Müftüzade İsmail Efendi tarafından Rumeli’li göçmenler aracılığıyla Isparta ve Burdur’da başlatılan glclkte çok başarılı sonuçlar alınmıştır. Bu alışmalar neticesinde 1910 yılında Aydın’da 300 kg glyaağı üretildiği belirtilmektedir (Tez 2015: 241).

1900’l yılların başında Orman ve Maadin Nezareti Osmanlı’da glclğn gelişmesi için Diyarbakır, Suriye, Trabzon, Adana, Biga, İstanbul gibi vilayetlerdeki çiftçilere bedelsiz 100 bin gl fidanı dağıtmış; ancak bu girişimler çeşitli nedenlerle başarısız olmuştur. İsmail Efendi’nin çabalarıyla Isparta’da gülcülük önemli bir şehir haline gelmiştir (Altıntaş 2009: 111-112).

19. yy'ın sonunda başlayan gülcülük günümüzde başta Isparta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli illerinde devam etmektedir. Nazan Demir, Türkiye'nin dünyadaki en büyük gül yağı üreticisi olduğunu ve dünya gül yağı talebinin %50'sinin Türkiye'den karşılandığını ifade etmiştir (Demir 2017: 163-164). "Isparta, Burdur, Afyon ve Denizli'de üretilen "rosa da mascena" isimli gül bitkisinin çiçeklerinden elde edilen gül yağı, dünya piyasalarında "Türk gül yağı" olarak bilinmektedir ve son derece değerli bir üründür" (Demir 2017: 164). Evliya Çelebi gezi yazısında Edirneli hatunların bakır kabganlar içinde gülsuyu sattıklarını ifade etmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi. 1996: 228).

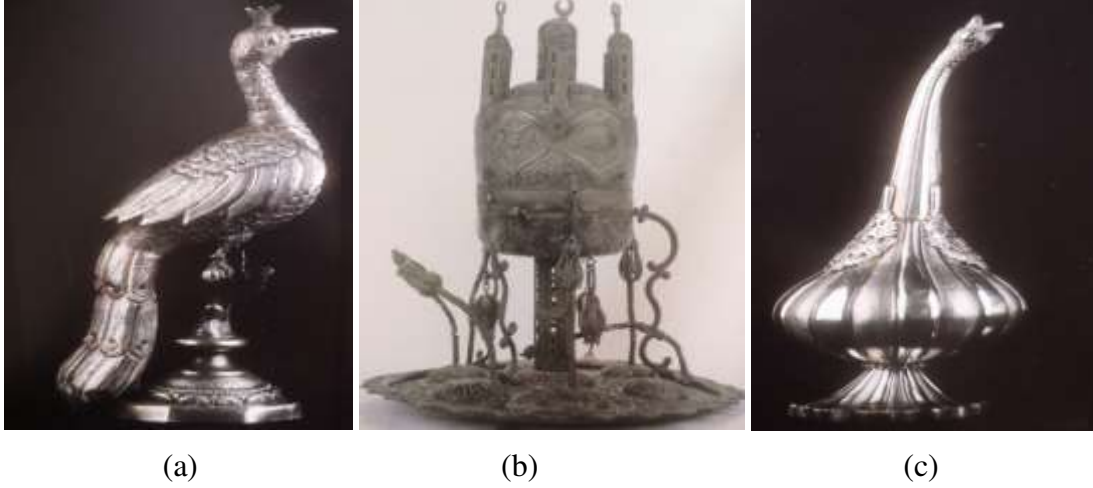
Osmanlı döneminde önemli bir karşılama aracı olan gül suyunu serpmek için şişkin gövdeli, uzun boyunlu cam, gümüş, tombak, porselen ve gümüş gülabdanlar kullanılmıştır.

Resim 3.4. Gülabdan örnekleri (a) Buhurdan ve Gülabdan, Takım, Tuğralı Gümüş, 19.yüzyıl. Rüksan Ürgüplü Koleksiyonu, (b) Tombak Gülabdanlar, 19.yüzyıl, Işıl-Mehmet Akgül Koleksiyonu, (c) Billur Gülabdanlar, Rüksan Ürgüplü Koleksiyonu

Kaynak: (Katalog 2005: 169-199).

Dönem insanı tarafından çok yaygın olarak kullanılan gülabdanlar ve buhurdanlar, süslemeleriyle ve işlemeleriyle birer sanat eserine dönüşmüştür.

Resim 3.5. İşlemeli buhurdan ve gülabdanlar (a) Tuğralı Gümüş Gülabdanlar. 19.yüzyıl. Rüksan Ürgüplü Koleksiyonu, (b) Süleymaniye Buhurdan, telkâri, 19.yüzyıl, Işıl- Mehmet Koleksiyonu (c) Tuğralı Gümüş Gülabdanlar. 19.yüzyıl. Rüksan Ürgüplü Koleksiyonu

Kaynak: (Katalog 2005: 175-177).

Pazarda satılmak üzeri çeşit çeşit, desen desen, farklı renk ve motiflerde gülabdanlar üretilmiştir.

3.3.3. Gâliye

Osmanlı döneminde kullanılan bir diğer koku gâliyelerdir. Macun kıvamındaki gâliyeler, ana bileşeninde misk ve amber barındırdığı için pahalı bir koku türüdür. Gâliyenin tarihi; 7.yüzyıl Emeviler'e dayanmaktadır. Abdulhalik Bakır, gâliyenin adının anlamını, anlatılardan yola çıkarak şöyle vermiştir: Emevi hükümdarı Muaviye'ye içinde parfüm bulunan bir şişe hediye edilmiş, fiyatı sorulduğunda pahalı bir fiyat söylenmiştir. Bu yüksek fiyatı duyan Muaviye “bu gâliyedir” -yani çok pahalıdır- şeklinde karşılık verince bu koku türünün adı gâliye olarak kalmıştır (Bakır 2005: 45). Osmanlı dönemindeyse 1640 tarihli Es'ar Defteri'nde karşımıza çıkan gâliyeler (Yücel 1992: 37), *gâliyedan* denilen küçük kaplar içinde saklanan, parmak ucuyla saç ve kaşlar üzerine sürülerek kullanılan siyah macun kıvamındaki koku türüdür. 20.yüzyılın başına kadar seyyar satıcılarda bulunabilen ve erkeklerin bıyıklarına sürdükleri *kalemis* ya da *kalemis yağı* olarak isimlendirilen koku; *galiye-i misk*'in gâliyenin halk arasında kullanılan diğer adıdır (Yentürk 2005: 70-71).

Vedat Ozan, İslam dünyasının gâliyelere olan düşkünlüğünün nedenini, ortaya çıktığı topraklardaki kültürel ve kokulu madde ticaretinin önemine bağlamıştır (Ozan 2018a: 372).

Resim 3.6. Gâliye kabı, Gâliyedan (kalemis kutusu), Aybala- Nejat Yentürk Koleksiyonu

Kaynak: (Katalog 2005: 202).

3.3.4. Osmanlı Dönemindeki Diğer Kokular

Es'ar defterleri üretici ve tüketici haklarını korumak amacıyla yazılan defterlerdir. Başkent İstanbul'da bu görev, sadrazamın görevlendirdiği ve şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir komite tarafından yürütülmüştür. Tanımlanan ürün ve hizmetlerle bunlara ilişkin fiyatlandırmalar da Es'ar defterlerine kaydedilmiştir. 1640 Tarihli Es'ar Defteri'nde, "Es'ar-ı Misk-Furûşân başlığı altında, misk satıcılarında bulunan; anber-i şemmâme, anber-i tabaka, misk-i Buhâra, kalye-i misk-i Şamator, kalye-i misk-i Mısır, buhur suyu, asilbend, öd-i Mâverdi, anberî buhur, asilbendî buhur ve el ve yüz yağının isimleri sıralanmıştır (Yücel 1992: 37). Evliya Çelebi İstanbul'daki koku satan dükkanlarda ma' -i kadı, ma' -i gülâb, ma' -i amber, ma' -i 'aselbent, ma' -i maverd, ma' -i yasemen gibi kokulu suların da satıldığını aktarmıştır (Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 1996: 228). Osmanlı'nın geniş koku kullanımı içerisinde adı geçen kokulardan bir diğeri de; giysi üzerinde taşınarak koku yayan ya da elde tutularak koklanan, hatta yazı takımında koku yayması için bulundurulmuş küçük toplar şeklindeki şemmammelerdir (Demir 2017: 96).

3.3.5. Osmanlı'nın Gündelik Yaşamında Kokunun Yeri

Osmanlı Devleti'nde geniş boyutlara ulaşan koku kullanımı, sadece bedenle sınırlandırılmamıştır. Dönem Avrupası'nda suya olan önyargı nedeniyle ağır kokularla beden maskelenirken; Osmanlı'da koku kullanımı farklı alanlarda da kendisini göstermiştir. Temizliği bir gereklilik olarak gören Türkler, kokuyu; bedenlerinin, bulundukları mekânın, ibadethanelerinin hoş kokması gibi geniş alanlarda kullanmışlardır. İslam dininin güzel kokmayı sünnet kabul etmesinin de etkisiyle Osmanlı'da evler, camiler, ikramlar, yiyecek ve içecekler kokulandırılmıştır. Mekânlar buhurdanlar içinde yakılan tutsülerle kokulandırılmış, aynı tutsü dumanı konukların sakalına ve sarıklarına tutularak ikram edilmiş, içilen kahveler amberle kokulandırılmış, kokulu nargileler içilmiş, miskli, amberli ve kâfurlu mumlar imal edilmiş, kokulu mürekkepler, çiçek sulu yemekler, kokulu şerbetler üretilmiştir (Demir 2017: 97-98). Akıl hastaları güzel kokularla tedavi edilmiştir (Yentürk 2005: 73).

Osmanlı Dönemi'nde halk koku ihtiyacını attarlardan ve misk satıcılarından karşılamıştır. Attarlar bugünkü eczane ve parfümerilerin ilk örnekleridir -ilaç yapar, bu ilaçların yapımında kullanılan malzemeleri satar- bunun yanı sıra kokulu sular, uçucu yağlar gibi ıtriya ürünleri bulundurmışlardır. Attar kelimesi Arapça 'güzel koku satan kişi' anlamındadır. Türkçeye Arapçadan geçen bu sözcük günümüzde aktara dönüşmüştür. Misk satıcıları ise Osmanlı'nın parfümcüleri olmuşlardır. Beden üzerine kullanılacak parfümlerin yanı sıra çeşitli kokulu malzemeler de satmışlardır (Yentürk 2005: 75).

Uğur Aktaş, İstanbul'un 100 esnafını anlattığı eserinde; güzel koku imal edip satan, eskiden "misk yağcı" da denen esnafın daha çok Fincancılar Yokuşu'ndan Beyazıt'a çıkan yol üzerinde ve Mısır Çarşısı'nda bulunduğunu, halk tarafından büyük rağbet gördüklerini ifade etmiştir. Bu dönemde gezici ıtriyaçılar olduğu gibi, bazı aktarlar da ıtriya satmışlardır (Aktaş 2010: 101). Aktaş aktarlarla ilgili şu bilgileri vermiştir:

Çeşitli yöntemler uygulanarak çiçeklerden çıkarılan yağlar genelde fildişinden yapılmış, fındık büyüklüğünde vidalı kutucuklar içinde saklanırdı. Bu kokular karanfil, gül, tefarik, tarçın, misk gibi adlarla anılırdı. Bu kokular haricinde kurumuş pastırmaya benzeyen, muska gibi boyunda gezdirilen, vücut ısısıyla güzel kokular yayan ve miskkuyruğu denilen bir koku da satılırdı.

İtriyatçılardaki en pahalı koku amberdi; ayrıca amber macunları, amberli şerbet özütleri de satılırdı. İtriyat dükkânlarında satılan kokulardan bazıları şurup, macun gibi malzemelerin içine koku ve tat verici olarak da konulurdu (2010: 101).

Zeki Tez, Aktaş'ın ifade ettiği; boyunlara takılıp ısındıkça güzel koku yayan miskkuyruğunun, çamaşır bohçalarına ufak keseler içinde konulduğunu söylemiştir (Tez 2015: 259).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre camilerin etrafında camekânlı küçük kutular içinde; yasemin, sümbül, gül, reyhan, tefarik, sandal, ful, kakule tarçın, karanfil gibi esans yağları ve güzel kokulu sıvıları bir şırınga yardımıyla müşterilerin giysilerine ve sakalına süren esans satıcıları vardır (Tez 2015: 240).

Resim 3.7. Seyyar esans satıcısı ve kokucu kutusu, Güler Arnas Koleksiyonu

Kaynak: (Katalog 2005: 202).

Buhurdanlarda genellikle sandal ağacı, öd ağacı, amber, günlük, asilbent, mürrüsafi, sarısabır gibi kokular yakılmıştır. Buhurdanın içine bir parça kor yerleştirmiş, üzerine istenen koku yerleştirilmiş ve yayılan kokuyla ortam kokulandırılmıştır.

Nazan Demir, Osmanlı döneminde kız istemeye gidilirken, vazo içerisinde taze beyaz zambak veya billur şişeler içinde zambak kokusu götürüldüğünü, kız evinde ikram edilen gül şerbetinin karanfilli olmasının da; bu işe rızalarının olduğu anlamına geldiğini ifade etmiştir. Kokunun kendisine özellikle gönül işlerinde sessiz ve zarif bir lisan oluşturduğunu vurgulamıştır (Demir 2019: 107).

Reşad Ahmet Koçu'nun kaleme aldığı *Tarihte İstanbul Esnafı* adlı eserde, şenliklerde esnaf alayının padişaha takdim ettiği hediyelere yer verilmiştir. Sultan III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünü on beş gün on beş gece sürmüş, şenliklerin altıncı gününde başlayan esnaf alayı geçişlerinde, padişaha esnaf tarafından çeşitli hediyeler sunulmuştur. Farklı esnaf zümrelerinin hediyeleri arasında gümüş gülabdanlar ve gümüş buhurdanlar da bulunmaktadır. (Koçu 2002: 205-208). Saray içerisinde de güzel kokular sıklıkla kullanılmıştır. Mekânın kokulandırılması ve misafiri hoşnut etmenin yanı sıra; saray mensupları da kokulardan güzel kokmak için faydalanmıştır. Sarayda kullanımı statülere göre belirlenmiştir. Valide Sultan'ın 70 gram, cariyelerin ise ayda 3 gram esans kullanma hakkı vardı. 3 gram esans, çubukla sürüldüğünde 1 ay bile kullanılabilirdi (Demir 2017: 96). 17. yy'da Sakız Adasından gelen ve vergi olarak saraya; hareme gönderilen sakızlarla; saraylı kadınlar arasında akşama kadar sakız çiğneme modası başlamış; böylece saray kadınları hem dişlerini beyazlatmış hem de nefeslerinin güzel kokmasını sağlamışlardır (Tez 2015: 242).

19. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı parfümleri alkolsüz, kokulu sular, kokulu yağlar ve macunlardan ibarettir. Kalıcılığı az ve uçuculuğu fazla olan Osmanlı kokularının alkollü olarak üretimi Avrupa tarzı kolonya, parfüm ve losyonlarla tanıştıktan sonra gerçekleşmiştir (Yentürk 2005: 74).

3.3.6. Osmanlı'nın Avrupa Parfümleriyle Tanışması

Alkol içeren kokulu itriyat, geleneksel kokulara kıyasla daha kalıcı ve kokularının daha net anlaşılır olması, maliyet açısından daha uygun olması gibi nedenlerle daha avantajlı olmuştur. Akasya, hanımeli, zambak, lavanta, sümbül, şebboy, manolya, gardenya ve yasemin gibi çiçek kokuları batıdan gelen heveslerle yer değiştirmiş, sentetik kokulara ilgi duyulmuştur (Akçura 2001: 14). Batıdan gelen bu kokular Anadolu halkına hemen inmemiş, öncelikle yüksek kesime hitap etmiştir.

1830'ların sonlarında Avrupalı devletlerle yapılan ticari anlaşmalarla birlikte ithal gümrük resmi %12'den %3'e indirilerek (Yentürk 2005:78-79), Batılı tüccarların ödediği gümrük vergileri düşmüş, Batılı ürünler daha aktif bir şekilde Türk pazarında pazarlanmaya başlamıştır (Orçan 2008: 273). İthal malların her alanda yaygınlaşması, Tanzimat döneminde değişimlere sahne olan Osmanlı Devleti'nde beğenilerin değişmesine, yeni bir tüketici kimliği ve tüketici alışkanlıklarının oluşmasına neden

olmuştur. Bu dönem Avrupa’da sentetik kokuların bulunması ve endüstriyel üretime geçiş dönemine rastlamış; artan rekabetin de etkisiyle, Avrupa’nın ıtriya ürünleri Osmanlı pazarında kendisine rahat yer edinmiştir. İstanbul’da Galata ve Pera’da, İzmir’de Frenk Mahallesi’nde ve diğer liman kentlerinde birbiri ardına açılan büyük ve gösterişli mağazalarla Osmanlı kadını modern güzellik ürünleriyle tanışma olanağı bulmuştur. Bu mağazalarda satılan ürünler iç kesimlere ulaşımın ağırlık eksikliğinden dolayı yabancılara, levantenlere, Osmanlı bürokrasisine hitap etmiştir. Bu ürünler ilk olarak geleneksel süslenme yöntemlerine veda etmeye eğilimli olan toplumun ekonomik yönden güçlü olan üst tabakasını kendisine çekecek, geri dönüşsüz bir biçimde geleneksel güzellik değerlerini ve geleneksel kokuları unutturacaktır (Yentürk 2005: 79-80).

Türk toplumunda tepeden aşağıya; saraya, orduya, bürokrasiye, varlıklı sınıfa, Avrupa’da eğitim görmüş genç Osmanlılara, buralardan da orta ve alt tabakalara doğru tüketim dolaşımı gerçekleşmiştir (Orçan 2008: 36). Demiryolu ulaşımının başlaması, Bon Marché gibi Batı merkezli büyük mağazaların Türk topraklarında açılarak ürünlerin iç bölgelere de tanıtılmasını sağlamıştır. Endüstrileşme, kentleşme ve işçi göçleriyle birlikte kırsal alandaki toplumun en alt tabakasından olan insanların Batılı tüketim ürünleriyle tanışmasını sağlamıştır (Orçan 2008: 273-276). Böylece yıllar önce Doğu’dan sağlanan hammaddeler ve öğrenilen koku sanatı; göz alıcı ambalajlara bürünerek Batı’da hüküm sürmeye başlamış; Osmanlı topraklarında yüksek zümreden başlayıp aşağıya doğru inerek gündelik hayatın içerisinde kendisine geniş bir yer edinmiştir.

Refik Halid Karay, üç dönemi karşılaştırdığı eserinde, Abdülaziz döneminde alkollü ıtriya ürünlerinin bilinmediğini, koku olarak gülyağının kullanıldığını belirtmiştir. Devrin sonlarına doğru Avrupa’dan Lüben Suyu, Opoponaks gibi parfümler gelmeye başlamıştır (Karay 2017: 96). Abdülhamit dönemindeyse yerli kolonyalar ve lavantalar mebzuldür (Karay 2017: 100). Avrupa malı tuvalet levazımı artmış, parfümler çoğalmıştır. O dönemde parfümlere lâvanta adı verilmiş ve bu malzemelerin çoğunu lâvantalar oluşturmuştur. Bu lâvantalardan bazıları beğenilmiş bazıları ise eleştirilmiştir (Yentürk 2005: 80-81). Bu eleştirilerden birini yapan Refik Halid Karay bu dönemde Avrupa’dan gelen Mikado lavantasını “kaba parfüm” olarak yorumlamış, Atkinson fabrikasının kolonyalarının evlerde bulunduğu; ferahlık versin diye

suya damlatılıp içildiğinden bahsetmiştir. Bu dönemde Beyoğlu’ndaki Bonmarşe mağazasının bir kısmı ıtriyaat camekânlarıyla sıralanmıştır (Karay 2017: 99).

Genel olarak Osmanlı’da sade, hafif ve çiçeksi kokular tercih edilmiştir. Avrupa kokularıyla tanışan Osmanlı insanı, ilk zamanlar Fransız L.T.Piver’in kokuları; Pompeia, Floramye, Vivitz adlı parfümleri tercih etmiş, sonra onun yerini Guerlain’in pahalı çeşitleri almıştır. 20.yüzyılda ise modern parfümerinin eseri olan L’Origan, Chypre, Divinia gibi yeni parfümler revaçtadır. Türkiye’de 1970’li yıllara kadar kullanılan bu kokular yerli üreticiler tarafından da üretilmiştir (Yentürk 2005: 82).

Resim 3.8. Osmanlı döneminde ithal edilen kokular Opoonaks, Divinia’ya ait kokulu kart, Piver firmasının Pompeia ve Floramye parfümleri. Aybala- Nejat Yentürk Koleksiyonu

Kaynak: (Katalog 2005: 219).

“Nişan sepetlerine, çeyizlere konan gül, ıtır, tefarik yağlarının yerini yavaş yavaş losyon, kolonya, lavanta, pudradan oluşan modern parfümeri ürünleri alacaktır” (Yentürk 2005: 82). Öyle de olmuştur. İzzet Kayaoğlu, eski İstanbul’un gündelik hayatını anlattığı kitabında, erkek tarafından kız tarafına giden nişan sepetinin içerisinde; lavanta, kolonya, kakule ve karanfil gibi kokuların yer aldığını belirtmesi (Kayaoğlu 1998: 31) koku kullanımında yaşanan değişiklikleri göstermektedir. Mustafa Orçan’ın ifadesiyle; “20.yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı devletinin yerini alan Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türk tüketim kültüründe ciddi anlamda bir değişme ve bir farklılaşma süreci yaşanmıştır” (Orçan 2008: 120). Bu farklılaşma özellikle kültürel anlamda kendisini göstermiş; kokular da bu farklılaşmaya ayak uydurarak geleneksel olandan batılı olana doğru eğilmiştir.

Osmanlı topraklarına girdiği andan itibaren çok tercih edilen ve kendisine o günden bugüne değin yer edinen koku; kolonyadır. Asıl adı ‘eau de cologne’ olan kolonyanın, sabit bir formülü olsa da Türkiye’de renk renk kolonyalar üretilmiş, parfüm esansı seyreltilerek kolonya çeşitleri türetilmiş, özgün formüller geliştirilmiş, Türkçe adlar verilmiştir. Kolonyanın Türkiye’de bu denli ilgi görmesinin nedeni kültüründe var olan geleneği kendisiyle (kolonyayla) devam ettirmesidir; kolonya yüzlerce yıldır kullanılan gül suyunun yerini; ondan daha ucuz olması ve ferahlatıcı bir etkiye sahip olması gibi nedenlerle almıştır.

3.4. Avrupa Tarzı Kokuların Üretimi

Abdülhamit dönemi, Türk parfümeri tarihi için önemli kırılma noktalarından biridir. 19. yüzyılın son çeyreğinde yerli üretimin korumaya alınarak teşvik edilmesiyle, yeni ıtriyaat imalathaneleri açılmıştır. Önceleri kokulu ıtriyaat ürünleri eczanelerde küçük partiler halinde yapılırken, daha sonra ıtriyaat imalathaneleri kurulmuştur. Osmanlı’da imalathanelerin yavaş yavaş açıldığı dönemde, Avrupa’da imalathanelerin sayısı, hammaddenin sentetik olarak üretilmesi nedeniyle çok artmıştır. Yerli imalathaneler başlangıçta, yurt dışında sanayinin gelişmiş olması nedeniyle esans, şişe ve etiketleri dışarıdan temin etmişler, çok geçmeden bu ürünleri de üretmeye başlamışlardır. Cumhuriyet Dönemi’nde de üretilen yerli ıtriyaat yurt dışındaki rakipleriyle yarışacak durumdadır. Cumhuriyet hükümetinin ithal ürünlerde gümrük vergisini yükseltmesi ve hammadde ithalatını serbest bırakmasıyla yerli üretim altın çağını yaşamaya başlamıştır (Yentürk 2005: 85-86).

Gökhan Akçura, Osmanlı coğrafyasında kokuların gazete ilanlarıyla tanıtıldığını; ilk ilanın 1902 yılında *Hanımlara Mahsus Gazetesi*’nde Victor Rico’nun ürünlerinin İstikamet Eczanesi tarafından ithal edildiğini, yine bu gazetede üç yıl sonra Kamelis lavantası ilanı ve ilerleyen yıllarda Pompeya, L.T.Piver gibi markaların ilanlarının yayımlandığını ifade etmiştir (Akçura 2001: 14).

1933’lü yıllardan itibaren bu alanda adını duyuran kolonya imalatçıları arasında ilk Türk ıtriyaatçı olan Ahmet Faruki, Hasan, Necip Bey, Ethem Pertev, Evliyazade Nurettin, Eczacıbaşı Süleyman Ferit, Hüsnü Şevki, Şükûfe, Eyüp Sabri gibi isimler vardır. Bu dönemde; “Zevk sahibi hanımefendiler için yapılacak yegane şey Hüsnü Şevki İtriyaatını kullanmaktır”, “Hasan Kolonyaları “Avrupa’nın meşhur

markalarıyla boy ölçüşecek mükemmeliyet ve nefasettedir” gibi koku sloganlarıyla ürünler tanıtılmıştır. (Akçura 2001: 14-15).

Sabahattin Tuncer, İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle birlikte hammaddede dışa bağlı olan Türk üreticilerin bazılarının piyasadan çekilmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. 1950’lerden sonra piyasanın canlanması, kolonya reklamları, karayollarının genişlemesi, iç turizmin canlanması gibi etkenler kolonya kullanımını artırmıştır (ASO 1990: 20-21).

3.4.1. Yerli Kokuların Kurumsallaşması

İlk yerli üreticimiz Ahmet Faruki’den itibaren birçok imalathane kurulmuş, yerli kolonyalar ve esanslar üretilmiştir. Döneme damgasını vuran parfümlerin ortaya çıkmasını sağlayan bu imalathaneler zamanla kurumsallaşmış ve bazıları varlığını günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır.

3.4.1.1. Ahmet Faruki markası

Avrupa tarzı ıtriyaat üretmek üzeri ilk yerli imalathane İstanbul’da Ahmet Faruki tarafından kurulmuştur. Mısır asıllı olan Ahmet Faruki, 1894 yılında Sultanhamam’da açtığı büyük tuhafiye mağazası ve Feriköy’deki imalathanesi ile ardından gelecek olan yerli üreticilere önderlik etmiş, Avrupa tarzı ıtriyaatın yerli üretimine başlamıştır. Onun bu adımı ihtiyacını ithal mallarla karşılayan Osmanlı Devleti ve halkı için önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ilk Türk ıtriyaatçı olan Ahmet Faruki, yerli kolonya, losyon, parfüm, pudra, krem, düzgün, tuvalet suyu, saç suyu, briyantın, şampuan, çocuk pudrası, ayak pudrası, tırnak cilası, dudaklık, allık, sürme, kiprik boyası, diş tozu, diş macunu, tuvalet sabunu, teharet sabunu, mürekkep gibi ürünler de imal etmiştir (Akçura 2001: 16).

Sultan II. Abdülhamid’in desteğiyle Ahmet Faruki; Galata, Pera ve bazı caddelerde yabancı dükkânlarla rekabet etme yetisine sahip oldu. II. Abdülhamid, Eau de Cologne’e büyük ilgi gösterdi ve Faruki’yi Türk kültürüne özgü yeni kolonya türlerine teşvik etti. Gül, lavanta ve yasemin ile yeni türde bir kolonya geliştirdi ve bu yeni kolonyalar Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da popüler oldu (Demir 2019: 93).

Kaliteli ürünleri, şık ambalajlarda zarif etiketlerle sunan Faruki, ismiyle bir marka yaratmıştır. Firmasının en popüler olduğu yıllarda Sultanhamamı’ndaki

dükkândan alışveriş yapmak bir ayrıcalık haline gelmiş; nişan, düğün gibi özel günlerde hediyelerin bu mağazadan alınması önemsenmiştir. Şöhreti ve ürünlerinin kalitesiyle İran, Hindistan, Batvaya, Japonya gibi ülkelerden siparişler almış, Osmanlı topraklarına seyahat eden ecnebilere hediyelik olarak Faruki müstahzaratı götürmelerini sağlamıştır (Akçura 2001: 18).

(a)

(b)

Resim 3.9. Ahmet Faruki'nin Sultanhamamı'ndaki mağazası (a) Aybala Yentürk-Nejat Yentürk Koleksiyonu, (b) Ahmet Faruki'nin bir dergi ilanı

Kaynak: (Akçura, 2001: 13; Yentürk, 2005: 84).

Gökhan Akçura, Ahmet Faruki'nin yabancı markalara yerli müstahzaratlarıyla bir savaş açtığını, ürünlerin ismini bile bu nedenle yerlileştirdiğini vurgulamıştır. Odikolona (Eau de cologne) Kolonya Suyu, Ödölis'e Zambak Suyu, rujlara Dudaklık, kompaktlara Alılık, maskaraya Kirpik Boyası ve Fırçalı Sürme gibi öz Türkçe isimler vermiş, parfümü Lâvanta olarak isimlendirmiştir. Unutma Beni, Cici, Meltem, Şebnem gibi güzel kokulu lavantalar üretmiştir (Akçura 2001: 17-18).

Ürettiği ürünlerin kalitesi Avrupalı ürünlerle yarışacak niteliktedir. Faruki katıldığı uluslararası sergilerde birçok altın madalya kazanmış; ayrıca Nişan-ı Osmanî ve Sanayi Madalyası ve İran Hükümeti tarafından Altın Şîr-i Hûrşîd Madalyası ile onurlandırılmıştır (Yentürk 2005: 84).

Resim 3.10. Ahmet Faruki'nin Avrupa'da bastırıldığı ıtriyyat etiketleri (Hatice Paksoy Koleksiyonu)

Kaynak: (Akçura 2001: 12)

Ahmet Faruki 1942 yılında vefat edince, firması 1950'li yıllarda kapanmıştır.

3.4.1.2. Eczacıbaşı Süleyman Ferit

Eczacıbaşı Süleyman Ferit 1909 yılında İzmir'de açtığı Kanaat Eczanesinde sattığı çok çeşitli tuvalet müstahzaratı, çiçek suyu, gül suyu, kolonya ve esanslarıyla ünlenmiştir. Uzun yıllar hanımların çantalarında ve beylerin ceplerinde yer alan güzel kokuları esans olarak da zarif flakonlar içerisinde satmıştır (Yentürk ve Yentürk 1997: 16-17). Eczacı Süleyman Ferit, Altın Damlası kolonyasıyla başarı kazanmış; Safa, Melek, Kır Çiçeği, Senin İçin, Bahar, Beşçiçek, Manolya, Galya, Yaz Yağmuru adını verdiği ve isim babalığını Halit Fahri Ozansoy'un yaptığı Unutma Beni gibi özel esanslı kolonyalarıyla bugünkü Eczacıbaşı başarısının temelini atmıştır (Emiroğlu 2013: 283).

Resim 3.11. Süleyman Ferit'in ürettiği kokular ve şişeleri

Kaynak: (A.Yentürk ve Yentürk 1997: 17).

Resim 3.12. Süleyman Ferit Bey'in parfümleri altın damlası, unutmama beni, senin için ve melek parfümleri

Kaynak: (Katalog 2005: 222).

1980 yılına gelindiğinde Eczacıbaşı marka ismini Selin olarak değiştirmiş, marka varlığını günümüze kadar korumayı başaran kurumsal firmalardan birisi haline gelmiştir⁶.

3.4.1.3. Eyüp Sabri Tuncer markası

İstiklal Savaşı'ndan sonra Ankara'ya gelen Eyüp Sabri Tuncer Adliye Binası'nın karşısına tuhafiyeye ve ıtriyaat mağazasını açmış, 1933 yılında kolonya imal ve satışına başlamıştır (ASO 1990: 19). Eyüp Sabri Tuncer, 1930'lu yıllarda ürün kataloğuna yer verdiği broşürler hazırlamış, promosyon amaçlı bedelsiz kolonya kuponları dağıtmıştır. Satın alma şartı olmaksızın yapılan bu promosyon uygulaması sayesinde zamanla kolonyaya olan talep artmış, böylece günlük hayatta daha çok kullanılmaya başlanan kolonya, halk tarafından beğeni ile karşılanmış ve sevilen bir ürün haline gelmiştir⁷. Tuncer, yurtdışından getirilmekte olan kompoze esansların alımına son vermiş 1964'de esans üretimine başlamıştır. 1961 senesinde şirket yapısı oğulları tarafından, Eyüp Sabri Tuncer ve Oğulları Kollektif Şirketi haline getirilmiş ve üretim çalışmalarına hızla devam edilmiştir. 1967 yılında kendi limon kolonyası formülünü geliştirerek üretime geçmiş, böylece Türkiye'de hammaddelerden kendi formülünü geliştiren ilk kolonya markası haline gelmiştir. 1970 yılında Ulus'ta Işıklar

⁶ <https://www.selin.com.tr/Hakkimizda> (25.08.2021)

⁷ <https://www.eyupsabrituncer.com/tarihce> (08.06.2021)

Caddesi’nde bir bina üretim merkezi haline getirilmiş, yerli kokulu ürünlerden narenciye kabuk yağları, lavanta çiçeği, kekik vs. esansları artık Türkiye’de üretilebilir hale gelmiştir. Firma ürünlerini çeşitlendirmiş, müşterisine geniş bir yelpaze sunmuş, böylece varlığını bugüne kadar sürdürmüştür⁸.

Resim 3.13. Eyüp Sabri Tuncer kolonya dükkanı

Kaynak: (<https://www.eyupsabrituncer.com/tarihce>).

3.4.1.4. Rebul markası

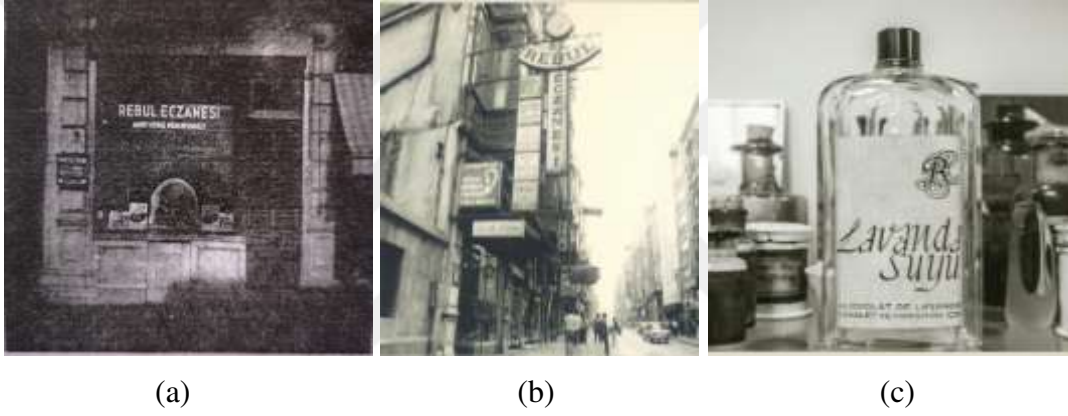
Rebul markası, 1895 yılında Fransız bir eczacı olan Jean Cesar Reboul’un Rue De Pera’da (İstiklal’de) açtığı eczaneyle kurulmuştur. Cumhuriyet tarihinin ilk eczacılarından olan Kemal Müderrisoğlu Mr. Reboul’ın yanında çıraklığa başlamış, kendi deyimiyle Beyoğlu’nun ilk Türk stajyeri olmuştur (Müderrisoğlu 1985: 5). Müderrisoğlu daha sonra bu eczaneye ortak olmuş, 1940 senesindeyse eczaneyi Mr. Reboul’dan tamamen devralmış eczanenin adıyla ilgili bilgileri, yazdığı anısında şu şekilde vermiştir: “Bir minnet borcu olarak, eczanenin adını değiştirmeyeceğimi, ismin REBUL olarak kalacağını bildirdiğimde gözyaşlarını saklayamadı” (Müderrisoğlu 1985: 10). Kemal Müderrisoğlu, eczanesinde kendilerine özel, bazı prodüilerinin olmasını arzu etmiş ve ilk çalışmasını Lavanta Kolonyasıyla yapmıştır.

Rebul Lavanda, kısa süre içinde Pera’ nın erkekleri başta olmak üzere, İstanbul beyefendilerinin kokusu haline gelir. Rebul Lavanda kolonyadan ziyade, daha

⁸ <https://www.eyupsabrituncer.com/tarihce> (08.06.2021)

çok babadan oğula geçen farklı bir mirasa dönüşür. Öyle ki, Beyoğlu'nda dolaşmak için Rebul'un lavantasının sürülmesi gerektiği, kuşaktan kuşağa bir efsane olarak aktarılır. Rebul Lavanda bir kolonyadan öte, o dönemin en popüler erkek parfümü, kuaförler tarafından saçta uygulanarak stresten arındırıcı bir mucize, her eve götürülen en prestijli hediyesi olmuştur. Rebul Lavanda, lavanta denilince Rebul'u, Rebul denilince lavantayı çağrıştıran geçmişi ile Osmanlı'dan günümüze ülkemizin klasikleşen kolonyasıdır⁹.

Rebul markası 1895'ten beri cilt bakım ürünleri ve kokular üretmekte, ürünlerini ATELIER REBUL mağazalarında müşterisine sunmaktadır. “Kurucumuz Jean Cesar Reboul’un “Kalite ve Güven Rebul Ailesinin En Önemli Mirasıdır” sözü ise bugün yaptığımız tüm çalışmaların özünü oluşturuyor” ifadeleri markanın mottosunu oluşturmaktadır¹⁰.

Resim 3.14. Rebul eczanesi (a) Rebul eczanesi ve eski Beyoğlu'ndan, (b) Rebul eczanesi ve (c) Lavanta kolonyası

Kaynak: (Müderrişoğlu 1985: 4; <https://www.atelierrebul.com.tr/t/hakkimizda>).

Abdülhamit dönemiyle başlayan batı menşeli koku yolculuğu günümüze kadar sürmüştür. Batıdan gelen bu ıtriyaat ürünleri çeşitlenerek devam etmiş, bu tarz ıtriyaat ürünleri Türkiye’de de yapılır olmuştur. Bu ürünler içerisinde, kolonya ferahlatıcılığı, dezenfekte ediciliği, yakıcı özelliği gibi pek çok işlevi barındırarak varlığını korumuştur.

Bir yandan yerli ıtriyaat ürünlerinin artması, diğer yandan yabancı ürünlerin Türk pazarında artması gibi nedenlerle, kokular çeşitlilik kazanmış, Türk insanının

⁹ <https://www.atelierrebul.com.tr/t/hakkimizda> (08.06.2021).

¹⁰ <https://www.atelierrebul.com.tr/t/hakkimizda> (08.06.2021)

beğenisine sunulmuştur. Böylece günümüze kadar artan ürün yelpazesi sayesinde, koku kullanımı artarak devam etmiştir.

4. GÜNDELİK YAŞAM VE KOKU

İnsanoğlunun, yanma sonucu oluşan güzel duyuma kavuşma isteğiyle başlayan koku yolculuğu günümüze kadar devam etmiştir. Bu bölümde, gündelik yaşamda koku kullanımıyla ilgili bilgiler verilecektir. Yapılan alan araştırmasıyla elde edilen sonuçlar ve kaynak kişilerin değerlendirmeleri okuyucuya sunulacaktır.

Türk kültüründe kokunun yerinin belirlenmesi ve geleneksel kokuların tespiti için yaşları 17-77 arasında değişen, İstanbul, Ankara, Samsun, Sivas gibi, ülkemizin çeşitli illerinde yaşayan 29 kadın, 26 erkek toplamda 55 kaynak kişiyle görüşülmüştür. Bu görüşmelerden elde edilen sonuçlardan genellemelere varılmıştır.

4.1. Genel Koku Beğenisi

Anadolu’da kokular ifade edilirken genellikle benzetmelerden yararlanılmaktadır. Yapılan görüşmelerde genellikle çiçeksi kokuların beğenildiği ifade edilmiştir. Kaynak kişilere beğendikleri kokular sorulduğunda KK1 portakal, iğde, akasya, ıhlamur ve çiçeksi kokuları, KK2 gül ve lavanta kokusunu, KK3 akasya kokusu ve yağmurdan sonraki toprak kokusunu, KK11 orman ve fresh kokuları, KK15 gül kokularını, KK17 ıhlamur çiçeği ve gül kokusunu, KK21 karısı KK20’nin de çok sevdiği üçkül kokusunu, KK22 hacdan gelen esans kokularını, KK24 yağmur kokusunu, KK27 lavanta kokusunu, KK32 uçucu çiçek kokularını, KK38 toprak kokusu ve kitap kokusunu, KK41 yağmur sonrası ortaya çıkan toprak kokusunu, KK46 çiçeksi ferah kokuları sevdiklerini ifade etmişlerdir.

KK36 “İnsanların beğendiği kokular insanın yaşadığı yerle ve kendi algılarının hangi yöne evrildiğiyle alakalı bir durum. Ben daha çok deniz kokularını ve fresh kokuları çok seviyorum. Belki de İzmirli olduğumdan kaynaklı olduğunu siz sorunca fark ettim” ifadeleriyle çevrenin ve içinden geline kültürün, koku beğenilerinde etkili olduğunu ifade etmiştir.

4.2. Koku Kullanım Nedenleri

Güzel koku keşfedildikten sonra, öncelikle kokular tanrılara sunulmuş ancak kısa bir süre sonra, insanlar bedenlerinin de güzel kokmasını istemiş ve güzel kokuları

kullanmışlardır. İlkellerden başlayarak, günümüze kadar koku kullanımı devamlılığını korumuş; insanlar kendi beğenilerine göre, yansıtmak istedikleri kimliklerine uygun kokuları kullanmışlardır. Türk kültüründe temiz olmak önemsenmiştir. Güzel kokmak temizliğin bir biçimi olarak değerlendirilmiştir. Bedeni güzel kokularla kokulandırmanın altında yatan temel neden ise, kokunun kültürdeki yerini göstermektedir. Koku kullanımının temel nedeni, “güzel kokma- kötü kokmama” düşüncesidir. Zihinlerde, özellikle dışarı çıkılacakken, sosyal ortama karışılacakken bu güzel kokular kullanılarak; etraftaki insanları, kötü kokularla rahatsız etmeme düşüncesi yatmaktadır. Bu bağlamda; dışarı çıkarken, bayramlarda, düğünlerde, camilerde güzel kokular kullanılmaktadır. Kaynak kişilere koku sürünme nedenleri sorulduğunda:

KK1gezmeye giderken güzel kokmak istediği için, KK2 özel günlerde toplum içine çıktığı için, KK3, KK15 bayramda, düğünlerde, gezmeye çıktığında güzel kokmak için, KK4 bayramda esans sürmeyi sevdiği için, KK5 ter kokup vatandaşı rahatsız etmemek için, KK6 gezmeye giderken temiz olmak, hoş kokmak için, KK7 bayrama cumaya giderken esansı; güzel kokmak bir peygamber sünneti olduğunu için, KK8 camide, düğünde ter kokmamak için, KK10 cumaya ve gezmeye giderken gülsuyu ve limon kolonyasını kötü kokmamak için, KK11 kendisi istediği için, KK21 bayramlarda, cuma günlerinde camiye giderken, insanlarla yan yana olduğundan iyi kokmak için, KK37 özel günlerde insanlara güzel kokmak için koku kullandığını ifade etmiştir.

KK12 özel günlerde camiye giderken veya cumaya giderken tıraş olduğunu, kolonya süründüğünü ifade etmiş; bunu vatandaşı kötü kokularla rahatsız etmemek için yaptığını belirtmiştir.

KK39sa bir kadının dışarda güzel kokmasının caiz olmadığını, bu sebeple güzel kokmak için koku kullanmadığını ifade etmiştir. Kolonyayı temizlik niyetiyle otobüs vb. yerlerde ellerine sıktığını ifade etmiştir.

KK48 bayramlarda ve cuma günleri koku sürmenin peygamber sünneti olduğunu vurgulamış; peygamber efendimizin “Güzel kokular kullanınız” hadisiyle, özellikle dinî bayramlarda ve cuma gününde güzel kokmaya ve güzel kokular sürmeye özen gösterdiğini ifade etmiştir.

Kokular güzel koku vermesi ve kötü kokmayı engellemesinin yanı sıra, hediye edilebilen bir üründür. Türk toplumunda özellikle doğum günlerinde, evlilik yıldönümlerinde, yılbaşında sevdikleriyle hediyeleşmek önemsenmiştir. Hediyeleşmek aynı zamanda bir sünnettir. Sevginin bir göstergesi olan hediyelerden biri de kokulardır. Özellikle eşler birbirine hediye olarak güzel koku almaktadırlar. Bununla birlikte çocuklar da anne ve babalarına koku hediye etmektedirler. KK18, KK41, KK42 özel günlerde, KK33 doğum günlerinde yıldönümlerinde partnerlerine hediye olarak koku alabileceklerini vurgulamışlardır. KK34 “Sevdiğine koku almak, karşıya sevgini belli etmektir” ifadelerini kullanmıştır. KK28 eşlerin veya sevgililerin birbirine hediye alabileceklerini “Çünkü kokular tenle birleşince bambaşka bir şey oluyor ve ortamı daha hoş hale getiriyor” şeklinde ifade etmiştir.

Hediye edilen kokulardan bir diğeri kolonyadır. Hasta ziyaretlerinde hastaya, içerisindeki alkol oranı nedeniyle özellikle limon kolonyası götürülmesi bir gelenek haline gelmiştir. KK4, KK5, KK7, KK10, KK19, KK22, KK25, KK48 hasta ziyaretlerinde kolonya götürdüklerini ifade etmişlerdir.

4.3. Koku Alırken Dikkat Edilen Özellikler

Türk kültüründe toplumsal kabul önemlidir. Türk halkı bir davranışta bulunacağı zaman, o davranışın getirilerini toplumsal olarak da planlamakta, toplumun bu duruma tepkisini hesaplamakta ve buna göre hayata geçirmektedir. Koku kullanımında da bu durum geçerlidir. İnsanlar bu bağlamda; koku alırken birtakım özelliklere dikkat etmektedirler. Toplumu rahatsız edecek kokulardan kaçınılmaktadır. Genel olarak hafif ve çiçeksi kokular tercih edilmektedir. KK18, KK24, KK32, KK33, KK36 kokunun ağır olmamasına, toplumu rahatsız etmemesine, hafif olmasına, KK24 ve KK42 kalıcılığına, KK26, KK33 cam şişede olmasına, KK28 kalitesine özen gösterdiklerini açıklamışlardır. KK32 kendisine uyum sağlayabilecek bir koku olmasına, KK36 kendisini rahatlatan fresh bir koku olmasına ve ilerleyen saatlerde kendisini rahatsız etmeyecek bir koku olmasına dikkat ettiğini ifade etmiştir.

Koku tercihlerinde genel olarak; kokunun şişesi, rengi ve ambalajından ziyade, kokunun kendisi daha önemlidir. Bununla birlikte KK24 ve KK36 kokunun, şişesi, rengi ve ambalajının da önemli olduğunu ifade etmiştir. KK28 mimar olduğu için görsele önem verdiğini ve ambalajı önemseydiğini belirtmiştir. KK44 ambalajın önemli

olduğunu, ürünü görünce kafasında bir önyargı oluştuğunu ifade etmiştir. KK18, KK27, KK29, KK31, KK32, KK36, KK42 ambalajdan çok kokunun kendisinin nasıl koktuğun önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

4.4. Parfüm Kullanımı

Türk halkı güzel koku ihtiyacını parfümle karşılamaktadır. Parfümlerin kişiye özel oluşu sayesinde, insanlar beğenilerine göre satın aldıkları kokularla bedenlerini kokulandırmaktadırlar. Parfümün kişisel koku tercihinde kullanımının önemli bir nedeni içerisinde barındırdığı esansın yoğunluğu ve bu bağlamda diğer kokulardan daha kalıcı olmasıdır.

Kaynak kişiler parfümü ve kolonyayı aynı amaçla kullanmadıklarını, bu iki kokulu ürünün farklı amaçlara hizmet ettiğini ifade etmişlerdir. Parfüm kişisel bir ürünken; kolonya daha işlevsel rollere bürünerek herkes tarafından kullanılabilen kitlesel bir üründür.

Kaynak kişilerden KK1, KK3, KK5, KK7, KK8, KK39, KK40, KK45, KK46, KK47 bu iki farklı koku ürününü aynı amaçla kullanmadıklarını, ikisinin yerinin başka olduğunu ifade etmişlerdir. Kolonyayı güzel kokmak için sürmediklerini belirtmişlerdir. KK3 parfümü dışarı çıkarken güzel kokmak, ter kokmamak için, kolonyaysa dezenfekte etmek için kullandığını, KK6 parfümü kendisi için aldığını, kolonyayı ev için aldığını, KK11 parfümü kendi bakımı için, kolonyayı geleneksel olduğu için, evde olmazsa olmaz olduğu için aldığını, KK18 parfümü kolonyaya nazaran daha kalıcı olduğu için ve güzel kokmak için kullandığını, KK19 kolonyanın ihtiyaç için alındığını, KK22 parfümü hediye olarak aldığını ve daha kıymetli olduğunu, kolonyanın eve misafire alındığını, KK23 parfümü güzel kokmak için, kolonyayı tıraş sonrası kullandığını, KK24 parfümün daha güzel koktuğunu ve standart bir koku olmadığını, kişisel olduğunu, KK37 kolonyayı sağlık amaçlı, parfümü güzel kokmak için kullandığını, KK38 parfümü güzel kokmak için, kolonyayı temizlik ve virüsten korunmak için kullandığını, KK41 parfümü kendisi için, kolonyayı genellikle misafirler için aldığını, KK48 parfümü daha çok ter kokusunu gidermek ve güzel kokmak için kullandığını, parfümün örtücü görevinin olduğunu, kolonyayı daha çok ferahlamak için kullanıldığını, KK49 parfümün kişisel olduğunu ve kendini özel hissetmek için kullandığını ifade etmiştir.

KK9un “Parfüm kendime ait. Kimse kimsenin parfümünü kullanmaz ama kolonya ortak” ve KK38in “Parfüm beni yansıtır bana özeldir. Kolonya ise geneldir” sözleri, parfümün kişisel olduğu için tercih edilen bir koku olduğunu göstermektedir.

Parfüm kişisel olarak ve daha çok güzel kokmak için kullanılırken kolonya daha genel bir kullanıma sahip olmuş, daha çok sağlık için tercih edilmiştir. Kolonya barındırdığı işlevlerle geleneksel bir ürün haline gelmiş ve böylece daha kitlesel bir ürün konumuna gelmiştir. Kolonyanın hafif bir kokuya sahip olması onu gelen misafirlere ikram edilecek karşılama suyu haline getirmiş; kolonya bu kültürle birlikte genel bir kullanıma sahip olmuştur.

Bu iki koku arasından kolonyayı tercih edeceklerini ifade eden kaynak kişiler nedenlerini şu şekilde açıklamışlardır; KK2 kolonyayı parfümden daha çok kullandığını, parfümün daha özel bir ihtiyaç olduğunu, kolonyayı daha organik ve sağlıklı bulduğunu vurgulamıştır. KK17 eşinin parfüme alerjisi olduğu için parfüm kullanmadığını, parfümün sadece güzel kokmaya yaradığını, kolonyanınsa birçok işlevi barındırdığını vurgulamıştır. KK26 astım hastası olduğu için parfümün ağır geldiğini, bu sebeple kolonya kullandığını, KK27 ise kolonyayı ucuz olduğu için tercih ettiğini ifade etmiştir. KK28 kokulara alerjisi olduğunu, bu yüzden parfüm yerine kolonya kullandığını vurgulamıştır. Kolonyanın birçok çeşidini kullandığını ifade eden KK28 Balıkesir Kertil Çam kolonyaları ve Eyüp Sabri Tuncer’in farklı kolonyalarını örnek göstermiştir. KK29 ve KK44 daha geniş alanları kapsadığı için kolonyayı kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Verilen cevaplardan alerjisi olanların ve parfümü ağır kokulu bulanların, parfüm yerine kolonyayı güzel kokusu için kullandıkları, genel olaraksa kaynak kişilerin günlük olarak güzel kokma ihtiyacını karşılamada parfümü kişiye özel oluşu ve daha kalıcı oluşu nedeniyle tercih ettikleri tespit edilmiştir.

4.5. Kokuyu Algılama

Koku duyusu canlılar arası farklılıklar göstermekte; anosmat, makrosmat ve mikrosmat gibi sınıflandırmalarla canlıların koku algılama düzeyleri ifade edilmektedir. Her canlının kokuyu algılama eşiğinin farklı olduğu gibi, insanların da koku algılama eşiği birbirinden farklıdır. Çocuklarda 8 yaşına kadar gelişmeyen koku

algısı, 8 yaşından itibaren, içinde yetiştiği toplumun kültürüne bağlı olarak algılanan zihin içerisinde sınıflandırılır. Yaş ilerledikçe koku algısı yavaşlamaktadır. 65 yaş ve altında koku duyusu yitimi %2 iken, 65 -80 yaş %30'dur. 30'lu yaşlarda koku algısı zirvededir. 50-60 yaş sabitken, bu saatten sonra yavaş yavaş düşmeye başlar. O kadar yavaş düşer ki kişiler koku alamadıklarını fark etmezler (Ozan 2019: 311-313). Hurton, yapılan araştırmaların; en mükemmel koklama yetileri olan insanların; 20 yaş civarındaki genç kadınları gösterdiğini ifade etmiştir (Hurton 1995: 22).

Vedat Ozan fetüs daha sekiz haftalıkken koku duyusunun oluşmaya başladığını, kokuların insan yavrusu üzerindeki etkisinin o henüz ana karnında korunma pozisyonundayken ağız ve burun boşluğundan akıp geçen amniyotik sıvı ile yeşermeye başladığını ifade etmiştir. (Ozan 2019: 50). Dean Burnett koku duyusunun en garip duyu olduğunu ve koku duyusuna genelde daha az önem verildiğinden bahsetmiş: “Çok erken gelişir; rahimde gelişen ilk duyudur ve büyümekte olan bir bebeğin annenin kokladığı şeyi koklayabildiği gösterilmiştir. Anne tarafından nefesle içeri alınan parçacıklar amniyotik sıvıya ulaşır ve fetüs bunları tespit edebilir” (Burnett 2016: 137) ifadelerini kullanmıştır.

4.5.1. Evlat Kokusu

Türk kültüründe evladın ayrı bir yeri vardır. Evlat bir annenin en değerli varlığıdır. Allah tarafından hediye ve emanet edildiğine inanılan evlada duyulan sevgi, hiçbir şeyle ölçülemeyecek boyuttadır. Türk kültüründe anneler kendilerine armağan edilen bu minik bedeni en iyi şekilde yetiştirmek ve doyurmak için ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışırlar. Türk kadını evladının dünyaya gelmesiyle birlikte kendi hayatını ikinci plana atarak varlığını evladına adama fedakârlığından geri durmamaktadır. Bir annenin her şeyi olan evladının kokusu da başkadır. Bu koku sadece anneye özeldir. Her annenin evladı kendisine güzel kokmaktadır. Anneler bu evlat kokusuyla evlatlarını diğer bebeklerden ayırt edebilmektedirler.

Anne kokusu ağlamakta olan bebekleri sakinleştirici etkiye sahiptir. Bu nedenle ağlamakta olan bir bebek anne kucağına verildiğinde daha gözü doğru dürüst göremez, kulağı yeterince işitmezken sakinleşebilmektedir (Ozan 2019: 52). Aynı şekilde anneler de bebeklerini kokuları sayesinde kolaylıkla ayırt etmekteledir. Kaynak kişilerden elde edilen veriler “evlat kokusu” diye bir kokunun gerçekten var

olduğunu göstermektedir. Doğuran anne ve bebek arasında iletişimi sağlayan sözsüz bir dil olarak kendisi belli eden bu koku, ‘anne’ olan kaynak kişilere sorulduğunda, istisnasız tüm kaynak kişilerin yüzünde bir gülümseme belirtmiştir. KK1 “Evlat kokusu olmaz mı hiç”, KK3, KK15, “Ancak anne koklayınca anlar”, KK6 “Mis gibi kokar” şeklinde cevaplar vermişlerdir. KK3, KK6, KK9, KK11, KK19, KK37 bu kokunun tarif edilemediğini; tarifsiz bir koku olduğunu, KK15 kendine has bir kokusunun olduğunu, KK1, KK20, KK22 cennet kokusu olduğunu vurgulamıştır.

KK2 “Evlat kokusuna dünyadaki hiçbir şey karşılık gelmez. Allah’ın verdiği bir lütuftur. İnsanın evladını kokladıkça koklayası gelir”, KK13 “Herkesin çocuğu kendine tatlı kokar”, KK20 “Çok tatlı kokar evlat annesine. Tatlı, değişik bir koku. Kendi beben sana tatlı kokar elinki kokmaz” gibi cümlelerle duygu ve düşüncelerini ifade etmişlerdir.

KK6, KK11, KK15 bebeklerini başka bebeklerin içinden gözleri kapalı bir şekilde, kokularından tanıyabileceklerini iddia etmişlerdir.

Babaların bebeklerini kokuları sayesinde ayırt etmesi ise annelere kıyasla daha zorlaşmaktadır. Cinsiyetlerin koku algısına bakıldığında kadınların kokuyu erkeklere göre daha fazla algıladığı görülmüştür. Çünkü kadınların koku algılama ve tanımlama yetisi erkeklerle mukayese edildiğinde tartışmasız, hatta ezici bir şekilde daha güçlüdür (Ozan 2019: 55).

4.6. Koku-Bellek İlişkisi

Kokular insanlara güzel duygular hissettirmenin yanı sıra, hafıza tetikleyici olarak da görev yapmaktadır. Koku ile hafıza ilişkisi, bugün ile geçmiş arasındaki bağıdır. Kokunun beyindeki işleniş sürecini Vedat Ozan şöyle vermiştir;

Koku molekülleri burnumuz tarafından solunduktan sonra, burun tavanımızda bir grup alıcı ile karşılaşır. Bu alıcılardan bir kısmı, duyduğumuz koku ile uyarılıp koku moleküllerini elektrik sinyallerine dönüştürürler ve olfactory bezemize veya basitçe beynimizdeki koku merkezimize gönderirler. Bu koku merkezi veya olfactory bezesi, koku duyugumuzun anahtarıdır. Koku bezemize ulaşan, şekli değişmiş koku sinyalleri, daha sonra beynin daha üst bölümlerine iletilirler ki limbik sistemimiz de bunlardan biridir. Limbik sistemimiz aynı zamanda beynimizin duygu işleme merkezidir. Koku ile duygu ve koku ile hafıza ilişkisi de bu sebeple kurulur ve bu sebeple çok önemlidir (2019: 41).

Kokuyla geri çağırılan anılara “Proust Fenomeni” denmiştir. Geniş bir belleğe sahip olan insan zihninde bu depolanmış gizli anılar aslen hep mevcut olmalarına rağmen, bir uyaran almadıkları takdirde bilinç yüzeyine çıkmazlar. Koku uyaran olduğunda bilinçdışının en önemli hammaddeleleri olan bu gizli anılar, bir anda o an yaşanıyor gibi hatırlanmaktadır (Ozan 2019: 248).

“Kokunun limbik sistemin parçası olması, diğer duylardan daha fazla duyguları tetikleyecek doğrudan bir yola sahip olması anlamına gelir, bu da çoğunlukla diğer duylardan daha güçlü bir tepkiyi yaratabilmesini açıklar” (Burnett 2016:139). Koku duyusu anıları hatırlatma konusunda diğer duylardan daha öndedir. Booth bütün duygularımız içinde koklama duyusunun en güçlü hatıra tetikleyicisi olduğunu (Booth 2001: 2), Ozan kokuyla canlanan hatıraların, diğer duyların geri çağırıldıklarıyla mukayese edildiğinde, hem daha güçlü hem de daha duygu-yoğun olarak geri geldiğini (Ozan 2019: 253), Yahya koku belleğinin görsel ve işitsel hafızaya göre daha uzun süre kalıcı olduğunu, bu nedenle de kokular sayesinde birçok anının canlandığını (Yahya 2003: 45) vurgulamıştır. Kokular insanların ruh halini de bu bağlamda değiştirmektedir. “Yetişkinlerde koku izlenimleri çocukluk hatıralarıyla iç içedir ve çocukluklarını çağırır” (Tuncer ve Sönmez 1987: 18). Özellikle geçmiş günleri anımsatan kokular, özlem duyulan günleri anmak ve o eski günlerdeki mutluluğu yeniden yakalayabilme arzusu, koku tüketiminde etkilidir.

4.6.1. Kokulu Anılar

Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak, koku aracılığıyla geçmişe dönüldüğünde; koku uyaran olduğunda, hatırlanan günlerin insanların özlemle andıkları günler olduğu görülmektedir. Genellikle çiçeksi kokular mutlu olunan günlere hatırlamada yardımcı olmaktadır. Örneğin; “Geçmişte evimiz yanmıştı, ateş kokusu bana onu hatırlatır” gibi bir cevap gelmemiş, genel olarak güllerin, çiçeklerin, ağaçların, toprağın kokusu anımsanmış, özlenen gençlik/çocukluk yıllarına gidilmiştir.

KK2 ailesi hayvancılıkla uğraştığı için yeni doğan kuzu kokusunu hatırladığını ifade etmiştir. Bu koku ailesiyle geçirdiği güzel zamanları anımsatmaktadır.

KK3 İstanbul’da akasya kokularını duyduğu zaman köydeki çocukluk zamanlarının aklına geldiğini ifade etmiştir. Özlem duyduğu köyünü ve çocukluk yıllarını bu kokuyla özleştirmiştir.

KK6 gül kokusunun; çocukluğunda bahçede oynadığı günleri hatırlattığını ve babasının hacdan getirdiği hevesle kokladığı esans kokularını hatırladığını ifade etmiştir.

KK7 çocukken kırlarda gezerken, özellikle hava güneşliken kekik otunun çok güzel koktuğunu hatırlamaktadır. Kırlarda gezerken ki mutluluğunu bu kokuda bulmaktadır.

KK14 çocukken kendi yörelerinde teynel denen defneyle yıkandıklarını anlatmıştır. Annesi, defne dalını sıcak suya atıp kaynatır, o suyla çocuklarını yıkarmış. KK14 bu suyun mis gibi koktuğunu ifade etmiştir. Annesinin kendisini yıkadığı o güzel, günler yıkama suyuna katılan kokuyla ilintilendirilmiştir.

Küçüklüğü köyde geçen KK18, tarlalarında dedesinin ektiği nane ve domatesin kokusunu hatırlamaktadır. Çok uzaklardan duyulduğunu iade ettiği nane kokusu ve elleriyle bölerek yedikleri domates kokusu KK18i çocukluğundaki o güzel günlere götürmektedir.

KK20 evinde hala bulundurduğu üçkül otunu; çocukken ektiklerini, büyüyünce toplayıp kuruttuklarını ve elbiselerinin içine koyarak güzel koku ihtiyaçlarını karşıladıklarını ifade etmiştir. “Bizim kokumuz oydu” ifadeleriyle, çocukken severek kullandıkları bu kokuyu bugün de evini kokulandırmada kullandığını belirtmiştir.

Koku denince aklına damak tadının geldiğini ifade eden KK28 çocukken güzel kokan her şeyin tadının da güzel olacağını düşündüğü için birçok şeyin tadına baktığını, özellikle sabunların tadına baktığını ifade etmiştir.

KK29 çocukluğuna dair gres yağ kokusunu hatırlamaktadır. Çiftçi olduklarını ve babasının traktörü gres yağla yağladığında kuzenine ve kendisine “Ekmek alın gelin de süreyim yiyin” dediğini ifade etmiştir. Çocukluğu boyunca o güzel renkli gres yağını ekmek arasında yemenin hayalini kurduklarını gülerek anlatmıştır. Gres yağın kokusu KK29a çocukluğundaki o güzel anıları anımsatmaktadır.

KK32 misafirliğe gidecekleri zaman annesinin kulaklarının arkasına, kıyafetlerine ve ellerine, onlara sarılan insanlara güzel kokmaları için, Dalin kolonyası

sürdüğünü ifade etmiştir. Annesinin bu kokulu ritüeli KK32nin geçmişteki güzel günlerini, kendisinin deyiimiyle; hiç unutturmamaktadır.

KK33 çocukluğunda annesinin evde gülsuyu yaptığını ve o kokuyu çok sevdiğini ifade etmiştir. Annesi gül yapraklarını toplar, bir şişeye koyar, camın önünde güneşte bekleterek gülsuyu yaparmış. O suyu içtiklerini de ifade eden KK33 her gülsuyu kokusunda o güzel günleri hatırlamaktadır.

KK37 çocukluğunda, okulunun karşısındaki evin bahçesinin önünden geçerken yayılan zambak çiçeğinin kokusunu çok sevdiğini ifade etmiştir. Kokuyu aldığı yeri bu denli hatırlaması kokunun insan zihninde hafıza tetikleyici olarak ne denli iş gördüğünü göstermektedir.

4.7. Dini İnançın Koku Kullanımına Yansımaları

Anadolu’da yaygın inanç biçimi Müslümanlıktır. Yalnızca bir ve tek olan Allah’a inanan Müslümanlar, İslam dininin ölçütlerini esas alarak hayatlarını şekillendirmektedir. İslam dininde temizlik imanının yarısı olarak değerlendirilmekte, bir Müslüman’ın temiz ve güzel kokulu olması istenmektedir. İslam peygamberi Hz. Muhammet gül olarak atfedilmiş ve gül gibi kokan peygamber ümmetine de güzel kokular kullanmayı öğütlemiştir. Bu bağlamda güzel kokular sürünmek peygamber sünneti olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Allah’ın evi olarak nitelendirilen camilere temiz gidilmesi gerekmektedir. Cuma namazına giderken beylerin, iş kıyafetlerinin değiştirmesi, mümkünse gusül abdesti alması, temiz kıyafetlerle gitmesi ve güzel kokular sürünmesi sünnet kabul edilmiştir. Peygamber efendimiz ümmetine, özellikle camiye gelirken sarımsak, soğan gibi toplumu rahatsız edici kokulardan kaçınılması gerektiğini, güzel kokularla temiz bir şekilde gelinmesi gerektiğini bildirmiştir. Bayram günlerinde Müslüman kadın, erkek ve çocuklar yeni ve temiz bayram kıyafetleri almaları bir gelenek haline gelmiştir. Bu gelenek bayramlarda temiz ve güzel görünümlü olunması gerektiğini göstermektedir.

Samsun Tekkeköy ilçesi Yağbasan Merkez Camii’nde imam olan KK50 “Dinimiz temizliğe önem vermiştir. Temizlik imanının yarısıdır. Güzel kokmak Müslümanları rahatsız etmemesi bakımından önemlidir” ifadesiyle, KK53 “Allah Resulünün bir hadisinde şu geçer; “Kişi kazancının 3/2’sini güzel kokuya verse israf

etmiş sayılmaz”. Müslüman güzel kokar. Güzel koku insanın ufkunu, zihnini açar. İyi düşündürür, olumlu düşündürür. Kötülük düşünmez” ifadeleriyle İslam dininde kokunun önemli olduğunu belirtmiştir.

“Güzel kokmak peygamberimizin hem sözlü hem de fiili bir hadisidir” diyen KK48, kokunun türünün belirtilmediğini bu yüzden her şeyin sürülebileceğini ifade etmiştir. Samsun Havza ilçesi Ortaklar Mahallesi Camii’nde imam olan KK49 “Camiye giderken koku sürünmek sünnettir. Allah’ın evlerine giderken temiz güzel kokulu olunmalı” ifadeleriyle camiye giderken özellikle cuma günleri ve bayramlarda toplu zamanlarda güzel kokular sürünmek gerektiğini vurgulamıştır.

“Peygamber efendimizin “Camiye giderken güzel koku sürün, abdest alın temiz bir şekilde camiye gidin” sözleriyle camiye giderken güzel koku sürünmekle ilgili tavsiyesi vardır. Sarımsak gibi kötü kokulu bir şey kullanmayınız camiye gidecekken” gibi hadisleri örnek gösteren KK50 camiye gelirken sürülecek kokuların çok ağır olmaması gerektiğini, başka insanları rahatsız etmeyecek derecede hafif kokular sürülmek gerektiğini belirtmiştir. Görev yaptığı Yağbasan Merkez Camii’nde cemaatin yoğun olduğu bayram, cuma ve kandil günlerinde, içerisinde gülsuyu olan oda parfümüyle camiye kokulandığını belirtmiştir.

KK4 camiye giderken esans kullandığını, KK5 çalışma elbisesiyle değil güzel bir kıyafetle temizce gitmek gerektiğini, KK17 limon kolonyası kullandığını, KK41 camiye, cumaya giderken insanlarla iç içe olduğu için güzel kokmak gerektiğini ifade etmiştir.

Dinimizde güzel kokunun önemli olduğunu vurgulayan KK49 “Hacerü'l-Esved taşını her sabah namazından önce güzelce temizleyip kokuluyorlar güzelce. Dinimizde çok önemli yani”. Medine’de Mescid-i Nebvî’de pervanelerden güzel koku üflüyor” şeklinde örnekler vermiş kendi görev yaptığı camiye Medine Esintisi kokusu ve miski amber kokusuyla kokulandığını ifade etmiştir.

KK7 hacdan döndüğünde esans getirdiğini komşularına, dostlarına hediye ettiğini; bunun bir gelenek olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca hacdan sonra parfüm kullanımında bir azalma olduğunu daha çok esans kullanmaya başladığını vurgulamıştır. KK48 de hac dönüşünde esans getirip dostlarına hediye ettiğini ifade etmiştir.

4.8. Geçiş Dönemlerinde Koku Kullanımı

İnsanoğlu dünyaya gözlerini açıp, mezarda üzeri örtülünceye kadar, kendi kültürü ve göreneğine göre çeşitli süreçlerden geçmektedir. Doğum, evlilik ve ölüm olarak üç ana başlıkta toplanan bu süreçler, geçiş dönemleri olarak adlandırılmaktadır. Bu geçiş dönemleri, kişinin yaşadığı konumdan, farklı bir konuma geçmesinde kendisine yardımcı olan, topluma kabulünü hızlandıran ritüeller bütünüdür. Bu geçiş evrelerinde çeşitli adetler, törenler ve gelenekler kişilere yardımcı olmakta ve yol göstermektedir. Hayatın her alanında olan kokular, geçiş dönemlerinde de gerek güzel kokuyor olmalarıyla, gerekse kötü olanı maskelemek amacıyla kullanılmaktadır.

4.8.1. Doğum ve Koku

Doğum, geçiş dönemlerinin ilkidir. Anne karnından, yeni bir dünyaya gözlerini açan bebeğin bu gelişimi mutluluk verici hayırlı bir olay olarak kabul edilmektedir. Bu hayırlı olay beraberinde, doğan bebeği yeni geldiği dünyaya hazırlamak, uyum sağlamasını sağlamak amacıyla çeşitli uygulamaları da getirmiştir. “Geleneksel hayatın içinde kendine önemli bir yer edinen ‘doğum olayı’ birçok ritüeli bünyesinde barındırmaktadır” (Yıldırım 2019: 21). İnançlar ve gelenekler, gebe kadını, çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak yüzlerce âdetin, inancın, dinsel ve büyüsel özlü yüzlerce işlemin hücumuna uğrayarak âdeti onlar tarafından yönetilmektedir (Yeşil 2012: 54). Bu yüzlerce âdet içerisinde, tez konusu olan koku anneler üzerinde kendisini aktif bir şekilde gösterememiştir. Bunun nedeni hamilelik sürecinin tatlı bir heyecan olmanın yanı sıra birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmesidir. Kaynak kişilere hamileyken rahatlamak ya da herhangi başka bir sebeple koku kullanıp kullanmadıkları sorulduğunda genel olarak hamilelik sürecinde midelerinin bulandıklarını, kokulardan rahatsız olduklarını KK2, KK3, KK6, KK9, KK11, KK13, KK15, KK20, KK37 ifade etmişlerdir. KK1 limon kolonyasının kendisini ferahlattığını, KK2 kokuya tahammülünün olmadığını ifade etmiştir. KK32 ilk hamileliğinde ağır kokuların kendisini rahatsız olduğunu, kendisiyle buluşacak olan arkadaşlarından parfüm kullanmamalarını rica ettiğini ifade etmiştir. KK37 hamileyken tüm kokulardan tiksindiğini belirtmiştir.

Kaynak kişiler genel olarak doğumdan sonra da herhangi bir koku kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. KK1 bebek görmeye gelenlere kolonya ikram edildiğini vurgulamıştır. KK2 bebek emzirdiği için bebeğin rahatsız olabileceği ve alerji yapabileceği düşüncesiyle koku kullanmadığını belirtmiştir.

Bebek dünyaya gelince, birtakım kokulu uygulamalar başlamaktadır. Bu uygulamalar her kültür ve inanış için farklılıklar göstermektedir. “Endonezya’daki Tanimbar Adalarının yerlileri bebekleri ev içinde yakılan ateşlerin dumanında bir anlamda tütsüleyerek hayata başladıkları ilk birkaç hafta içinde bu kendilerince gerekli sosyal entegrasyonu sağladıklarına inanıyorlar” (Ozan 2018a: 229). Brezilya’daki Bororo kabilesinde doğum sonrası doğum kokusunu koklayanların olumsuz etkileneceği düşünüldüğü için ebe doğumdan hemen sonra kokunun bulaşmış olduğu yaygı, elbise gibi doğum ânında kullanılan eşyaları toprağa gömmekte, bebeğin babası doğumdan hemen sonra yıkanmaktadır. Aynı zamanda bu kabilede, bebek bünyesindeki doğum kokularından tamamen kurtulabilsin diye bebeğe isim vermek için yaklaşık altı ay beklenmektedir (Ozan 2018a: 230).

Anadolu’daki kokulu uygulamalarsa daha çok bebeğin banyo suyuna atılan nesnelerde kendisini göstermektedir. Anadolu’da bebeğin güzel kokması için kırklama suyuna çeşitli çiçekler atılmış, bebeğin ilerde bu çiçekler gibi kokması amaçlanmıştır. KK1 kırklama suyuna; gülsuyu, kekik yağı ve reyhan yağı katıldığını vurgulamıştır. KK2 gelecekte kokmasın inancıyla, bebeğin kırk gün içerisinde her yıkandığında koltukaltı ve eklem yerlerine tuzlu su sürüldüğünü vurgulamıştır. KK3 ter kokmasın diye kırklı olduğu zamanlar tuzlu suyla yıkadığını, KK6 tuzlama işlemi yaptığını ve bebek şampuanları kullandığını, KK9 kırkıdan dört aylık olana kadar tuzlama işlemi yaptığını ifade etmiştir. KK11 tuzlama yaptığını ve bebe yağı kullandığını, KK13 Dalin şampuan kullandığını, KK15 bebeğe ait şampuan ve bakım kremleri kullandığını, KK16 çocuk kırklanırken yumurta gibi olması için suyuna yumurta atıldığını, KK20 şampuanla yıkadığını, KK22 tuzladığını ve kırk suyuna gül gibi kokmaları için gülsuyu döktüğünü ifade etmiştir.

Kaynak kişilerden alınan cevaplar, genel olarak bebek kırklıyken yapılan tuzlama işlemini göstermektedir. Anadolu’da yaygın bir gelenek olan tuzlama işleminin nedeni bebeğin büyüdüğünde ter kokmamasıdır. Bu sebeple çocuğun banyo suyuna tuz eklenmekte ve çocuğun eklem yerleri bu tuzlu suyla yıkanmaktadır. KK11

tuzlama işlemini şu şekilde açıklamıştır: “Önce çocuğu yıkıyoruz. En son durulama suyuna ya kaya tuzu ya da normal yemek tuzunu karıştırıp en son onla koltukaltını, bütün vücudunu onunla arındırıyorsun. Banyo işlemi tamamlanmış oluyor. Üzerine de bebek yağı sürüyordum ben”. Orhan Acıpayamlı’ya göre tuzlamadaki asıl amaç bunlar değil, tuzda bulunan manevi kuvvettir (Acıpayamlı 1961: 115). Kayaoğlu, eski İstanbul’un gündelik hayatını anlattığı kitabında; lohusa kadının kırk hamamında, hamamda öd ağaçları ve günlükler yakıldığını ifade etmiştir (Kayaoğlu 1998: 43). Ancak kırk hamamı uygulaması günümüzde artık yaygın bir şekilde yapılmamaktadır. Bu çalışmaya katılan kaynak kişiler, kendilerine kırk hamamı yapmamışlardır. Ali Doğaner, Anadolu Ulaşlı Türkmenlerinde çocuğun yıkanmasını “Kız çocukları güzel kokması için yıkanacağı ılık suya gül, karanfil konur, tatlı dilli olsun diye kızın ağzına bal sürülür. Ayrıca kız çocuklarının kırmızı dudaklı olması için de dudağına kiraz sürülürdü. Erkek bebeklerin yıkanacağı suyun içine zengin olması için para atılırdı” (Doğaner 2006: 73) ifadeleriyle açıklamıştır.

4.8.2. Evlilik ve Koku

Evlilik hem kadın hem de erkek bireyler için önemli bir geçiş dönemidir. “Evlilik bireyin statüsünde ve yaşamında bir başka önemli geçiş olduğundan, içerisinde önemli ritler, törenler barındırır”(Yeşil 2012: 146). Hayatlarını birleştirecek olan iki genç, aile birliğini sağlayabilmek için; isteme, söz, nişan, kına ve düğün şeklinde sıralanan çeşitli törenler ve kendi içinde çeşitli ritüeller gerçekleştirirler. Bu ritüellerden biri de çeyiz ve hediyeliklerdir. Gelin görmeye gidilirken eli boş gidilmez, çeşitli hediyelerle, gelin ve kız tarafı memnun edilir. Kız tarafına götürülen hediyeler arasında kokular da bulunmaktadır. Erkek tarafının kız evine gönderdiği tepside, muhakkak yerini alan bir şişe kolonyanın özel bir isme kavuştuğundan bahseden Aybala Yentürk ve Nejat Yentürk ıtriya etiketleri koleksiyonlarında “Gelin Suyu”nun etiketini “Batı tipi gelinliğinin içerisinde bir Cumhuriyet kızı...” ifadeleriyle vermişlerdir (Yentürk ve Yentürk 1996: 31).

Resim 4.1. Gelin Suyu etiketi

Kaynak: (Yentürk ve Yentürk 1996: 31).

Erkek tarafından kız tarafına giden nişan sepetinin içerisinde; lavanta, kolonya, kakule ve karanfil gibi kokuların koyulduğu (Kayaoğlu. 1998;31), kız istemeye gidilirken, vazo içerisinde taze beyaz zambak veya billur şişeler içinde zambak kokusu götürüldüğü, kız evinde ikram edilen gül şerbetinin karanfilli olmasının da; bu işe rızalarının olduğu anlamına geldiği (Demir.2019;107), Osmanlı Dönemi'ndeki kokulu uygulamalar anlatılırken verilmiştir. Bugüne bakıldığında bu geleneğin devam ettiği görülmektedir. KK1, KK3, KK6, KK9, KK16, KK20, KK22, KK29, KK33, KK37, KK39 çeyizde parfüm alınması gerektiğini, KK1 bohçaların içine lavanta, sabun ve naftalin koyulduğunu, KK13, KK15 ve KK37 naftalin alındığını ifade etmişlerdir.

KK1, KK2, KK3, KK6, KK9, KK11, KK13, KK15, KK16, KK19, KK20, KK22, KK37 kız isteme, söz, nişan gibi merasimlerde gelen misafirlere kolonya ikram edildiğini, KK22 ve KK37 gülsuyu ikram edildiğini ifade etmiştir.

Geline mahsus bir koku olmamakla beraber gelinin mis gibi KK6, KK19, gül gibi, yasemin, lavanta gibi çiçeksi kokularla KK1, temiz ve güzel kokması KK1, KK2, KK13, KK15, KK22, KK37 beklenir.

4.8.3. Ölüm ve Koku

İnsanoğlunun fani hayatının sonlanmasına ölüm denmiştir. Her geçiş döneminde olduğu gibi ölüm için de çeşitli ritüeller yapılmaktadır. Bu ritüeller toplumun inanç yapısına göre şekillenmektedir. Koku, hayatın bir parçası olduğu gibi ölümün de bir parçası olmuştur. Cenaze törenlerinde, çeşitli ritüellerde kokular kullanılmıştır.

Osmanlı devletine 46 yıl padişahlık eden Kanuni Sultan Süleyman ve dedesi Fatih Sultan Mehmet'in naaşlarının defni biraz farklı olmuştur. 1 Mayıs 1566 da İstanbul'dan Macaristan'a hareket eden ordu ve padişah, Zigetvar kuşatmasını başlattıktan sonra 34 günlük bir kuşatma sonrası kaleyi ele geçirmiştir. Ancak bu zaferi Kanunî Sultan Süleyman göremeden hayata gözlerini yummuştur. Kuşatma devam ederken böyle bir haberi orduya vermenin, kuşatma açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünen sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, bu ölümü ordudan gizlemek için, padişahın yattığı yerin altına gömülmesini emretmiş; padişahın cesedi kefenlenip hemen oraya, tahtın altı az kazılıp oluşturulan çukura yerleştirilmiştir. Aradan biraz süre geçince oluşan ceset kokusunu engellemek için, 19.yy.da yazılmış reçetede ki uygulamaları, Vedat Ozan kitabında şöyle alıntılanmıştır:

Önce cesedi mümkün olduğunca bozulmadan koruyacak ve kokuyu engelleyecek sıvı hazırlanıyor. Bu sıvının içinde muhtelif baharatlar ve aromatik bitkiler, hatta amber, misk gibi hayvansal kökenli koku maddeleri de var. Önce mide ve bağırsaklar temizleniyor. Yani lavman benzeri bir uygulama yapılarak çıkan su, duru su gibi görünene kadar bağırsaklarının içi boşaltılıyor hükümdarın. Ardından bu kez iç organlara öd ağacı, mürrüsafî, ve kâfur ile karıştırılmış gülsuyu pompalanıyor. Makat deliğine gülsuyu ve sirkeye batırılmış bir pamuk tıkanıyor (...).Mevlatın burun ve ağzına ise cıvalı bir merhemle-ki içinde bal, öd ağacı, şap ve mürrüsafî emdirilmiş pamuk topları yerleştiriliyor- vücut baştan aşağı bal ve diğer tatlı kokulu sıvılarla siliniyor. En son katta da “cîlâ niyetine” der gibi misk ve amberle siliniyor, zemzemlenmiş kefenle hemen yatağının altına oracığa, oldukça küçük cemaatli bir cenaze namazını müteakiben yerleştiriliyor. Sefer bitip de resmî defin merasimi yapılana kadar 42 gün dayanıyor o çürüyen vücut (Ozan 2018: 220-222).

Kanunî'nin dedesi Fatih Sultan Mehmet hanın cenazesi ise 10 gün kadar gömülmeyi beklemiştir. Topkapı Sarayı'nda bekleyen naaşı, oğullarının taht mücadelelerini beklemek zorunda kalınca kokmaya başlamıştır. “Ceset tamamen çürümeden Baltacılar Kethüdası Kasım ve iki hekim elbiselerini soyuyor, sonra iç

organlarını çıkartıyorlar ve daha sonra cesedi, az önce Kanunî'nin cesedine uygulanan yönteme benzer bir yöntemle ilaçlıyor, kefenliyor ve defnediyorlar” (Ozan 2018: 223-224).

Bu kokulu işlemler, bu iki padişaha özel bir defin işlemi olmuştur. Türklerin genel defin işlemlerine bakıldığında İslami hususlar ön plandadır. Türkiye’de yaygın inanç biçimi olan Müslümanlığın, her dinde olduğu gibi cenaze işlemlerini belirten hususları vardır. Öncelikle “Her nefis ölümü tadacaktır”(Ali İmran 185, Enbiya 35, Ankebut 57) ayeti kerimesinde, ölümün kaçınılmaz son olduğu Allah tarafından kullarına farklı surelerde bildirilmiştir. Cenazeyi çok bekletmek günah sayılmıştır. Ölü ne kadar hızlı toprağa kavuşursa ruhunun o denli rahatlayacağına inanılmıştır. İslam inancına göre ölüm bir son değil; yeni bir hayatın -aslolan hayatın- başlangıcıdır. Türk kültüründeki cenaze işlemleri de bu inanış doğrultusunda şekillenmiştir. Ölen kişi bu yeni hayata giderken yıkanarak, beyazlar içinde kefenlenerek uğurlanmıştır. Bir Müslümanın cenazesinin yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması, dualar edilmesi ve kabre özenle defnedilmesi önemsenmiş ve diğer Müslümanlara farz kılınmıştır (Sabah 2020: 49). Cenaze yıkama işleminde kokular önemli görevler üstlenmiş, ölümün getirdiği kötü kokuları bastırmak için kullanılmıştır. Cenaze teneşire yatırıldıktan sonra, teneşir çevresine güzel kokular sıkılmakta veya tutsülenmektedir. Ölü iki kere yıkandıktan sonra üçüncü kez güzel koku ilave edilmiş su ile yıkanmaktadır (Sabah 2020: 52). Kefenlenecek örtüye güzel koku sürülmesi âdettendir. Cenazenin “Saçına, sakalına, secde âzaları olan alınına, burnuna, ellerine, diz kapaklarına ve ayaklarına güzel kokular sürülür” (Sabah 2020: 53). Ansiklopedilerden elde edilen bu bilgiler kaynak kişiler tarafından da ifade edilmiştir.

Cenazedeki kokulu işlemlere bakıldığında, cenazenin kötü kokmaması ve başlayacağı gerçek hayatına güzel kokularla (peygamber kokusuyla) gitmesi için KK1, KK2, KK3, KK4, KK5, KK7, KK10, KK11, KK20 kefene gülsuyu döküldüğünü ifade etmişlerdir. KK5’a göre gülsuyu dökülme nedeni, bazı yatalak hastaların vücutlarında oluşan büyük yaraların öldükten sonra kötü kokulara neden olmasını engellemektir.

KK1 bıçak ve çörekotu konduğunu, KK2 ortamı mümkün oldukça havalandırmak gerektiğini,

KK2 ölü kötü kokmasın diye soğuk ortamda tutulması gerektiğini, KK17 ve KK20 ölünün kenarlarına buz koyulduğunu ifade etmiştir.

KK8 cenazede ölü kolonyası diye bir kokunun olduğunu ve eve döküldüğünü ifade etmiş, KK9, cenazede güzel kokulu bir otun köz içine atılarak etrafa hoş kokular verdiğini ifade etmiş; adını hatırlayamadığı bir ottan bahsetmiştir.

KK11 kefene esans döküldüğünü, KK19 ölü evdeyken bulunduğu odaya kolonya bırakıldığını ve kullanmak isteyenlerin alıp ellerine döktüğünü, KK21 cenazede hoş bir koku olduğunu kefene onun döküldüğünü belirtmiştir.

KK37 cenazenin şişerse koktuğunu o yüzden şişmesin diye bıçak konduğunu belirtmiştir. KK48 cenaze evlerine çok insanın girdiğini bu nedenle ağır kokuların oluştuğunu ifade etmiştir. Bu amaçla kullanmak isteyenler için evin bir kenarına kolonya koyulduğunu belirtmiştir.

KK5, KK6, KK16 cenaze sırasında kükürt yakıldığını ifade etmiş bunun nedenine farklı açıklamalar yapmışlardır. KK5 cenaze teneşirin üzerinde yıkanırken, kükürt yakılmasının nedenini, kükürt kokusunun ölüye ve çarşafına geçip, mezarlıkta yılan ve böceklerin gelmemesi için yapıldığını; “Kükürt olan yere yılan gelmez” sözleriyle açıklamıştır. KK6 kükürtün cenaze evden çıktıktan sonra, evde yakıldığını vurgulamıştır. KK50 ölü yıkanırken kükürt yakılmasının nedenini, yıkayan insanların yayılan kötü kokudan rahatsız olmaması için olduğunu ifade etmiştir.

İmamlık yapan KK49, meleklerin güzel kokuya gelecekleri inancıyla kefene güzel kokması için gülsuyu döküldüğünü ifade etmiştir. Bir diğer imam olan KK50 ölüyü kefenlerken naftalin ve gülsuyu gibi güzel kokular kullanıldığını ifade etmiştir.

Ölüm törenlerindeki bir diğer kokulu uygulama ölenin ardından helva kavurulmasıdır. Türk kültüründe helvanın doğrudan doğruya kokuyla ilgisi vardır. Kavrulan helva kokusunun ölen kişinin ruhunu ulaştığına ve ölen kişinin ruhunu azaptan kurtardığına inanılmaktadır. Bu inancın altında eski Türk dini inanışının bugünkü uzantısı görülmektedir. Türklerde İslamiyet’ten önce kötü ruhların insanlara musallat olacağına inanılmış ve tütsüler yakılarak, üzerliklerden dumanlar çıkartılarak kötü ruhlardan korunacağına inanılmıştır. İslamiyet ile birlikte bu ritüeller evrimleşmiş ve varlığını bir şekilde devam ettirmişlerdir. Örneğin üzerlik yakmak Anadolu’da hâlâ yaygın bir uygulamadır. İslamiyet ile birlikte üzerlik yakılıp, evde dolaşırken nazar duasının da okunması bu geleneğin yeni dine adapte edilip devamlılığını koruduğunu göstermektedir. Yine ölen kişinin ardından helva kavurulması ve helva kokusuyla ölenin “ruhuna değsin” ifadeleriyle ruhuna değileceği düşüncesi eski Türk inancının

bugünkü uzantılardandır ve kokulu ölüm ritüellerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

4.9. Mekânın Kokulandırılması

Türkler bedenlerinin güzel kokmasına özen göstermiş; bunun yanı sıra ibadethanelerin ve yaşanan mekânın kokulandırılması da önemsenmiştir. Türk halkında temizlik çok önemlidir. Ev hanımlarının sabah ilk işleri evlerini temizlemektir. Bu temizliği güzel kokularla noktalandırmaktadırlar. Ev güzel kokular yaydıkça, içinde yaşayanlara temizlik hissi ve mutluluk vermektedir. Evin kokulandırılması genel olarak oda kokularıyla sağlanmaktadır. Özellikle zaman ayarlı koku kutularıyla ortam sık sık kokulandırılmaktadır. Tütsülerse son dönemlerde evi kokulandırmak için kullanılan kokulu ürünlerdendir. Evin en temiz olması gereken lavabolarında lavanta kokuları tercih edilmektedir. KK11 tütsüler ve yağlarla evini kokulandırıldığını vurgulamıştır. “Evimde sulu makinem var içine lavanta damlatıyorum evde her yer lavanta kokuyor” demiş, aniden misafir ‘geliyorum’ derse hemen odayı kokulandırıldığını vurgulamıştır. KK11 kokuların kendisine mutluluk, huzur ve enerji verdiğini ifade etmiştir.

KK20 evini çocukluğundan beri hatırladığı ve çok sevdiğini ifade ettiği üçköl otuyla kokulandırmaktadır. Alan çalışması sırasında evinin her yanı bu kokuyla bezeli olan KK20 bu otu evin giriş kapısına astığını, böylece kokusunun her yere yayıldığını ifade etmiştir.

Resim 4.2. KK20'nin evini kokulandırmada kullandığı üçkül otu

KK32 misafiri geldiğinde lavabolarının güzel kokması için leylak kokusu kullandığını, evi için oda kokusu kullandığını, oda kokusu bittiğinde halılara ve koltuklara kolonya dökerek kokulandırıldığını ifade etmiştir.

KK36 arkadaşlarını davet ettiğinde oda kokuları ve fısılayan kokular ve tütsüler kullandığını belirtmiştir.

İmamlık yapan kaynak kişilerimiz, camilerin içinin amber, gül gibi oda kokularıyla kokulandırıldığını ifade etmişlerdir. Bu kokular sayesinde camilerde daha manevi bir atmosfer oluşturulmaktadır.

4.9.1. Mutfağın Kokusu

Baharatlar yiyecek ve içeceklere hoş koku ve tat vermek için kullanılan maddelerdir (TDK 2011: 46). Bunun yanı sıra ilaçlara, parfümlere, kozmetik ürünlere, yağlara ve mumlara da eklenmektedir. Avrupa'da ilk kez 12.yy'da kullanılan baharat sözcüğü, bitkisel kaynaklı kokulu maddelerin hepsini kapsarken; sonradan lezzet ve koku verici özelliği belirleyici olmuştur. Baharatlar birçok uygarlıkta gerek yiyecek, gerek koku, gerekse ilaç olarak kullanılmış, yıllar boyu önemli ticari ürünlerden biri olmuştur. Bugün baharat üretiminin %86'sı Hindistan'da gerçekleşmektedir (Dara 2010: 14-16)

Baharatlar, Türk mutfağına 15.yy'dan sonra girmiş Osmanlı saray mutfağında kendisini göstermiştir. Günümüzde baharat kullanımını devam eden Türk mutfağında en çok tüketilen baharat %25'lik payla pul biberdir. Ramis Dara, Türk mutfağında en çok tüketilen baharatları tespit etmek için Ankara'da 662 kadınla yapılan çalışmanın sonuçlarını şöyle ifade etmiştir: Karabiber, kırmızı pul biber, nane, kekik, acı kırmızı toz biber, kimyon, tarçın, hindistancevizi, susam, sumak, çörekotu, karanfil, kuşüzümü, dolmalık fıstık, adaçayı, zencefil, defne yaprağı, yenibahar, kişniş, safran, çemen, mahlep, haşhaş, fesleğen, reyhan, beyaz biber, biberiye, köri, anason, rezene, zerdeçal. (Dara 2010: 16).

Dara, kitabında; 64 baharat ve 112 baharatsı; toplam 176 çok özellikli bitkiyi ele almıştır. Bunlar içerisinde Türk mutfağında kokusundan yardım alınan bitkileri; adaçayı (salatalarda), anason (bisküvi ve çöreklerde), ardıç (turşularda), biberiye (tütüslerde, salçalarda), çemenotu (pastırma ve sucuklarda), defne (et ve balık yemeklerinde), dereotu (salatalarda), gül (salatalarda, reçel ve şurup yapımında, tatlılarda), kakule (kahve ve çayda), karanfil (tatlılarda, şerbetlerde), kimyon (yemeklerde), kişniş (ayran aşında), mahlep (tatlılarda ve şaraplarda), meyankökü (meyan şerbeti yapımında), nane (yemeklerde ve içeceklerde, sakızlarsa), tarçın (tatlılarda, yiyeceklerde ve şerbetlerde), vanilya (tatlılarda), zufaotu (çorbalarda) şeklinde sıralanmıştır (Dara 2010).

Tez çalışmasında kaynak kişiler mutfağın kokusuyla ilgili olarak; “Mutfakta ne kokusu olacak; yemek kokusu”, “Yemek kokar mutfak mis gibi, bazen et kokar” şeklinde cevaplarlar vermişlerdir. Türk mutfağı yemek kokar; burada bahsedilen yemek kokusunun içerisinde elbette çeşitli baharatlar ve et, sucuk gibi ayırt edici kokular da yatmaktadır. Ancak özellikle belirtilen bir koku olmamış; sonuç olarak mutfağın yemek koktuğu vurgulanmıştır.

4.10. Geçmişin Kokuları

Günümüzde kokuların çeşidi ve ulaşılabilirliği geçmiş yıllara göre çok daha fazladır. Bu kokular kişilerin beğenisine, tenine ve zevkine göre geniş bir ürün yelpazesi oluşturulmuş, müşterinin beğenisine sunulmuştur. Bu ürünler parfümerilerde, kozmetik mağazalarında, marketlerde ve internette satılarak ulaşılabilirliği kolaylaşmıştır. Ancak geçmiş yıllarda kokulara ulaşım bugünkü kadar

kolay olmamıştır. Özellikle kırsal alanlarda kokuya ulaşmak için, merkezlere inilmesi, çarşıya gidilmesi gerekmiş ya da seyyar satıcılar ve çerçiler sayesinde ulaşım sağlanmıştır. Çerçiler kokulu ıtriya kutularıyla köylere giderek, kokulu ürünler satmışlardır. Merkezi yerlerde ise kokular, züccaciyelerden, aktarlardan, doldurma kolonyacıardan, cami önlerindeki seyyar satıcılardan alınmıştır. Eskiden yaygın olan kokulara bakıldığında:

KK4 Osmanlı döneminde kullanılan gâliyedana benzeyen küçük kapların içinin pamukla doldurulduğunu, bu pamuğa istenilen esansın dökülüp; gâliye gibi parmak uçlarıyla saça, sakala sürüldüğünü ifade etmiştir.

KK5 eskiden gülyağının ve tütünyağının çok meşhur olduğunu ve bu kokulara ulaşımın zor olduğunu ifade etmiştir. Yaklaşık 40 yıl önce bakkaliyelerde kokuların satılmadığını, çarşılarda satılan kokuları ise her vatandaşın alamadığını vurgulamıştır.

KK14 eskiden hacıyağının yaygın olduğunu, hacca ya da umreye gidenlerin getirdiği kalıcı kokulu esansların, bileklere sürülerek kullanıldığını ifade etmiştir. KK14 bu kokuların yaşlı insanlar tarafından hâlâ kullanıldığını ifade etmiştir.

KK17 eskiden, büyük cam kavanozlar içinde kolonyaların olduğunu ve kolonya satın almak isteyenlerin şişeleriyle buralardan kolonya doldurtmaya geldiklerini ifade etmiştir. Türk kültüründe kolonya doldurmak bir âdet haline gelmiştir. Kolonyası biten insanlar genellikle eczanelere veya kolonyacıara giderek boş kolonya şişelerini doldurtmuşlardır.

KK25 eskiden çerçi denilen insanların at üzerinde köyleri gezerek, yanlarında getirdikleri camekânlı ıtriya kutularının içindeki çeşitli esansları sattıklarını ifade etmiştir. KK37 seyyar tablacıların kırsal alanlarda hacıyağları (esanslar) ve gülsuyu sattıklarını ifade etmiştir. Bu gelenek uzun yıllar kırsal hayatın kokulu ürünlere ulaşmasını sağlamıştır.

KK35 eskiden hiç koku kullanmadığını ifade etmiştir. Kolonyayı, evlenip şehre gidince gördüğünü belirtmiştir. KK35'in ifadelerinden, koku kullanımının o dönemlerde köylerde daha kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır.

KK48 hacıların getirdiği esansların cuma günleri camide; sırayla ele sürülerek yanındakine ikram edildiğini ve bu kokuların ağır kokuları olduğunu ifade etmiştir. KK48'in bu ifadeleri hacıyağının kendine oluşturduğu dinî bağlamı göstermektedir.

Bunlarla birlikte gülsuyunun ve kolonyanın eskiden beri kullanıldığı, varlıklarını bugüne kadar devam ettirdikleri görülmektedir. Hacıyağılar kendisine dinî bir bağlam oluşturarak bu adı almıştır. Günümüzde 50 yaş üzeri insanlar tarafından kullanılmaktadır. Eskiden hacdan getirilen bu ağır kokuların, günümüzde Türkiye’de hac malzemesi satan dkknlerden alındığı ifade edilmiştir.

4.11. Türklerde Kültürel Kokular

Türk kültüründe uzun yıllar kullanılarak kendine yer edinmiş kokular vardır. Güzel kokular vermesi, ikram edilmesi, ferahlatıcılığı gibi özelliklerle bazı kokular benimsenmiş ve kültürel bir ürüne dönüşmüşlerdir. Türk kültüründe, koku kültürünün gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan bu geleneksel kokular gülsuyu ve kolonya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynak kişilerden KK1, KK14, KK5, KK18, KK48 tütün kolonyasının, KK1, KK2, KK17, KK24, KK27, KK28, KK48 limon kolonyasının, KK10, KK17, KK11, KK25, KK32, KK34, KK35 gl kokusunun Türk kültürüne ait kokular olduğunu ifade etmişlerdir.

Trk kltrnde kokuya yklenen anlamlardan biri gln peygamber kokusu olarak atfedilişidir. Bu sebeple gl kokusu din bir misyonla kullanılmakta, kltrel varlığını srdrmektedir.

Kolonyaysa bayramlarda kltrel bir koku olarak kullanılmaktadır. KK8, KK18, KK31, KK32, KK33, KK34 bayramda kolonyanın olması gerektiğini, KK6, “Bayramda kolonya olmazsa olmazlardan” olduğunu, KK7 gelene ikram etmek gerektiğini vurgulamıştır. KK18 “Bayramlarda evde kolonya mutlaka olmalıdır”, KK28 “Kolonya bayramlarla özdeşleşmiştir”, KK32 “Kolonyayı herkesin görebileceği bir yere koyarım isteyenler tekrar alabilsinler diye”, KK34 “Bayramda illa kolonya olacak. Ben beni bileli var kolonya evimizde” gibi cümlelerle bayramda kolonyanın olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

KK46 bayramda kolonya ikramının bir geleneğe dönüştüğünü, KK47 kolonyanın bayramlarda misafire ikram edilmesi gibi kültürel bir özelliğinin olduğunu ifade etmiştir. KK38e göre bayram deyince akla ilk kolonya gelmekte, KK24e göre; kolonya deyince insanın aklına bayram gelmektedir.

Bu ifadeler kolonyanın bayramların vazgeçilmezi olduğu göstermektedir. Bayram ve kolonya bir bütün olarak değerlendirilmekte ve ikram kültürünü yansıtmaktadır. Kaynak kişiler kolonyanın kültürel bir anlam taşıdığını özellikle gelen konuğa ikram ediliyor oluşu, bayramlarda aranan bir koku oluşu gibi nedenlere dayandırmışlardır.

KK14 her evde kolonyanın bulunduğunu, evlerin vazgeçilmezi olduğunu ifade etmiştir.

KK18 tütün kolonyasının mahpushane kültürü, ayrılık kültürü, çiftçilik kültürünü hatırlattığını ifade etmiştir. Gül peygamberimizi simgelediği için, gül kolonyasının kültürel bir arka planının olduğunu belirtmiştir.

KK25 kolonyanın çok eskiye dayanan, güzel koku sağlayan, kadim bir koku olduğunu ifade etmiştir. Kolonyanın eskimediğini, insanlıkla beraber varlığını sürdürdüğünü vurgulamıştır.

KK28 kolonya sayesinde geleneksel bir aktarım söz konusu olduğunu, bayramda ziyarete gidildiğinde şeker tutulmadan önce kolonya ikram edildiğini ifade etmiştir.

KK32 kolonyayı medeniyet olarak değerlendirmektedir. Kolonya güzel kokma isteği ve arayışını göstermektedir.

Kolonyanın bir diğer kültürel yanı, hasta ziyaretlerinde hediye olarak götürülen bir koku olmasıdır. KK35 rahmetli eşi hastanedeyken ziyarete gelenlerin sıklıkla kolonya getirdiğini, bu kolonyaların hala evde durduğunu, bitmediğini ifade etmiştir. Gelen kolonyaların üç yıldır bitmemiş oluşu birçok kişinin kolonya hediye ettiğini; kolonyanın hastalara ziyaret sırasında götürüldüğünü göstermektedir.

KK38 miski amber kokusunun eski dönem tarihî metinlerde ve Türk Edebiyatı metinlerinde sıklıkla geçtiğini, KK42 Isparta'dan dolayı gül kokusunun Türklere ait bir koku olduğunu vurgulamıştır.

KK48;

Gülsuyu hala camilerde mevlitlerde kandillerde ikram edilir. Eskiden kolonyanın içindeki alkolden dolayı dindar kesim kolonyayı kullanmazdı. Onun yerine gülsuyu kullanırlardı. Ama son dönemlerde verilen fetvalarda, kolonyanın içindeki alkolün uçucu olduğu ve necis olmadığı Diyanet İşleri

Başkanlığı vb. kurumlarda verildikten sonra kolonya bir nevi gülsuyunun yerini aldı diyebiliriz,

ifadeleriyle kolonyanın içindeki alkolün dinen bir sakınca doğurmadığı, bu düşüncenin kabul görmesiyle kolonyanın her alanda gülsuyu yerine misafir karşılamalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4.11.1. Geçmişten Gelen Koku: Gülsuyu

Gülsuyu Osmanlı topraklarında asırlarca kıymetli görülen bir koku olmuş, misafir karşılama suyu olarak gelenekselleşmiştir. Osmanlı döneminde birçok alanda kullanılan gülsuyu, özellikle ikram kültürüyle günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Aynı zamanda, KK49'un ifadesiyle peygamber efendimiz gül olarak atfedilmiştir. Güle yüklenen İslami değerle birlikte uzun yıllar kullanımı devam etmiştir. Kaynak kişilere; gülsuyu kullanımıyla ilgili sorular sorulmuş, gülsuyu ve kolonya arasından hangisini tercih ettikleri ve misafirlerine hangisini ikram ettikleriyle ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır:

KK1 gülsuyunun daha çok mevlitlerde kullanıldığını belirterek, kolonyanın kokusunun daha kalıcı olması, gülsuyunun kokusunun hemen geçmesi nedeniyle kendisinin misafirlere kolonya ikram ettiğini ifade etmiştir. KK2 “Her insan gülsuyunu sevmeyebilir ağır gelebilir ama kolonya toplumumuzda herkesin sevdiği bir ürün. O sebeple misafirime kolonya ikram ederim” şeklinde ifade etmiştir. KK5 eskiden gülsuyu meşhur olduğu için onun kullanıldığını, günümüzde kolonya meşhur olduğu için misafir karşılamada kolonya kullanıldığını ifade etmiştir. KK7 mikrop öldürücü özelliği olduğu için misafir karşılamalarında kolonyayı kullandığını ifade etmiştir. KK10 kolonyanın temizlik ve rahatlatıcı özelliğiyle Türk kültürüne uyduğunu bu bakımdan artık misafir karşılamalarında kolonya kullanıldığını ifade etmiştir. KK15 “Gülsuyu geride kaldı. O yüzden misafirime kolonya ikram ederim” derken, mevlitlerde gülsuyu kullanımının devam ettiğini de vurgulamıştır.

KK17 gülsuyunun daha çok “hacı hoca işine kaçtığını” ifade etmiştir. KK22 alkolsüz olduğu için gülsuyunun hac ve umre dönüşlerinde ve mevlitlerde kullanıldığını, ancak artık kolonyanın da sevilip kullanıldığını vurgulamıştır. KK24 kolonyanın gülsuyundan çok daha ferah bir kokusu olduğunu ifade etmiştir.

Piyasadaki gülsularının kalitesinin iyi olmadığını düşünenler de vardır. KK25 ve KK28 gerçek- doğal gülsuyu bulabilse gülsuyunu tercih edeceklerini ifade etmişlerdir.

KK32 “Çok dindar kesimlerde gülsuyu tercih edilir ben evimde ikisini de bulundururum” diyerek iki kokunun da kullanılabileceğini, KK33 daha doğal geldiği için gülsuyunu seçtiğini belirtmiştir. KK35 mevlitlerde gülsuyu kullandığını ve en beğendiği kokunun gülsuyu olduğunu, KK36 gülsuyu ağır geldiği için kolonyayı tercih ettiğini, KK37 mevlitlerde ve cenazelerde gülsuyu kullanıldığını; onun haricindeyse kolonyayı kullandığını, KK38 ve KK40 mevlitlerde gülsuyu, bayramlarda kolonya kullandıklarını ifade etmişlerdir.

KK39 genelde muhafazakâr kesimin abdestli olduğu için daha titiz davrandığını, gülsuyunun daha manevi bir atmosferi olduğunu ve bu sebeple gülsuyu ikram ettiğini ifade etmiştir. KK41 daha yaygın olduğu için şu an kolonya kullandığını, KK42 hem kokusu daha güzel olduğu için hem de alkol olmadığı için gülsuyunu tercih ettiğini, KK44 dini işlemlerde gülsuyu tercih edildiğini, kendisinin kokusu daha güzel olduğu için kolonyayı tercih ettiğini, KK45 daha çok çeşidi olduğu için kolonyayı tercih ettiğini ifade etmiştir. KK46 annesinin misafire gülsuyu ikram ettiğini, kendisinin kolonya ikram ettiğini, yani ikisinin de ikram edilebileceğini ifade etmiştir.

KK49 gülsuyunun toplumumuzda önemli olduğunu, kimseyi rahatsız etmeyen hafif bir koku olduğunu ifade etmiş gül kokusu için “Peygamber kokusudur” ifadelerini kullanmıştır.

Gül kokusu Hz. Muhammed ile özdeşleştirilmiş, bu bağlamda gülsuyu kullanımına dinî bir değer atfedilmiştir. Uzun yıllar bir gelenek halinde ikram edilen gülsuyu, günümüzde özellikle mevlitlerde kendisini göstermektedir. Kuran’ın okunduğu, Allah’ın zikredildiği mevlit ortamlarını kokulandırmada bu değerli koku kullanılmaktadır.

4.11.2. Kolonyanın Kültürel Bir İmge Olması

Kolonya batı menşeli bir ürün olmasına karşın, ülkemizde kültürel bir imge olmuştur. Bunun ilk nedeni hâlihazırda var olan bir geleneğe adapte olmasıdır. Kolonya, Osmanlı döneminde kullanılan 500 yıllık bir gelenek olan gülsuyu dökme

âdetinin yerini almış; misafir karşılamalarında kullanılan kokuların başında gelmiştir. Türk kültüründe misafir çok önemlidir. Misafirin Tanrı tarafından gönderildiği düşünülür, yiyecekler bölüşülür, izzeti ikramda bulunulur. Misafir ağırlamak (günümüzde korona nedeniyle sekteye uğrasa da) ağır bir sorumluluk getirmektedir. Ev sahibi misafirini memnun etmeyi çok önemsemekte; bunun için etli yemekler, çeşit çeşit hamur işleri ve tatlılar hazırlamakta; misafirin evden karnı tok, yüzü güler bir şekilde ayrılmasını amaçlamaktadır. Misafir gelir gelmez güzel kokularla karşılamak da misafiri doyurmak kadar önemsenmekte, bu bağlamda kolonya misafir karşılama suyu olarak kullanılmaktadır. Kolonya özellikle bayramların aranan kokusu, olmazsa olmazı haline gelmiştir. KK25in ifadesiyle “Evlerimiz ikramı, baş tacıdır kolonya”. Bayram evinde özellikle evin en küçük çocuğu tarafından misafir gelir gelmez ikram edilmekte, böylece koku ikram kültürü genç nesillere yaşatarak aktarılmaktadır.

KK18 Türk halkının kolonyaya, Batı’da yüklenmeyen anlamlar yüklediklerini ifade etmiştir. Kültürel anlam ve mana yüklenen her şeyin varlığını daha uzun süre sürdürdüğünü ifade eden KK18 bu sebeple kolonyanın Türkler için daha kalıcı olduğunu belirtmiştir.

KK24 bazı şeylerin gelenek haline gelmesi için illa o kültürden doğmasına gerek olmadığını, “Benimsemişsek bizimdir” ifadeleriyle belirtmiştir.

KK29 kültürümüzde temizliğe ve kokuya dikkat edildiğini, kolonyanın da bu sebeple kültürel bir imge olabildiğini ifade etmiştir.

KK32 kolonya kullanımının altında yatan temel nedeni güzel kokmak ve temiz görünmek olarak açıklamış, kolonyanın Türk kültüründeki temiz olma düşüncesine dayanarak bu kadar yaygın kullanıma ulaştığını ifade etmiştir.

Kaynak kişilerle yapılan alan araştırmasında, bir ev hariç her evde KK1, KK2, KK3, KK4, KK5, KK6, KK7, KK8, KK9, KK10, KK11, KK12, KK13, KK14, KK15, KK16, KK17, KK18, KK19, KK20, KK21, KK22, KK23, KK24, KK25, KK26, KK27, KK28 (7 çeşit), KK29, KK30, KK31, KK32, KK33, KK34, KK35, KK36, KK37, KK38, KK39, KK40, KK41, KK43, KK44, KK45, KK46, KK47, KK48, KK49 şuan kolonya bulunduğu ifade edilmiştir. KK42 ailesinin evinde olduğunu ancak kendi evinde kolonya olmadığını ifade etmiştir.

KK2, KK3, KK5, KK8, KK12, KK14, KK20, KK21, KK22, KK27, KK28, KK30, KK34, KK37, KK38, KK39, KK40 evde her zaman kolonya bulundurduklarını ve bulunmasının da gerekli olduğunu vurgulamışlardır. KK11 evde ve çantasında kolonyayı yedekli olarak bulundurduğunu ifade etmiştir.

Kaynak kişiler, KK18, KK25, KK28, KK36, KK44, “Ben kendimi bildim bileli evde kolonya var” ve KK31 “55 yaşındayım 55 yıldır evimde vardır” ifadeleriyle kolonyanın evde her zaman bulunduğunu vurgulamışlardır.

KK49 “Evimizde kolonya var. Her zaman bulunur. Önceden ne için var olduğunu bilmezdik ama pandemide anladık. Gerçekten önemliymiş. Dezenfektan olarak. Kültürdeki alt yapıda budur. Bu gelenek temizliği de simgeliyor” ifadeleriyle kolonya kullanma geleneğinin altında, temizlenme düşüncesinin yattığını vurgulamıştır.

Kaynak kişiler KK1, KK5, KK6, KK8, KK10, KK12, KK15, KK16, KK17, KK23, KK29, KK32, KK36, KK37, KK38, KK40, KK47, KK48 kolonyanın bir ihtiyaç olduğunu ve bitince hemen alındığını vurgulamışlardır. KK2 evde üç erkek olduğu ve tıraş sonrası kullandıkları için ayda bir kolonya alındığını ifade etmiştir. KK3, KK4, KK7, KK20, KK21, KK39 her an lazım olabileceği gerekçesiyle kolonyanın bitmeden alındığını vurgulamışlardır. KK24 ve KK33 bayramdan bayrama alındığını, KK46 ise eskiden bayramdan bayram alındığını artık daha sık alındığını ifade etmişlerdir.

Kolonyanın evde olması gereken bir ürün olduğu sonucuna ulaşılan bu görüşmelerde; kaynak kişilerin evlerinde neden kolonyayı bulundurdukları, kolonyayı hangi amaçlarda kullandıkları “Kolonyanın İşlevleri” başlığı altında verilecektir.

Evde olması gereken önemli bir ihtiyaç olduğu vurgulanan kolonyanın genellikle marketten alındığı ifade edilmiştir. Kolonyayı; KK2, KK3, KK4, KK5, KK8, KK9, KK10, KK11, KK12, KK15, KK17, KK19, KK20, KK27, KK28, KK29, KK32, KK35, KK36, KK37, KK39, KK40, KK41, KK44, KK46, KK48, KK49 marketten, KK6, KK7, KK16, KK21, KK26 KK33, KK45 çarşıdan KK4, KK7, KK10 eczaneden aldıklarını ifade etmişlerdir. KK11 aktardan, KK23 Tarım Kredi Kooperatifi’nden, KK24 kozmetik mağazalarından, KK28 Rebul ve Balıkesir Kertil Çam kolonyasının kendi mağazasından aldığını ifade etmiştir.

KK3, KK4, KK31, KK37, KK39, KK38, KK40, KK46, KK48, KK49 kolonyanın markanın önemli olduğunu vurgulamışlardır. KK4 fiyatına bakıp çok ucuz olanı almadığını, KK17 kalitesiz olacağı kaygısıyla çok ucuz kolonyalar almamaları gerektiğini, KK20 iyisi olsun istediğini, KK23 bazı kolonyaların ateşe atıldığında yanmadığını, onun bile sahtekârlığının yapıldığını bu sebeple markasının önemli olduğunu, KK22 önceden çok önemsemediğini ancak korona sonrası sahtelerinin de satılmaya çalışıldığı için iyi markalardan alınması gerektiğini, KK25 bilinmedik markaların tehlike saçabileceğini vurgulamışlardır.

KK2, KK7, KK8, KK11, KK12, KK41 ise markadan çok kalitenin önemli olduğunu, KK10 içindeki alkol derecesi yüksek olması gerektiğini vurgulamıştır.

Türk kültüründe kendisine yer edinen kolonya yerinde saymamış, yeni türleriyle müşterilerin beğenisine sunulmuştur. Bazı şehirlerimiz meşhur olduğu ürünlerin kolonyalarını yaparak, bu çeşitliliğe katkı sağlamıştır. Her markanın kendine has çıkarttığı değişik kokular ve farklı isimlerle süslediği kolonyaların, hangilerinin müşteriler tarafından bilindiğine bakılacak olursa; tüm kaynak kişiler limon kolonyası ve tütün kolonyasını ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra; KK18 incir, çam, tütün, limon, portakal, okyanus, gül, tarçın, KK23 kiraz çiçeği kolonyası ve zeytin kolonyası, KK36 son yıllarda çeşitliliği artıran mandalina, portakal, incir, hamsi kolonyası, KK37 ardıç kolonyası, KK48 Siirt Fıstık Kolonyası gibi kolonya çeşitleri kaynak kişiler tarafından bilinmektedir.

KK18 evinde 7-8 tane kolonya olduğunu, farklı illere seyahat edince oraların kendine has kolonyalarını aldığını vurgulamıştır. Konya'dan Mevlana Kolonyası, Isparta'dan Gül Kolonyası, Ankara'dan İncir Kolonyası aldığını örneklendirmiştir.

4.11.2.1. Kolonyanın işlevleri

Evlerinde kolonyayı devamlı bulundurdıklarını ifade eden kaynak kişilere, kolonyanın evde hangi amaçlarla kullanıldığı sorulduğunda, kolonyaya yüklenen misyon ve kolonyanın bünyesinde barındırdığı işlevleri ortaya çıkmıştır. Kolonya birçok farklı amaca hizmet vererek her evde bulunan bir tüketim ürünü haline gelmiştir. Kolonyanın kullanım nedenleri onun hangi işlevleri barındırdığını göstermektedir. Kolonyanın kullanım nedenleri;

- Ferahlamak; KK2, KK3, KK17, KK18, KK20, KK21, KK22, KK31, KK37, KK38, KK39, KK40, KK48
- Serinlemek; KK29, KK45, KK47
- Güzel koktuğu için; KK3, KK5, KK12, KK15, KK17, KK22, KK29, KK32
- Güzel kokmak için; KK10, KK12, KK17, KK19, KK21, KK26, KK28, KK36, KK37, KK44
- Gelenekleri devam ettirmek için; KK44
- Bayramda misafiri karşılamak için, KK6, KK8, KK14, KK19, KK24, KK25, KK26, KK33, KK35, KK37, KK39, KK41, KK46, KK47, KK48
- Misafire ikram etmek için; KK1, KK2, KK4, KK5, KK6, KK12, KK16, KK18, KK20, KK25, KK26, KK29, KK33, KK36, KK38, KK40, KK41, KK43, KK47, KK48
- Tıraştan sonra mikrop kırıcı özelliği için; KK4, KK5, KK7, KK10, KK12, KK16, KK17, KK21, KK23, KK25, KK27, KK33, KK36, KK48,
- Temizlik için; KK7, KK18, KK20, KK26
- Sinek ısırıldığında kaşıntıya iyi geldiği için; KK1, KK10, KK12, KK15, KK19, KK20, KK22, KK37, KK40
- Dezenfektan amaçlı; KK17, KK23, KK24, KK30, KK36, KK37, KK38, KK40, KK42, KK43, KK44, KK45, KK47, KK48
- Mikropları kırıdığı için KK22, KK23, KK28, KK35, KK43
- İğne vurulunca mikropları kırmak için kullanılmakta KK4, KK12, KK23,
- Yara olduğunda kullanılmakta KK1, KK15, KK16, KK17, KK23, KK25, KK29, KK32, KK48
- Vücuda rahatlık versin diye KK10
- Bayılan bir insanı ayıltmak için KK2, KK18, KK27, KK38
- Evin içi güzel koksun diye halılara dökmek için KK1
- Yangısını aldığı için KK20
- Mekânın güzel kokması için KK28, KK32 oda kokusu bittiğinde halılara ve koltuklara kolonya dökerek evini kokulandırmak için, şeklinde sıralanmıştır.

Kolonya erkekler tarafından tıraş sonrasında sıklıkla kullanılmaktadır. Kaynak kişiler bu kullanımın nedenini şu şekilde açıklamışlardır: KK5 tıraş sonrası kolonyayı sürünce tıraşta oluşan ufak tefek yaraları, kesikleri yakıp öldürdüğünü, KK7 cildi tahriş olmasın diye sürdüğünü, KK36 her gün tıraş olduğunu ve her gün kolonya kullandığını “Tıraş olurken kesildiğinde dışardaki mikropların vücuda girmesini engellemek amacıyla içerisindeki etken madde etil alkol bu mikropları tutuyor. Antiseptik özelliği var. Bu özelliğinden yararlanıyorum tıraş olurken” sözleriyle ifade etmiştir.

Berberlik yapan KK55 müşterilerinin kolonya sürülmesini istediğini ifade etmiştir. Genel olarak onlar istemeden sürdüklerini belirten KK55 müşterilerini dezenfekte etmek ve ferahlatmak için kolonya ya da tıraş losyonu kullandığını belirtmiştir. Müşterilerinden, cildi sorunlu olan müşterilerinin istemediğini, onun haricinde diğer müşterilerin istediğini ifade etmiştir. “İstiyorlar derken, biz zaten bunu hep yapıyoruz özellikle sür diye söylemiyorlar. Tıraş sonrası kolonya sürmek normal bir şey olduğu için belirtmiyorlar sür diye. Ama cildi tahriş olanlar, sorunlu olanlar sürme diye belirtiyorlar” ifadeleriyle kolonyanın tıraş sonrası sürülmesi beklenen bir ürün olduğunu ifade etmiştir.

KK5 misafiri hoş kokularla karşılaşmanın çok önemli olduğunu, bunun misafire verilen değeri gösterdiğini bu yüzden konuklarına kolonya ikram etmeyi önemseddiğini ifade etmiştir. Konukların hoş kokularla karşılaşması KK5 gibi, Türk kültüründe de önemlidir.

KK8’in “Evde barmanı kestini kolonya döküyün, tıraş oluyun yüzüne sürüyon. Alışkanlık olmuş artık” ifadeleri ve KK9’un “Her şeye lazım oluyor. Yaralanmada, iğne vurunca, tıraş olunca, misafir gelince, başın ağrıyınca kokluyorsun” ifadeleriyle kolonyanın birçok alanda kullanıldığı ifade edilmiştir.

KK18 fısıflı limon kolonyası ve gül kolonyasıyla sazinin tellerini temizlediğini, tüm pasları söktüğünü tertemiz yaptığını vurgulamış, kolonyaya kendi adına yeni bir görev daha yüklemiştir.

KK23 korona aşısı olduğunda, hemşirenin kendisine çok ağrısı olursa buzdolabında beklettiği kolonyayı pamuğa damlatıp aşı yapılan yere sürmesinin kendisinin rahatlatacağını söylediğini belirtmiştir.

KK35 “Ben önceden misafir gidince giydiği terliği silip limon kolonyası sıkıyordum. Artık makineye atarım” ifadeleriyle kolonyayı önceden temizlik için kullandığını ifade etmiştir.

KK36 “Misafir geldiğinde terlik vermek ayağındaki pis kokulu çorapları halıya değdirmemesi için, insanlar dışardan geldiği zaman elini kolonyalamak da bu amaçla yapılır. Dışardan gelen mikroplar eve girmesin diyedir. Gelir gelmez yaparsın ki bu işi insanlar eve mikrop bulaştırmasın”

İfadeleriyle; kolonya kullanımının temelinde dezenfekte etmek olduğunu ifade etmiştir. “Misafir geldiğinde hepsinin elini sterilize etmek için kolonya dökmek mantıklı bir davranış. Eve de ne zaman misafir geleceği belli olmadığı için her zaman bulundurmalıyız” sözleriyle kolonyanın her zaman bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Kokuyla temizliğin her zaman bir ilişkisi olmuştur. Kolonya temelinde bu temizlik kültürünü barındırmaktadır.

Kaynak kişilerin verdiği farklı cevaplarla birlikte, aynı kaynak kişi kolonyayı neden kullandığını açıklarken birçok sebep sıralayabilmiştir. Verilen cevaplardan anlaşılmaktadır ki kolonya işlevsel bir üründür. Tek bir amaca hizmet etmemektedir.

4.11.2.2. Koronavirüs salgınının kolonya kullanımına yansımaları

2020 yılının ilk aylarından itibaren tüm dünyaya yayılan ve etkisi hala devam eden koronavirüs salgınıyla birlikte kolonya kullanımı artmıştır. Kolonyanın içerisindeki alkol oranı, kolonyanın dezenfekte olarak kullanımına neden olmuştur. Kaynak kişilerden KK2, KK3, KK4, KK5, KK6, KK7, KK8, KK9, KK10, KK11, KK12, KK15, KK16, KK17, KK19, KK20, KK21, KK22, KK23, KK30, KK37, KK38, KK43, KK46, KK48 koronavirüs salgınıyla birlikte kolonya kullanımlarının arttığını ifade etmişlerdir. Kaynak kişiler kolonya artışındaki nedenleri şu şekilde ifade etmişlerdir:

KK2 mikropları kırmak için kolonya kullandığını, KK3 dışarıdayken on dakikada bir ellerine kolonya döktüğünü, KK5 koronavirüs salgınıyla biriyle tokalaştığı zaman elindeki mikrobu yakacağı için kolonya kullandığını ifade etmiştir. “Tutup da elini çamaşır suyuyla yıkıyacak değilsin herhalde. Mesela günde yanına yirmi kişi geliyor, normal oturuyorsun veya hasta filan olduğunda evine gelen giden

oluyor. Burada şimdi tutup da her zaman elini yıkayamazsın. Ama kolonyayı hemen alıp dökersin” ifadeleriyle kolonyayla dezenfekte olmanın pratikliğini ifade etmiştir.

KK19, televizyonlarda doktorların temizliğe dikkat edilmesi gerektiğini vurguladıkları için kolonya kullandığını, KK37 kolonyayı artık elinden düşürmediğini ifade etmiştir.

Koronavirüs salgını sonrası kolonyanın dezenfekte işlevine yüklenen misyonun artmasıyla birlikte kadın kaynak kişilerden KK1, KK2, KK3, KK6, KK9, KK11, KK14, KK15, KK37, KK39, KK43, KK45 çantalarında kolonya bulundurduklarını ifade etmişlerdir. KK11 çantasında da yedekli bir şekilde kolonya bulundurduğunu, önceden ıslak mendil kullandığını ama artık salgından sonra kolonyaya geçtiğini vurgulamıştır. KK14 koronavirüs salgını sonrası kolonya kullanımının %100 arttığını, kolonyayı çantasından hiç ayırmadığını, sık sık ellerini dezenfekte ettiğini vurgulamıştır. KK15, kalabalık ortamlarda ve marketten çıkınca hemen kolonya sıkma ihtiyacı duyduğunu belirtmiştir. KK40 çantasında dezenfektan bulundurduğunu, KK41 koronavirüs salgınının başında kolonyayı çok kullandığını, artık bu kullanımın azaldığını vurgulamıştır.

Erkek kaynak kişilerden KK7, KK8, KK12, KK23, arabalarında kolonya taşımaya başlamışlardır. KK5 “Arabam servis aracı bu yüzden çok binen oluyor. Kolonya muhakkak bulundururum” ifadeleriyle kalabalık servis aracında her zaman kolonya taşıdığını ifade etmiştir. Okul zamanındaysa güzel kokular sıktığı arabasının öğrenciler tarafından çok beğenildiğini belirtmiştir.

KK21 de servis aracı olduğunu, kolonyayı bir müşteriye verip elden ele isteyenler alıp ellerine döktüğünü vurgulamıştır. KK10, KK21 ve KK36 arabasında her zaman kolonya bulundurduklarını ifade etmişlerdir.

KK48 özellikle devlet dairelerinde koronavirüs salgınıyla birlikte daha sık kolonya ikram edildiğini vurgulamıştır.

Kolonyanın içerisinde barındırdığı alkol oranı, onun gerek sağlık gerekse temizlik gibi birçok alanda kullanılabilmesini sağlamıştır. Kolonya sadece güzel kokan bir koku türü olmanın ötesinde, barındırdığı işlevselliğiyle, kültürel bir imge olarak gelecek kuşaklara aktarılmaktadır.

4.12. Koku Sektörünün Bakış Açısı

Alan çalışması sırasında müşteri portföyünü daha iyi analiz edebilmek amacıyla koku satıcılarıyla da görüşmeler yapılmıştır. Bu alan çalışmasında sıklıkla adı geçen bir marka olan Eyüp Sabri Tuncer kolonya mağazasında satış müdürü olarak görev yapan KK51, Ankara’da manevi bir atmosfer oluşturmuş olan Hacı Bayram Veli hazretlerinin türbesinin etrafında kurulan çarşıdaki İhya Esans Mekke Medine Kokuları adlı dükkânda çalışan KK52, 57 yıldır kendi koku dükkânında (Metin İtriya) koku satıcılığı yapan KK53 ve koku uzmanı olan ve kendi markası olan Tiyus Koku Uygarlığı’nın sahibi KK54 ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerden genç kesimin daha çok popüler parfümlerin kokularını talep ettikleri görülmüştür. 50 yaş ve üzerinin daha ağır kokulu parfümler ve hacıyağı kullandıkları belirlenmiştir.

4.12.1. Eyüp Sabri Tuncer Markası

Eyüp Sabri Tuncer markasının ilk imalat yeri olan Ankara Ulus’taki dükkanında satış müdürü olan KK51 “Burada genelde 40- 50 yıllık müşterilerimiz var. Çoğu müşterimiz bize eski şişesini alıp doldurtmaya geliyor. Biz de onları kırmamak için doldurup, tartıp satışını yapıyoruz” ifadeleriyle daimi müşterilerinden bahsetmiştir.

KK51 dükkânda 30 çeşit kolonya olduğunu ve türlerini; “Limon, tütün genel, Paris Gecesi, Altın Damla, Çoban, onun dışında yeni çıkanlarımız; okyanus, Japon kiraz çiçeği, beyaz çay, Ayvalık zeytin çiçeği” şeklinde sıralamıştır. Yeni kolonya türleriyle, genç jenerasyona hitap eden kokular üretildiğini ifade etmiştir.

Resim 4.3. Eyüp Sabri Tuncer markasının kolonya çeşitleri

KK51 Ulus'taki mağazaya 45 yaş ve üzerinin yoğunlukla geldiğini, daimi müşterilerimiz 10 günde bir kolonya aldığını ifade etmiştir. Müşterilerin en çok tercih edilen kolonya limon kolonyasıdır. KK51 özellikle bayramlarda çok talep olduğunu, THY ve Ankara'daki kafe ve restoranlara kolonya gönderdiklerini ifade etmiştir.

KK51 EST markasının bu kadar sevilmesinin ve yıllardır varlığını sürdürebilmesinin nedenini kaliteye bağlamaktadır. Kolonyanın ele, yüze, cilde sürüldüğünü, sağlık açısından kalitenin çok önemli olduğunu ifade etmiştir.

Orta yaşın daha çok ağır kokular sevdiğini, genç kitleyi yakalayabilmek için yeni kokular çıkarttıklarını ifade eden KK51 bebekler için de bebek kolonyaları çıkarttıklarını ifade etmiştir.

Eyüp Sabri Tuncer, kozmetik dünyasına da adım atmakta; krem, diş macunu, bebe yağı gibi ürünlerle ürün yelpazesini geliştirmektedir. Cinsiyete göre ürünler de sunan marka, hanımefendiler için kokulu vücut kremleri, beyler için tıraş kolonyaları bebekler için bebek kolonyaları sunmaktadır. Fiyat olarak kolonyalarının herkesin alabileceği bir fiyatta olduğunu ifade edilmiştir.

KK51 “Geçmişte bizim kuyruklarımız çok meşhurmüş. Eskiden çok da seçenek yokmuş zaten, herkes güzel şişelerini getirir doldurturmuş. Şimdi her yerden ulaşabiliyorlar. İnternette sipariş verebiliyorlar” ifadeleriyle eski kolonya kuyruklarına değinmiştir. Koronavirüs salgınından sonra kolonyaya olan ilgi artmış,

geçmişte olduğu gibi 11 Mart 2020 tarihinde, dükkân önünde 60 metreyi bulan kuyruklar oluşmuştur.¹¹

Resim 4.4. Eyüp Sabri Tuncer kolonya kuyruğu

Kaynak: <https://twitter.com/tarihvesehir/status/1237846812129546244> (30.07.2021).

4.12.2. İhya Esans Mekke Medine Kokuları

Bu koku dükkânı Ankara'nın manevi değerlerinden biri olan Hacı Bayram Veli'nin türbesinin ve camiinin bulunduğu çarşıda faaliyet göstermektedir. Burada satış elemanı olarak görev yapan KK52 dükkânında 800'e yakın koku bulunduğunu, müşteriler genelde ünlü markaların kokularını talep ettiğini ifade etmiştir. Yaşlı kesimin daha çok hacıyağı denen; koyu renkli, ağır kokuları tercih ettiğini, genç ve orta yaşlı müşterilerin meyve kokulu parfümleri istediğini ifade etmiştir.

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=XdbXkOeIMW8> (oluşan kuyruğu detaylı izlemek için bakınız) (30.07.2021).

Resim 4.5. Hacıyağı olarak adlandırılan esanslar

KK52 müşterilerin istedikleri kokuları, istedikleri boyuttaki esans şişelerine doldurduklarını ifade etmiştir.

Resim 4.6. Esansların doldurulduğu şişeler

KK52 koronavirüs salgınıyla kolonya satışlarının arttığını “Etil alkolü nedeniyle artış oldu. Haber sitelerinde kolonya dezenfekte eder tarzında haberlere güvenip geliyorlardı” ifadeleriyle belirtmiştir. Bununla birlikte özellikle bayramlarda kolonya almak için geldiğini ifade etmiştir.

Resim 4.7. İhya esans Mekke Medine kokuları dükkânındaki kolonyalar

4.12.3. Metin İtriya

Metin İtriya'nın sahibi olan ve 57 yıldır kokularla çalıştığını ifade eden KK53 dükkânında çok çeşit koku bulunduğunu belirtmiş; orta yaş müşterilerinin eski klasikleri, eskiden beri kullandıkları kokuların parfüm esanslarını istediğini, gençlerin daha çok yeni kokular istediğini ifade etmiştir.

Resim 4.8. Metin İtriya kokuları ve koku şişeleri

KK53 koronavirüs salgınıyla birlikte parfüm satışında azalma olduğunu, kolonya satışında; içerisindeki yüksek alkol derecesiyle dezenfekte görevi gördüğü için, bir artış olduğunu ifade etmiştir.

Resim 4.9. Doldurma kolonya

Kolonyanın kültürel bir koku olduğunu vurgulayan dükkân sahibi, kolonyanın her zaman temizlik için, ikram için satıldığını ifade etmiştir. 57 yıldır kokuculuk yaptığını, her zaman da kolonya sattığını vurgulamış; “Dünya durdukça kolonya kullanılır” ifadelerini kullanmıştır.

Yıllardır bu işi yapan KK53'nin ifadesiyle kolonya özellikle bayramlarda alınmaktadır. Bunun yanı sıra seyahate giderken hediye olarak götürmek için de kolonyanın sıklıkla alındığını ifade etmiştir.

KK53 hacıyağı diye bir kokunun olmadığını belirtmiştir. “Hacıyağ diye bir şey yoktur. Normal esans bunlar. Kokular Arabistan’dan değil buradan veya Fransa’dan Hindistan’dan gidiyor. Orda satıyorlar. Ben Arabistan’a çok esans gönderdim. Genelde iğde menekşe, Çoban, Kara Kedi gibi kokular gönderdim” ifadeleriyle Arabistan’a giden kokuların başka ülkelerden gönderildiğini belirtmiştir.

Görüşme sırasında arabası için koku alan bir müşterisinin şişesinin içine fazladan gülsuyu ilave etmiş maneviyatı artıracaklarını vurgulamıştır.

Resim 4.10. KK53'ün araba kokusuna gül suyu eklerken çekilen fotoğrafı

4.12.4. Tiyrus Koku Uygarlığı

Tiyrus adıyla kendi markasını yaratan Bihter Türkan Ergül Türkiye’de ilk defa koku okulunu kurmuştur. Aynı zamanda Koku Kültür Derneği’nin kurucularındandır. Yaptığı araştırmalardan yola çıkarak; Türklerin çok iyi koku alan bir millet olduğunu ifade etmiştir. Genlerimizde yürüklük ve göçebelik olduğunu, yayla hayatından geldiğimizi bu yüzden iyi bir buruna sahip olduğumuzu; ancak kokunun hayatımızdaki yerinin farkında olmadığımızı ifade etmiştir.

Kolonyanın gülsuyu dökme âdetinin yerini aldığını ifade etmiş, kolonyanın tuvalet önlerinde, otobüs seferlerinde kalitesizleştirilerek itibarsızlaştırdığını, şimdi tekrardan yavaş yavaş kazanıldığını vurgulamıştır.

Amacının, Osmanlı, Selçuklu ve daha da önceki dönemlerle ilgili incelemeler yapıp, Anadolu’nun bir koku uygarlığı olduğunu göstermek ve bunu tekrar ayaklandırmak olduğunu ifade eden KK54, kurucusu olduğu Tiyrus koku markasına geleneksel kokuları ifade edebileceği bir isim koymak istediğini ama anlamların yanlış yerlere çekilerek itibarsızlaştırılması nedeniyle son olarak bu ismi seçtiğini ifade etmiştir. Misk-i Furişan, Buhur-Cihan, Gülep-cihan gibi isimler koymak istediğini, isim işinin üç yıllarını aldığını ve son olarak bu isme karar kıldığını belirtmiştir. ““Aroma tiyus” Bizans’ta kokulu yağlar yapan kişi demek. Biz aromaterapiyle karışmasın diye aroma kısmını almadık, tiyus kısmını kullanıyoruz” ifadeleriyle isim sürecinden bahsetmiştir.

Koku uzmanı olan, koku okulunda kokuyla ve parfüm yapımıyla ilgili bilgiler veren KK54 kişiye özel parfümler oluşturmaktadır; bu işin 3-5 gün sürdüğünü ifade etmiştir.

Resim 4.11. Kişiyeye özel parfüm yapımı¹²

¹² <https://www.instagram.com/p/B2l5UWdA0kU/> (31.07.2021).

5. SONUÇ

Türk kültüründe kokunun yeri, gelenekselleşen kokuların tespiti ve kokuların kendilerine oluşturduğu bağlamları ele alan bu tezde yapılan tespitler, ürünlerin, kullanıcıların ve satıcıların değerlendirmesiyle ele alınmıştır. Kokuların gündelik yaşamdaki yerinin tespit edilebilmesi için sorulan sorular ve yapılan görüşmelerden genellemelere varılmıştır. Buna göre Türk halkı, çocukluğundan itibaren hoş olduğunu düşündüğü/hoş olduğuna inandırıldığı; çiçeksi kokuları beğenmektedir. Yine kendisine kültür kodlarıyla öğretilen “temiz olma”-“kötü kokmama” düşüncesiyle kokular kullanmaktadır. Bu sebeple özellikle dışarı çıkıldığında, düğüne gidildiğinde, bayramda ziyarete gidildiğinde, camiye gidildiğinde; yani toplu alanlara karışıldığında kokular kullanılmaktadır. Kokunun topluma karışacakken kullanılmasıdaki amaç, kötü (ter) kokmamak ve toplumu rahatsız etmeme düşüncesidir. Toplumu rahatsız etmemek amacıyla kullanıldığı tespit edilen kişisel kokuların tercihi de; yine toplumu rahatsız etmeyecek derecede hafif, ağır olmayan kokulardan yanadır. Türk insanı genellikle güzel koku ihtiyacını parfümlerle karşılamaktadır. Parfümlerin kişiye özel oluşu önemli bir nedendir. İnsanlar kendi beğenilerine göre, birçok çeşidi olan parfümlerden dilediğini seçmektedirler. Bunun yanında içerisindeki esans miktarıyla diğer kokulardan daha kalıcı oluşu parfümü seçmede etkindir. İnsanlar bu sebeplerle bedenleri için koku alırken kendi kimliklerini yansıtacağını düşündüğü parfümleri tercih etmektedirler.

Türk kültüründe mekânın kokulandırılması önemsenmiştir. Temizliği hayatlarının her alanında yaşatan Türk milleti güzel kokunun da bir temizlik biçimi olduğunu düşünmüş, evlerini ve ibadethanelerini kokulandırmışlardır. Evin kokulandırması için oda kokularını sıklıkla kullanmakta, evin lavabo bölümleri içinse ferahlatıcı kokuları tercih edilmektedir. İbadethanelerin kokulandırılmasında gül ve misk gibi peygamberle özleştirilmiş kokular kullanılmaktadır.

Koku-bellek ilişkisine bakıldığında; geçmişe dair hatırlanan kokulu hatıraların, güzel günleri hatırlatması dikkat çekicidir. Kaynak kişiler mutlu günlerinde aldığı kokuları hatırlamaktadırlar. Özlemle andıkları geçmişin hoş kokuları zihinlerde iz bırakmıştır.

Kaynak kişilerden elde edilen cevaplar, eskiden kokuya ulaşımın bugünkü kadar kolay olmadığı sonucunu doğurmuştur. Özellikle kırsal kesimlerde insanların kokuları elde edebilmesi için şehre inmeleri gerektiği görülmüştür. Bunun yanında seyyar tablacılar ve çerçilerin köylerde koku esansları ve kolonya satmışlardır. Şehirde yaşayanların ya da kokuya ulaşımı kolay olanlarınsa, sıklıkla eczanelerden ve doldurma kolonyacıardan, koku ihtiyacını karşıladıkları saptanmıştır. Günümüzde kokuya ulaşım daha kolaydır. Parfümerilerde, alışveriş merkezlerinde, koku dükkânlarında, internette kokular satılmakta, ulaşımı daha kolay hale getirmektedir.

Koku kullanımı dinde de kendisini göstermektedir. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Türkiye’de İslam kaideleri esas alınmaktadır. İslam dininde kokular önemsenmiştir. Bir Müslümanın temiz ve güzel kokulu olması hadislerle ifade edilmiş, peygamber sünneti olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türk kültüründe; özellikle camiye giderken toplu ibadet yapılacağı zamanlarda, bayram, kandil ve cuma günlerinde abdest alınması, yeni ve temiz kıyafetlerin giyilmesi, güzel kokular sürülmesi dikkat edilen hususlardır.

Kokular geçiş dönemleri ritüellerinde de kullanılmaktadır. Türk kültüründe bebek yıkanırken kırklama suyuna, ilerde bu çiçekler gibi kokması için çeşitli çiçekler atılmaktadır. Gülsuyu dökülmektedir. Bebeğin ilerde kötü kokmasını, ter kokmasını engellemek için tuzlu suyla yıkanması önemli ritüellerdendir. Geline giden nişan bohçasının içine koku konması uzun yıllardır devam eden bir gelenektir. Söz, nişan ve kız isteme merasimlerinde konuklara koku ikramı yapılması evlilik dönemindeki kokulu ritüellerden biridir. Ölümün kötü kokusunu örtmek için de yine dinî bir değer atfedilen gülsuyu karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet’teki, öldükten sonraki hayata olan inanç, ölünün yeni hayatına temiz ve güzel kokularla uğurlanmasına neden olmuştur. Bu sebeple ölen kişi yıkanarak, beyaz bir örtüyle kefenlenerek ve güzel kokular sürülerek defnedilmektedir. Özellikle kefenin kokulandırılmasında gülsuyu kullanılmaktadır. Ölenin ardından helva kavrulması ve kokusunun ölünün canına değmesi, ölüm törenlerindeki kokulu inançlardandır.

Kokuların bir diğer kullanım nedeni hediye edilebilir olmasıdır. Hediye olarak tercih edilen kokular genellikle parfümlerdir. Parfümler daha çok eşler- sevgililer tarafından hediye edilmektedir. Kolonyaysa; bir “sağlık suyu” olarak düşünülmekte ve hasta ziyaretlerinde hediye olarak götürülmektedir.

Türk kültüründe gelenekselleşmiş kokular; kolonya ve gülsuyu olarak ifade edilmiştir. Az da olsa kaynak kişiler tarafından ifade edilen diğer bir koku hacıyağıdır.

Bu koku türleri incelendiğinde; hacıyağı denen kokunun aslında bir esans olduğu görülmektedir. Bu kokuların koyu renkli ağır kokulu esanslar olduğu koku satıcılarının ifadelerinden anlaşılmıştır. Bu ağır kokulu esanslar kendi etrafında kültürel bir bağlam oluşturmuştur. Hacdan dönen ve hacı olmanın mutluluğunu yaşayan hacılar, kendilerini hayırlı olsuna-ziyarete-hoş geldine gelen misafirlerine hoş kokular hediye etmişlerdir. Hacıları ziyarete giden kişilerse, hoş kokulu hediyelerle uğurlanmanın mutluluğunu yaşamıştır. Böylece bu kokular “hacıyağı” olarak adlandırılmıştır. Yapılan görüşmelerde hacıyağlarının artık, hacı adayının hacca gitmeden, bulunduğu şehirdeki hac malzemesi satan dükkânlardan alındığı belirlenmiştir. Adının hacıyağı olarak kabul edildiği Türk kültüründe, bu kokuların nereden geldiği artık önemsenmemekte; bu adla anılmaya devam etmektedir. Bu kokular sadece hacdan dönenler tarafından hediye edilmemektedir. Bu kokuyu kullanmak isteyen insanlar hacıyağlarını koku satan dükkânlardan satın almaktadırlar. Özellikle 50 yaş ve üzeri bu kokuları tercih etmektedir.

Gülsuyuysa kendisine oluşturduğu manevi değerle tüketilmeye devam etmektedir. Gülün peygamberi temsil etmesi, gül kokmanın hayırlı bir iş olacağı düşüncesi ve geçmiş kültürümüzde (Osmanlı’da) geniş bir yere sahip olması gibi nedenler gülsuyunun bugünkü kullanım nedenleridir. Gülsuyu barındırdığı dinî değerle özellikle camilerin ve ibadet edilen yerlerin kokulandırılmasında kullanılmaktadır. Bu bağlamda ibadet ederken kullanılan nesneler (tespihler, Kur’an’lar, seccadeler) de gül kokusuyla kokulandırılmakta, gülün oluşturduğu manevi huzur ibadetlere eklenmektedir. Gülsuyunun önemli bir kullanım alanı; Osmanlı Devleti’nden beri koruduğu misyon misafir karşılama kokusu olmasıdır. Osmanlı döneminde misafir karşılamalarda başrol oynayan gülsuyunun bu özelliğinden günümüzde de faydalanılmaktadır. Ancak kullanımı geçmişte olduğu kadar fazla değildir. Gülsuyu bu misyonunu daha çok dinî toplanma mekânlarında gerçekleştirmekte; mevlitlerde, hac karşılamalarında misafire ikram edilmektedir.

Kokunun kültürle ilintisini araştırdığımız bu çalışmada en çok bahsedilen ve bu nedenle de teze adını veren koku türü kolonyadır. Kolonya misafire ikram edilen kokuların başında gelmektedir. İçerisinde barındırdığı alkol oranıyla temizleyici

olarak da görülmüş, gülsuyu dökme âdetinin yerini almıştır. Bayramların vazgeçilmez kokusu olmuştur. Bayramlarda ve misafir ağırlama da ilk olarak konuğa kolonya dökülmektedir. Ardından gelişecek tatlı sohbetler bu kokunun ikramından sonra gerçekleşmektedir. Misafir kültürünün çok önemli olduğu Türk kültüründe konuğu güzel kokularla karşılama işi sadece evle sınırlı kalmamış; otobüs yolculuklarında, tuvalet önlerinde ve lokantalarda da kolonya ikram edilmiştir. Bu ikramın bir diğer önemli nedeni kolonyanın dezenfekte edici olmasıdır. Kolonyanın içerisindeki alkol ona dezenfekte görevi de yüklemektedir. Kolonyanın dezenfekte eden bir ürün olduğu son yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgınıyla daha da anlaşılmıştır. Kolonyanın dezenfekte işlevine daha fazla sorumluluklar yüklenmiştir. Yetkililerin kolonyanın dezenfekte ettiğine dair açıklamaları ve yapılan haberlerle birlikte kolonya yeni bir dönem yaşamıştır. Satışlarında artış yaşanan kolonya, dezenfekte göreviyle her evde kendisine yer bulmuştur. Kadınlar çantalarında, erkeklerse arabalarında kolonya taşımaya başlamıştır.

Kolonya öncelikle koku ikram kültürünün devamlılığını sağlamaktadır. Ferahlatıcı oluşu, bayıltıcı ayıltması, temizlik için kullanımı, yaralara dökülmesi, kaşıntıyı geçirmesi, rahatlatması, iğne vurulunca kullanılması kolonyanın diğer işlevleridir. Aynı zamanda özellikle erkekler tarafından tıraş sonrası sıklıkla tercih edilmektedir. Kolonya güzel kokuyor oluşu ve ortamı kokulandırması için de kullanılmaktadır. Birçok işlevi bünyesinde barındıran kolonya bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Evde olması gereken önemli bir eşyadır. Güzel koku vermenin yanı sıra işlevselliği nedeniyle her evde bulunan, her zaman her şeye lazım olabileceği düşünülen bir koku türüdür. Evin en küçük bireyi tarafından ikram edilmekte böylece kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktadır.

Ülkemizde birçok il kendi adına, ünlü olduğu ürünlerin kolonyalarını satışa sunmuştur. Isparta Gül Kolonyası, Siirt Fıstık Kolonyası, Trabzon Çay Kolonyası, Balıkesir Kertil Çam Kolonyası, Ayvalık Zeytin Çiçeği Kolonyası, Bodrum Mandalinası Kolonyası, Çeşme Limonu Kolonyası gibi kolonyalar bunlara örnektir. Bunların yanında, kolonya markaları klasik limon kolonyasıyla tek tip kalmayıp yeni kolonyalarla, ürün skalasını geliştirmiştir. Mandalina kolonyası, yeşil çay kolonyası, ,erguvan kolonyası, amber kolonyası, lavanta kolonyası, greyfurt kolonyası, bambu kolonyası, yasemin kolonyası, gül kolonyası, manolya kolonyası, neroli kolonyası,

müge çiçeği kolonyası, manolya çiçeği kolonyası, bebek kolonyası, beyaz çay kolonyası, gardenya kolonyası, Japon kiraz çiçeği kolonyası, okyanus kolonyası, tütün kolonyası, nergis kolonyası, ıhlamur kolonyası, safran kolonyası, incir kolonyası, çam çiçeği kolonyası, akasya kolonyası, şelale kolonyası, safir kolonyası, iğde kolonyası, beyaz zambak kolonyası, ceviz çiçeği kolonyası, mimoza kolonyası, leylak kolonyası, kekik kolonyası, beş çiçek kolonyası, begonvil kolonyası gibi yeni kolonya çeşitleri alıcılarını beklemektedir.

Sonuç olarak; Türk kültüründe gerek dinsel boyutta, gerek geçiş dönemlerinde, gerekse özel günlerde kokuların kullanıldığı tespit edilmiştir. Gülsuyu ve kolonyanın halk kültüründe önemli bir yeri olduğu anlaşılmıştır. Misafirin çok önemsendiği Türk kültüründe misafiri kokularla karşılamak önemlidir. Bu görevi yıllarca sürdüren gülsuyu, görevini kolonyaya devretmektedir. Kolonya ferahlatıcılığı ve kolay ulaşımı sayesinde gülsuyu dökme âdetinin yerini almıştır. İkram özelliğinin yanı sıra dezenfekte edici özelliğiyle de tercih edilen kolonya özellikle koronavirüs salgını sonrası daha sık kullanılmaya başlamıştır. Her evde bulunuyor oluşu, özellikle bayramlarda aranan ve misafir gelince ikram edilen bir koku türü oluşu; kolonyanın kendine özgü ritüeller oluşturarak yeni bir anlam kazandırdığını göstermektedir. Sadece güzel koku olarak kullanılmayan, Batı menşeli bir ürün olan kolonya Abdülhamit döneminde Türkiye'ye girip, çeşitliliğini artırarak varlığını devam ettirmiş; Türk topraklarında geniş kullanım alanı oluşturarak geleneksel bir kokuya dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, O. (1961). *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Akçura, G. (2001). *Ivır Zıvır Tarihi-I Unutma Beni*. İstanbul: Om Yayınevi.
- Aktaş, U. (2010). *İstanbul'un 100 Esnafı* (Cilt İstanbul'un Yüzleri Serisi). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Altıntaş, A. (2009). *İlaçların En Güzeli Gül*. İstanbul: Hayykitap.
- ASO. (1990). "Sanayicilerimizi Tanıyoruz: Eyüp Sabri Tuncer Kozmetik Sanayi A.Ş.". *Ankara Sanayi Odası Dergisi*(107), 19-21.
- Bakır, A. (2005). "Ortaçağ İslam Dünyasında Parfümcülük". *Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm* (s. 41-53). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Başer, H. C. (2005). "Hayvansal Kokular". *Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm* (s. 123-125). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Başer, H., & Kırimer, N. (2005). "Bitkisel Parfümeri Hammaddeleri". *Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm* (s. 89-121). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Başer, H., & Kürkçüoğlu, M. (2005). "Türk Gül Yağının Tarihi, Üretimi ve Özellikleri". *Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm* (s. 127-132). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bicik, M. (2013). *Dünyayı Sarsan Olaylar*. Ankara: Tutku Yayınevi.
- Bilgili, N. (2020). *Gök Tanrının Gölgesi Şaman*. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Bilgin, E. Z. (2020). *Sünnette Koku Kullanımı ve "Bana Güzel Koku Sevdirdi" Hadisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Booth, N. M. (2001). *Doğal Yöntemlerle Hazırlanan Bitkisel Parfümler Kolonyalar Kokular*. (A. Dülger, Çev.) Eskişehir: Platform Yayınları.
- Boyvada, A. İ. (1949). *Pratik İtriyat Boyalar ve Kıymetli Sanatlar*. Adana: Güney Basımevi.
- Burnett, D. (2016). *Aptal Beyin Bir Sinirbilimci Beyninizde Neler Olup Bittiğini Anlatıyor*. İstanbul: Aganta Kitap.
- Corbin, A. (2007). *Kokunun Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Dara, R. (2010). *Sofralara Geldi Bahar Baharatlar- Kokulu Otlar Yerel ve Evrensel Tatlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Demir, N. A. (2017). *Ülkemizde Bitkisel Hammadde Kaynakları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Demir, N. A. (2019). *Parfüm Laboratuvarında Yapılan Sanat*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Diktaş, M. Y. (2012). *Misk ü Amberden Parfüme: Türkiye'deki Koku Kültürünün Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğaner, A. (2006). *Osmaniye Yöresinde Yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş Törenleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm İlkel Esirime Teknikleri*. Ankara: İmge Kitabevi .
- Emiroğlu, K. (2013). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları .
- Ergin, M. (2015). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Gökyay, O. Ş. (1996). *Evliyâ Çelebi Seyehatnamesi*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Hâs Hâcip, Y. (2021). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hurton, A. (1995). *Parfümün Erotizmi Güzel Kokuların Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İncil Mattaya Göre*. (1936). İstanbul: Selâmet Basımevi.
- İnternet: Yücel, O. (2020). *Medyascope*. Medyascope. <https://medyascope.tv/2020/04/05/koronavirus-zaman-cizelgesi-ne-zaman-ortaya-cikti-nasil-yayildi-onemli-tarihler-nelerdi/> Erişim tarihi: 04.05.2020.
- İnternet: Yücel, O. (2020). *Medyascope*. Medyascope. <https://medyascope.tv/2020/04/05/koronavirus-zaman-cizelgesi-ne-zaman-ortaya-cikti-nasil-yayildi-onemli-tarihler-nelerdi/> Erişim tarihi: 04.05.2020.
- Kafaoğlu, A. B. (1993). "Parfüm ve Parfüm Şişelerinin Tarihi". *Kokuların Mirası Parfüm Şişeleri Sergisi* (s. 18-34). İstanbul.
- Karay, R. H. (2017). *Üç Nesil Üç Hayat*. İstanbul: İnkilap Kitapevi.
- Kâşgarî, M. e. (2017). *Dîvânü Lugâtî't-Turk*. Ankara: Kabalcı.
- "Katalog". (2005). *Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm* (s. 141-238). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. G. (1998). *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*. İstanbul : Aksoy Yayıncılık.
- Koçu, R. E. (2002). *Tarihte İstanbul Esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Kuran-ı Kerim*. (2000). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Milliyet. (1991). *Genel Kültür Ansiklopedisi*. İstanbul: Milliyet.
- Müderrişoğlu, A., Müderrişoğlu, A., & Müderrişoğlu, M. (1985). *Rebul Eczane ve Optik Halk Sağlığına Hizmette Doksanıncı Yıl Anısı*. İstanbul: Nurettin Uycan Cilt ve Basım Sanayii A.Ş.
- Orçan, M. (2008). *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Ozan, V. (2018a). *Kokular Kitabı III Kültürler*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ozan, V. (2018b). *Kokular Kitabı II Parfümler*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ozan, V. (2019). *Kokular Kitabı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Örnek, S. V. (2016). *Türk Halkbilimi*. Ankara: BigeSu Yayınları.
- Örnek, S. V. (2020). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Rapaille, C. (2009). *Kültür Kodu*. İstanbul: FGP Yayıncılık.
- Sabah. (2020). *Temel İslam Ansiklopedisi 2*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Seyhan, H. (1975). *Esans Parfüm ve Kolonya*. TB TAK.
- Scientific American. (1998). "Nasıl Koku Alıyoruz". *Bilim ve Teknik*, 90-94.
- SHM. (1993). *Kokuların Mirası Parfüm Şişeleri Sergisi*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.
- TDK. (2011). *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tez, Z. (2015). *İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası*. İstanbul: Hayykitap.
- Topal, H. (2007). *Koku Kullanım kültürü ve Türkiye'de Kolonya Ambalajı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tuncer, S., & Sönmez, F. (1987). *Kozmetik Çalışmaları*. Ankara: Eyüp Sabri Tuncer.
- Vigarello, G. (1996). *Temiz ve Kirli Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi*. (Z. İlkelen, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yahya, H. (2003). *Koku ve Tat Mucizesi*. İstanbul: Araştırma Yayıncılık.
- Yentürk, A. (2005). "Uygarlık ve Parfüm: Bir Yolculuğun Tarihçesi". *Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm* (s. 7-39). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Yentürk, A., & Yentürk, N. (1996). "Eau de Cologne'dan Kolonya'ya İtiryat Etiketleri Koleksiyonu". *Tombak*, (11), 24-31.
- Yentürk, A., & Yentürk, N. (1997). "Eczacıbaşı Süleyman Ferit Müstahzaratı". *Tombak Dergisi*, (15), 6-19.
- Yentürk, N. (2005). "Osmanlı Parfümleri". *Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm* (s. 65-88). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yeşil, Y. (2012). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, Z. (2019). *Dünden Bugüne Samsun-Çarşamba İlçesinde Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme- Ölüm- Sünnnet-Askerlik- Hac)*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Yılmaz, E. (1996). "Kokunun En Eski Adı Parfüm". *Bilim ve Teknik Dergisi*, 29(347), 40-43.
- Yücel, Y. (1992). *Es'ar Defteri [1640 Tarihli]*. Ankara: TTK.

EKLER

EK-1. Kaynak kişi listesi

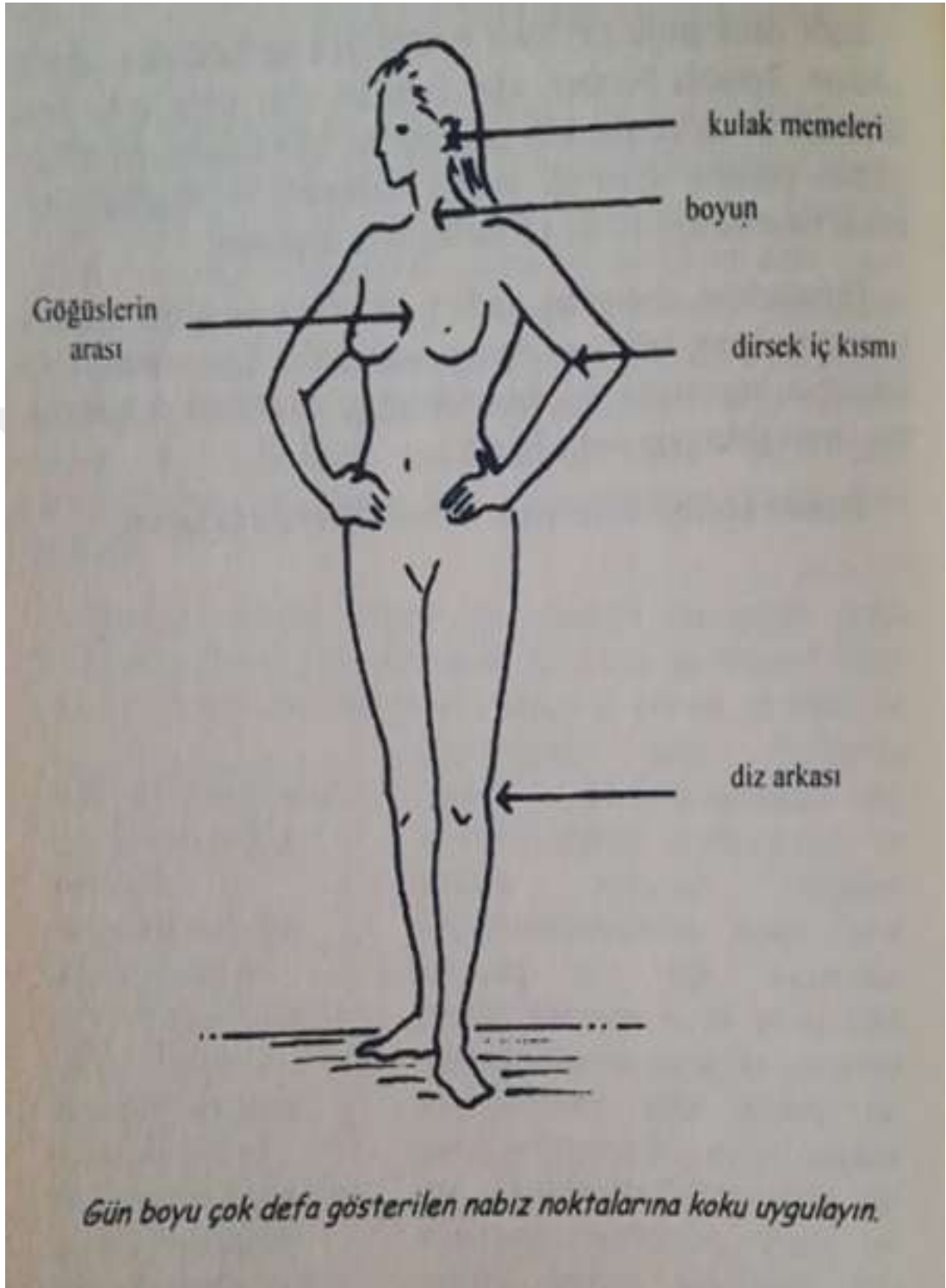
Kaynak kişi listesi; İsim, Soyisim, Yaş, İkamet Ettiği İl, Eğitim Durumu olarak dñzenlenmiřtir.

- KK1: Songñl Saygılı, 50, Ankara, İlkokul.
KK2: Huriye Al, 49, İstanbul, İlkokul.
KK3: Songñl Sağıroğlu, 42, İstanbul, İlkokul.
KK4: Kani Karataş, 65, Samsun, İlkokul.
KK5: Muzaffer Kiper, 66, Samsun, İlkokul.
KK6: Hanife Kiper, 59, Samsun, İlkokul.
KK7: Mehmet Yıldırım, 55, Samsun, İlkokul.
KK8: Mustafa Çam, 55, Samsun, İlkokul.
KK9: Gülander Çam, 50, Samsun, İlkokul.
KK10: İsmail Köse, 56, Samsun, İlkokul.
KK11: Tñlay Aydın Çeşme, 42, İstanbul, Lise.
KK12: Resul Özgñn, 49, Samsun, İlkokul.
KK13: Selma Özgñn, 44, Samsun, İlkokul.
KK14: Hatice Keleş, 30, Mersin, Lisans.
KK15: Sñndñs Özgñn, 38, Samsun, İlkokul.
KK16: Sadiye Özgñn, 70, Samsun, Okula Gitmemiř.
KK17: Murat Akkıvanç, 46, Samsun, İlkokul.
KK18: Ferhat Sñrmeli, 28, Ankara, Yñksek Lisans.
KK19: Fatma Yıldırım, 60, Samsun, İlkokul.
KK20: Zñlfiye Özkol, 58, Samsun, İlkokul.
KK21: İbrahim Özkol, 57, Samsun, İlkokul.
KK22: Gülsaniye Tataş, 65, Sivas, İlkokul.
KK23: Orhan Akkıvanç, 43, Samsun, İlkokul.
KK24: Tuğba Çetinkaya, 35, Ankara, Lisans.
KK25: Mustafa Özgñn, 70, Ankara, Üniversite.
KK26: Fatma Yıldırım, 52, Sivas, Okula Gitmemiş.
KK27: İzzet Erdal, 62, Ankara, Lise.

EK-1. (devam) Kaynak kişi listesi

- KK28: Elif Bulut, 36, Ankara, Lisans.
- KK29: Nahit Yıldırım. 46, Ankara, Lise.
- KK30: Müberra Kaya, 26, İstanbul, Lisans.
- KK31: Yeşim Berberoğlu, 56, Ankara, Bilinmiyor.
- KK32: Gülay Yıldız, 55, Samsun, Lisans.
- KK33: Mustafa Ceran, 50, Sivas, Lise.
- KK34: Sakine Alataş. 58, İstanbul, İlkokul.
- KK35: Fatma Yaşar, 77, İstanbul, Okula Gitmemiş.
- KK36: Zafer Kirman, 41, Ankara, Lisans.
- KK37: Dilek Küçükyağmur, 45, Sivas, Lisans.
- KK38: İlknur Tataş, 30, Sivas, Yüksek Lisans.
- KK39: Tuğba Özkol, 24, Ankara, Lisans (devam ediyor).
- KK40: Emine Özgün, 20, Samsun, Lisans (devam ediyor).
- KK41: Veysel Koç - 23 – Sivas – Yüksek Lisans (devam ediyor)
- KK42: Mücahit Üstün, 26, Ankara, Lisans.
- KK43: Meliha Yıldırım, 20, Samsun, Lise.
- KK44: İsmail Yoldaş, 24, Ankara, Lisans (devam ediyor).
- KK45: şevval Darendeli, 21, Sivas, Üniversite.
- KK46: Rumeysa Hazman, 23, Sivas, Lisans (devam ediyor).
- KK47: Yusuf Yıldırım, 17, Samsun, Lise (devam ediyor).
- KK48: Cemalettin Erdemci, 55, Siirt, Doktora.
- KK49: Erhan şeker, 50, Samsun, Ön Lisans. (Din Görevlisi)
- KK50: Murat Özkaya, 40, Samsun, Üniversite (Samsun Tekkeköy Yağbasan Mahallesi İmamı)
- KK51: Mert Türk Toprak, 20, Ankara, Lise. (EST Satış Danışmanı)
- KK52: Hüseyin Yıldırım, 24, Ankara, Lise. (Koku satıcısı)
- KK53: İbrahim Metin Alparslan, 65, Ankara, İlkokul. (Metin İtiryat'ın Sahibi)
- KK54: Bihter Türkan Ergül, 43, Ankara, Üniversite. (Tiyus Markası sahibi).
- KK55: Bünyamin Koçtürk, 31, Sivas, Lise.

EK-2. Doğru koku kullanımı

Şekil 1. Nancy M. Booth'e göre vücudun kokulanıdırılması gereken kısımları (Booth 2001: 86)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : YILDIRIM, Hanife
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı	Devam Ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi	2017
Lise	Samsun Recep Tanrıverdi Lisesi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2019-2020	Samsun Açı Okulları	Geleneksel Çocuk Oyunları ve Drama Öğretmeni

